

ادامه روند روبه رشد شهرنشینی در دهه‌های اخیر در کشورمان همراه مهاجرت‌های شدید و مساله برانگیز روستاییان به نقاط شهری کشور خصوصا " شهرهای بزرگ از جمله عواملی بوده که الگوی سیستم شهرهای ایران را با توزیع فضایی نامتعادل مطرح ساخته، و در این میان اندازه جمعیتی شهر پایتختی تهران همواره در حد بسیار بالایی نسبت به دومین شهر کشور و همچنین نسبت به سایر شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ قرار داشته است. با توجه به مرکزیت امور متنوع سیاسی اداری و اجتماعی - اقتصادی در شهر تهران و جاذبه‌های پایتختی آن، در عمل مشکلات عدم تعادل در توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران احساس گردیده و همین مساله دولت و دستگاه‌های اجرایی را واداشته است تا توجهات خاصی به تحقیقات نموده و برنامه‌ریزی‌هایی جهت اجرای سیاست عدم تمرکز در کشورمان خصوصا " در طی سال گذشته داشته باشند. لذا نگارنده با یک بررسی جغرافیایی در این مقاله، سعی نموده است که مناسبترین راه حل ممکن برای متعادل سازی توزیع فضایی جمعیتی در سیستم شهرهای ایران را پیشنهاد نماید.

در این بررسی، نگارنده از نظریه‌ها و تجربیات مربوط استفاده نموده و علاوه بر آن برای شناخت الگوهای سیستم شهری در ایران از اطلاعات سالنامه‌ها و منابع آماری مرکز آمار ایران در سالهای مورد مطالعه استفاده کرده است. شهرهای مورد مطالعه شهرهایی هستند که بیشتر از سی هزار نفر جمعیت دارند. این میزان بدان دلیل بوده که بتوان با محدودتر نمودن دامنه تحقیق، امکانات این بررسی را سهل‌تر کرد. در این بررسی موضوعاتی نظیر تجربه‌های تغییر پایتخت در برخی از کشورهای در حال توسعه در قرن حاضر، معرفی و توجیه الگوهای نخست شهری با ذکر موارد نظریه‌ای در مورد بعضی از کشورهای جهان، توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران و در رابطه با فرآیندهای شهرنشینی و مهاجرتی، الگوهای نخست شهری در سیستم شهرهای ایران، روند تکاملی منحنیهای نخست شهری در ایران، قانون

"مرتبه‌اندازه" برای کاربرد آن در سیستم‌های نخست شهری، متعادل‌سازی اندازه جمعیتی شهرهای ایران برای سال‌های آینده و یافته‌های تحقیق و خط مشی آینده مورد توجه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

بدین ترتیب محدود نمودن ادامه قطب‌گرایی تهران و حمایت از اجرای سیاست عدم تمرکز در سیستم شهرهای ایران و بالاخره چگونگی متعادل‌سازی توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران برای سال‌های آینده، از یافته‌های اصلی این بررسی بوده‌اند.

موارد تجربی از تغییر پایتخت کشورها در قرن حاضر

با توجه به این موضوع که بررسی موارد تغییر پایتخت‌ها در دنیا در قرن حاضر، می‌تواند در رابطه با این مقاله، کمک موثرتری را ارائه نماید، لذا در اینجا از ذکر تجربیات مربوط به قرن گذشته خودداری شده است. ضمناً باید اضافه نمود که تغییر پایتخت روسیه تزاری یعنی لنینسک-گراد (سن پترزبورگ سابق) به مسکو در سال ۱۹۱۸ بدلیل روی کار آمدن سیستم جدید سیاسی و برقراری نظام کمونیستی و تشکیل کشور اتحاد جماهیر سوسیالیستی شوروی، مورد مناسبی برای بحث در این مقاله نخواهد بود. لذا تمرکز این بررسی بر روی چند کشور در حال توسعه آسیایی و آمریکای لاتینی و آفریقایی که در قرن بیستم به انتقال پایتخت اقدام کرده‌اند، معطوف می‌گردد، بنابراین کشورهای نظیر هند، ترکیه، پاکستان، برزیل و تانزانیا که در قرن حاضر به تغییر شهر پایتختی خود مبادرت کرده‌اند، مورد بحث این مقاله خواهد بود.

تجربه هند

بندر کلکته اولین پایتخت بریتانیایی هند بوده^۱ که در سال ۱۶۹۰ بر روی نوار ساحلی بسیار پرتراکم جمعیتی هند توسط بریتانیایی‌ها با اهداف سیاسی، اقتصادی و تجاری انتخاب گردیده بود.^۲ لیکن در سال ۱۹۱۲،

1-Weigert and others, 1957, P. 302

2-De Blij 1981, P. 450

شهر دهلی به عنوان پایتخت هند بریتانیایی جانشین بندر کلکته گردید و در سال ۱۹۴۷ به عنوان پایتخت هند مستقل اعلام گردید.^۳ هندیان بریتانیایی‌ها در انتقال پایتخت از کلکته به دهلی مقابله با طغیان‌گریها و ناراضیتهای هندیها در داخله مملکت و همچنین بسط بدست آوردن امنیت برای يك شهر پایتختی بوده است.^۴ بریتانیایی‌ها با تاسیس و توسعه محلات جدید شهری در دهلی نو که در جنوب دهلی قدیم قرار دارد تلفیقی از بافت استعماری (دارای طرح و برنامه‌ریزی) و سنتی رادرچهره این دو شهر مجاور هم، ایجاد نموده‌اند.^۵ در هر صورت امروز اگر چه از دهلی نو به عنوان پایتخت هند نام برده می‌شود، لیکن در عمل موجودیت شهری، سیاسی، اداری، اجرایی و تجارتي آن در ارتباط کامل با دهلی قدیم می‌باشد و آمارهای جمعیتی بطور معمول در مورد دهلی (یعنی دهلی قدیم و دهلی نو) اعلام می‌گردد.

تجربه ترکیه

پایتخت ترکیه در سال ۱۹۲۳ از بندر استانبول (شهر ساحلی) به آنکارا واقع در داخله کشور انتقال یافت.^۶ این تغییر پایتخت که توسط حکومت کمال آتاتورك صورت گرفت بدان دلیل بود که در زمان تشکیل جمهوری ترکیه (۱۹۲۳) استانبول و تنگه‌های بسفروداردانیل به عنوان هسته امپراطوری قدیم عثمانی اهمیت خود به عنوان يك موقعیت مرکزی و پل ارتباطی با اروپا را از دست داده بودند. علاوه بر این استانبول يك نقطه گردهمایی برای تمام ملت‌های امپراطوری عثمانی مثل ترک‌ها، یونانیها، ارمنیها و غیره محسوب می‌گردید، لذا در زمان تاسیس جمهوری ترکیه دارای ترکیب ملی مناسبی نبوده است و بنابراین انتخاب آنکارا به عنوان پایتخت ترکیه

3-Webster's New Geographical Dictionary, 1980,P.321

4-De Blij 1981,P. 450

5-Jordan & Rowntree, 1986 , P. 337

6-Jordan & Rowntree , 1986 , P. 117

از آن جهت بود که در مرکز تقریبی کشور قرار داشته و همچنین جمعیت آن خالصاً "ترك بوده‌اند".^۷ بدین ترتیب آنکارای ترك نشین به عنوان پایتخت و يك متحد کننده قوی ملی و دارای موقعیت برتر استراتژیکی، جانشین استانبول گردید.^۸

تجربه پاکستان

بندر کراچی که يك بندر بزرگ و مرکز صنعتی محسوب می‌شد^۹ پایتخت اولیه پاکستان بود. این شهر در اوایل قرن هیجدهم تاسیس شد و در سال ۱۸۴۳ تحت نظارت و حکومت بریتانیا در آمده و توسعه آن بطور کامل از آن زمان شروع شده است.^{۱۰} در سال ۱۹۵۹ پایتخت فدرال پاکستان یعنی کراچی، نقشهای سیاسی خود را به شهر داخلی راولپندی تسلیم نمود. انتخاب راولپندی به عنوان پایتخت پاکستان يك امر موقتی بود. بتدریج کلیه ستادهای فرماندهی و مرکزیت حکومتی و پایتختی در مجاورت راولپندی یعنی شهر اسلام آباد تاسیس و تکمیل گردیدند.^{۱۱} پایتخت جدید یعنی اسلام آباد مرکز سیاسی تازه‌ای است که بیشترین توجه برنامه‌ریزی معاصر در پاکستان به آن معطوف می‌باشد.^{۱۲} شهر اسلام آباد که در داخله کشور و در نزدیکی مرز کشمیر (واقع در هند) قرار دارد، نه فقط در برگیرنده هسته مرکزی فرهنگی و اقتصادی پاکستان در داخله آن است، بلکه به عنوان يك پایتخت فوروارد یعنی آماده حرکت به سوی خط مقدم، دارای موقعیت استراتژیکی در داخل يك ناحیه حساس و مجادله آمیز با همسایه غیر دوست (کشمیر هند) بوده و امنیت سیاسی پاکستان را تحکیم بخشیده است.^{۱۳}

7-Weigert, and others, 1957, P. 145

8-De Blij, 1981, P. 450

9-Pannell, 1980, P. 387

10-Webster's New Geographical Dictionary 1980, P. 589

11-De Blij, 1981, P. 460

12- Pannell, 1980, P. 387

13- De Blij, 1981, PP. 302, 461

تجربه برزیل

بفردریایی - تجارتي ریودوژانیرو در سال ۱۷۶۳ پایتخت مستعمره برزیل گردید و در سال ۱۹۶۰، شهر داخلی برازیلیابه عنوان پایتخت جدید، جانشین ریودوژانیرو شد.^{۱۴} این تغییر پایتخت به منظور انتقال تمرکز قدرت سیاسی از پیرامون به میان تجمعات جمعیتی داخلی^{۱۵} و متعهد بودن برزیل برای اجرای سیاست "داخل گرایی"^{۱۶} و همچنین گشایش پسرانه عظیم این کشور بوده است.^{۱۷}

رهبران برزیل از منابع عظیم ثروت در محدوده داخلی کشورشان مطلع بودند، لذا آنها سیاست توسعه و عمران داخل قاره‌ای را که همراه مشکلات عدیده اقتصادی - اجتماعی بود، برای جایگزینی زندگی برزیلیها در بنادر عمده اقیانوسی ارائه کردند.^{۱۸}

بر اساس دیدگاه جغرافیدانان سیاسی، برازیلیایک پایتخت فوروارد از لحاظ نزدیکتر واقع شدن آن نسبت به مرزهای قابل توسعه کشور برزیل می‌باشد. در این مورد شهر برازیلیا در نزدیکی یک ناحیه مورد مجادله قرار ندارد، لیکن محدوده داخلی برزیل به مانند مرز داخلی است که می‌تواند توسط یک ملت در حال توسعه فتح شود و بدین ترتیب برازیلیا یک موقعیت فوروارد را کسب خواهد کرد.^{۱۹} ذکر این نکته ضروری است که تاکنون در عمل امنیت سیاسی - ملی این پایتخت جدید التاسیس که سه دهه از طول عمرش می‌گذرد حفظ گردیده است.

تجربه تانزانیا

وزارت امور اقتصادی و برنامه ریزی توسعه در کشور آفریقایی تانزانیا با اجرای برنامه‌های توسعه ناحیه‌ای در سال ۱۹۶۹ که هدفش مبتنی

14-Webster's New Geographical Dictionary 1980,P.1015

15-Weigert , and others, 1957,P.151

16-Inward

17-De Blij, 1981, P. 302

18-Jordan & Rowntree, 1986, P. 116

19- De Bilj,1981,P.302.& Jordan and Rowntree,1986,P.117

بر اجرای سیاست عدم تمرکز اقتصادی بود^{۲۰} که مبادرت به انتخاب و تعیین ۹ شهر کاملاً "متفرق از هم به عنوان مراکز رشد"^{۲۱} در داخل این کشور نمود^{۲۰} به دنبال این سیاست در سال ۱۹۷۳، پایتخت از بندر دارالسلام ۵۰۰،۰۰۰ نفری به شهر داخلی ۳۰،۰۰۰ نفری دودوما^{۲۱} که یکی از شهرهای نه گانه فوق الذکر بود و همچنین در بهترین موقعیت ارتباطاتی شبکه حمل و نقل تانزانیا قرار داشت. منتقل گردید^{۲۲} اقدام کشور تانزانیا از لحاظ تغییر پایتخت و اجرای استراتژی عدم تمرکز سیاسی - اقتصادی که در ارتباط حیاتی با عملکرد ۹ شهر (مراکز رشد) در این کشور مبتنی بوده، است حائز اهمیت می باشد. بدین ترتیب می توان نتیجه گرفت که برنامه ریزی های ملی، می بایستی مجموعه سیستم شهری را که پایتخت هم جزئی از آن می باشد. مورد نظر و بررسی قرار داد. در ضمن ذکر این نکته لازم است که تفاوت اندازه جمعیتی شهرهای دارالسلام و دودوما بسیار زیاد می باشد و بنابراین بدون در نظر گرفتن نقش عملکردی و فضایی سایر شهرهای موجود در سیستم شهری یک کشور. اینگونه تغییر پایتختی، نمی تواند به تنهایی الگویی برای گاستن جمعیت مازاد شهرهای پایتختی در دنیا باشد.

توزیع جغرافیای جمعیت در شهرهای پایتختی و متروپلی چند کشور مورد بحث و نتیجه گیری

کشورهایی چون هند، ترکیه، پاکستان، برزیل و تانزانیا، از لحاظ تغییر پایتخت یا تغییر مرکز سیاسی آنها به شهر پایتختی جدید در قرن حاضر مورد بررسی قرار گرفتند. عللی نظیر تجزیه امپراطوری، تغییر مرزهای سیاسی، تاسیس یک سیستم حکومتی جدید، حفظ ثبات و امنیت سیاسی داخلی لزوم حفظ موقعیت سیاسی و استراتژیکی پایتخت و بالاخره جنبه های توسعه اقتصادی و اجتماعی در داخله یک کشور موجبات انتقال پایتختها را در ممالک فوق الذکر فراهم کرده اند. هرچند که این تغییرات

20-Growth Centers

21- Dodoma

22- De Souza & Foust 1976 ,PP. 606-608

پایتختی یکسان نبوده اند، لیکن يك وجه مشابه در سیستم های متروپل آنها مشاهده می گردد، و آن این است که میزان جمعیت پایتختهای جدید نسبت به پایتختهای قبلی کمتر بوده و در نتیجه در مقامهای بعدی سلسله مراتب شهرهای متروپل آن کشور ها قرار می گیرند.

با توجه به جدول ۱ ملاحظه می شود که در کشور هند ۱۲ شهر متروپل میلیونی وجود دارد که کلکته پایتخت قدیمی هند با جمعیتی متجاوز از ۹ میلیون نفر دارای مقام اول بوده و شهر دهلی که پایتخت فعلی می باشد، در مقام سوم هست که جمعیت آن نزدیک به ۶ میلیون نفر می باشد. بدین ترتیب ملاحظه می شود که با گذشت چندین دهه و انتقال پایتخت از بندر کلکته به شهر دهلی هنوز پایتخت قبلی به عنوان مهمترین مرکز جمعیتی کشور ایفای نقش می نماید.

در مورد کشور ترکیه نیز با گذشت چندین دهه و تغییر مرکز سیاسی کشور از بندر استانبول به شهر آنکارا، می توان ملاحظه کرد که از نظر اهمیت مرکزیت جمعیتی، استانبول همچنان نسبت به پایتخت فعلی، تفوق دارد. (جدول ۱).

کراچی پایتخت قبلی پاکستان با ۵/۱ میلیون نفر به عنوان پرجمعیتترین شهر این کشور و اسلام آباد با جمعیتی کمتر از يك میلیون نفر در مرتبه پنجم از سلسله مراتب شهری و متروپلی پاکستان قرار دارند. بنابراین گذشت سه دهه از تغییر پایتخت، در متعادل سازی جمعیت شهری بین کراچی و اسلام آباد دخالت نداشته است. (جدول ۱).

مجدداً " با استناد به جدول ۱، ملاحظه می شود که بندر ریودوژانیرو پایتخت قبلی برزیل با ۹/۵ میلیون نفر دومین شهر پرجمعیت آن کشور می باشد، در حالیکه برازیلیا پایتخت فعلی با جمعیت کمی بیش از يك میلیون نفر در ششمین مرتبه از سلسله مراتب شهرهای متروپلی برزیل قرار دارد. در اس جدول ساکوپاولو که بزرگترین شهر برزیل است با جمعیت ۱۲ میلیونی آن مشاهده می گردد.

در مورد کشور تانزانیا نیز همانطور یکه گفته شد پایتخت قدیمی

جدول ۱ - نمایش آماری و میزان جمعیت شهرهای متروپل میلیونی در برخی از کشورهای انتخابی که در قرن حاضر با پتخت خود را تغییر داده اند . موقعیت جمعیتی شهرهای پتختی قبلی و فعلی نیز در این جدول نمایش داده شده است .

هند (آمار ۱۹۸۱)		ترکیه (آمار ۱۹۸۴)		پاکستان (آمار ۱۹۸۴)		برزیل (آمار ۱۹۸۴)	
نام شهرها	میزان جمعیت هر شهر	نام شهرها	میزان جمعیت هر شهر	نام شهرها	میزان جمعیت هر شهر	نام شهرها	میزان جمعیت هر شهر
* کلکته	۹,۱۹۴,۰۱۸	* استانبول	۲,۹۴۸,۸۵۶	* کراچی	۵,۱۰۳,۰۰۰	ساووپا تولو	۱۳,۰۰۰,۰۰۰
بمبئی	۸,۲۳۳,۴۰۵	** آنکارا	۲,۲۷۵,۶۸۱	لاهور	۲,۹۲۲,۰۰۰	* ریودوژانیرو	۹,۵۰۰,۰۰۰
بمبئی	۵,۷۲۹,۰۲۸۳	بورسا و حومه	۹۶۰,۰۰۴۵	فیصل آباد	۱,۰۰۹۲,۰۰۰	سالوادور	۱,۰۴۹۱,۷۰۰
مدری	۴,۲۸۹,۰۳۴۷			راولپندی	۹۲۸,۰۰۰	بلوهوریزونت	۱,۰۴۴۱,۵۶۷
بنگالور	۲,۹۲۱,۰۷۵۱			** اسلام آباد	کمتر از یک میلیون نفر	رسیف	۱,۰۱۸۳,۰۳۹۱
احمدآباد	۲,۵۴۸,۰۰۵۷			** برازیلیا			۱,۰۱۷۶,۰۹۰۸
حیدرآباد	۲,۵۴۵,۰۸۳۶			پورتوآلگر			۱,۰۱۱۴,۰۸۶۷
پونا	۱,۶۸۶,۰۱۰۹						
کانپور	۱,۶۳۹,۰۰۶۴						
نگپور	۱,۳۰۲,۰۰۶۶						
جایی پور	۱,۰۰۱۵,۰۱۶۰						
لاکنا	۱,۰۰۰۷,۰۶۰۴						
						* پتخت قبلی	
						** پتخت فعلی	

" The Times Concise Atlas of the World" Reprinted with Revisions, 1987.

منابع مورد استفاده :

در ضمن " جمعیت شهر بورسا از اطلس کامل گیتاشناسی : سیاسی ، طبیعی ، اقتصادی ، چاپ دهم ۱۳۶۸ استخراج گردیده است . عدم ذکر مورد تناز این جدول ، بدلیل موجود نبودن آمار جمعیتی جدید مربوط به این کشور در نزدنگا رنده بوده است .

آن یعنی دارالسلام تفوق جمعیتی چشمگیری در مقایسه با پایتخت فعلی آن یعنی دودومادارد و این موضوع نمایانگر آن است که تمرکز زدایی جمعیتی در يك شهر پایتختی صرفاً " با مکان یابی پایتخت جدید به نتیجه فوری نمی رسد. این موضوع با عملکرد برنامه ریزی های همه جانبه توسعه ناحیه ای در يك کشور در مقطع زمانی خاص رابطه تنگاتنگ دارد.

با توجه به تجربیات انجام شده فوق الذکر، برای انتقال شهر پایتختی در برخی از کشورهای جهان در قرن حاضر می توان چنین ارزیابی نمود که انتقال مرکز سیاسی کشورمان از شهر پایتختی تهران به يك شهر پایتختی جدید، نمی تواند چاره راه صحیح و مناسبی برای کاهش دادن تمرکز جمعیتی چند میلیونی تهران، حتی در طی چند دهه آینده باشد. بنابراین ضمن ابقای تهران به عنوان پایتخت، اعتبار دادن به ادامه روند اجزائی در سیاست عدم تمرکز سیاسی - اقتصادی به همراه متعادل نمودن سیستم شهرهای ایران از نقطه نظر میزان جمعیت آنها برای سالهای آینده، می تواند راه حلی عملی برای تمرکز زدایی تهران بزرگ باشد. از این جهت، نگارنده ضمن بررسی و توجیه الگوی " نخست شهری " و ساختار توزیع فضایی در شهرهای ایران و سپس با تطابق دادن این ساختار با الگوی نخست شهری، به تحلیل مسایل مربوطه پرداخته و سپس راه حل نهایی را در کار برد مدل تعدیل یافته " مرتبه - اندازه " پیشنهاد کرده است.

مفاهیم الگوی نخست شهری^{۲۳} در تحقیقات نظری و عملی

مارك جفرسون جغرافیدان آمریکایی و متخصص جغرافیای جمعیت و جغرافیای شهری در مقاله‌ای تحت عنوان "قانون شهرپرایمت" یعنی "قانون نخست شهری" به این مساله اشاره کرد که شهر رهبری کننده يك کشور در مجموع یکبارچه و بزرگ بوده و بیان کننده مشخصات فرهنگی - ملی مردم آن کشور است.^{۲۴} اصطلاح "نخست شهری" در تالیفات عملی و تخصصی دیگر مشارکت کنندگان در جغرافیای شهری بعد از جفرسون مشاهده گردیده است به عنوان مثال می‌توان توجیهات و بررسی های لینسکی^{۲۵}، مهتا^{۲۶}، کینگ و گالچ^{۲۷}، فاست و دوسوزا^{۲۸} و بسیاری دیگر در کاربرد مفهوم اصطلاحی و یا الگوی نخست شهری اشاره نمود.

به عقیده کلارک "نخست شهر" در مرتبه بندی اندازه‌های جمعیتی شهرهای يك کشور در ردیف اول قرار دارد و تفاوت جمعیت آن با دومین شهر در حد زیادی بالاست.^{۲۹} هگت در توجیه الگوی "نخست شهری" معتقد است که رل مسلط و غالب اولین شهر در مجموعه سیستم شهرهای يك کشور، قابل تاکید است.^{۳۰} دوبلیچ در این زمینه اظهار می‌کند که "نخست شهر" به معنای بزرگترین شهر يك کشور بوده و مهمترین نماینده فرهنگ ملی است و همچنین به عنوان يك مکان شهری "غالب" در يك کشور، در بالاترین مرتبه سلسله مراتب شهری آن کشور قرار دارد و غالباً "شهر پایتختی" می‌باشد.^{۳۱} جوردن و رانتری "نخست شهر" را بزرگترین شهر يك کشور دانسته که در آنجا بیشترین نیروی سیاسی و اقتصادی کشور متمرکز

23-Primate City

24-Jefferson, 1939, 226-232

25-Linsky, 1969

26-Mehta, 1969

27-King & Golledge, 1978

28- Foust & de Souza 1978

29- Clark, 1988, pp. 494-495

30- Haggett, 1983, pp. 367, 368

31-De Bilj 1981, p. 564

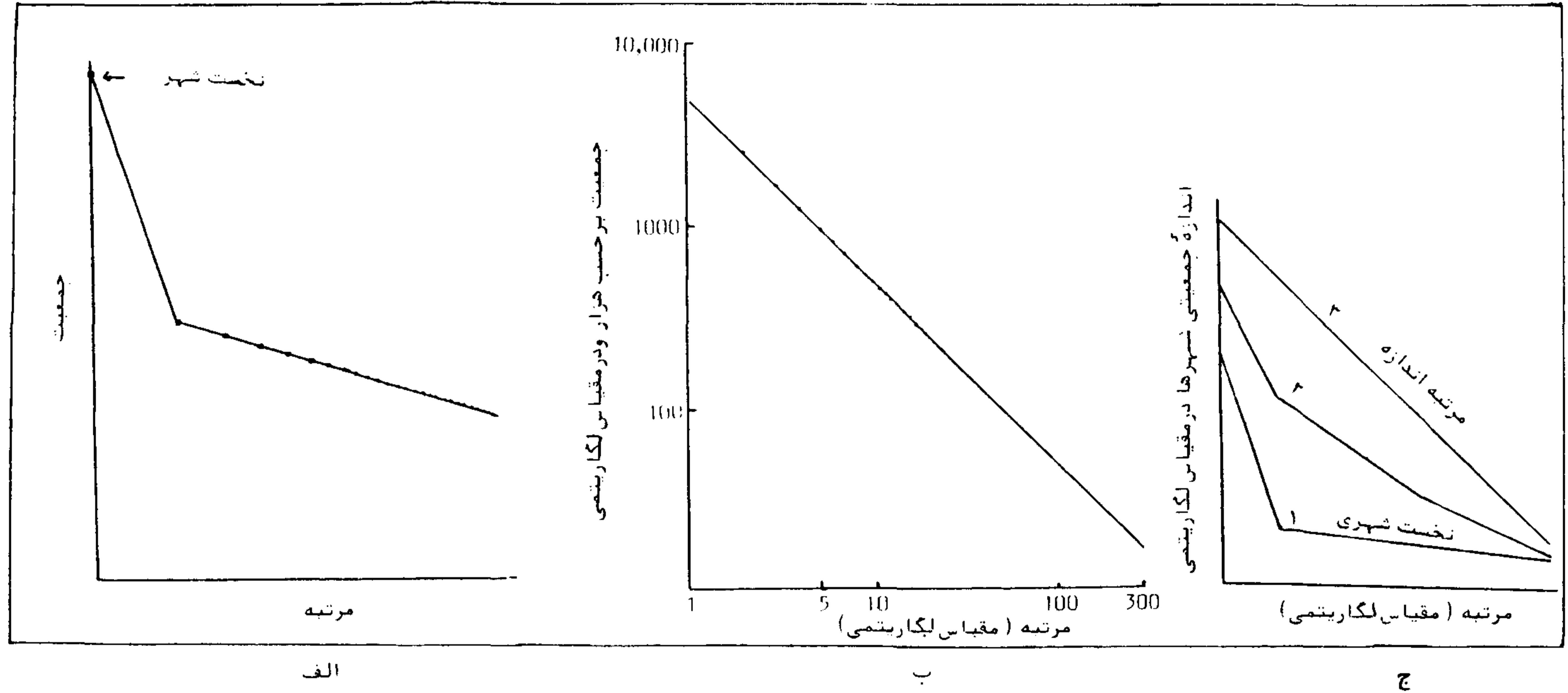
گردیده و در نتیجه، اینگونه شهرها برای فعال کردن نقش کشور همادارای اهمیت عمده‌ای می‌باشند.^{۳۲} کینگ و گالچ، روند متمرکز شدن جمعیت در تجمعات خیلی بزرگ شهری را افزایش ماهیت "نخست شهری" در ساختار آن کشور می‌دانند و در توجیه گرافی که رابطه بین اندازه جمعیتی شهرها و مرتبه آنها را در یک کشور مورد بررسی قرار داده و به صورت نقاطی نشان می‌دهد اظهار می‌دارند که وجود یک فاصله بزرگ بین بزرگترین شهر (مرتبه اول) و دومین شهر بزرگ (مرتبه دوم) منعکس کننده الگوی نخست شهری در آن کشور است.^{۳۳} شکل ۱ الف الگوی نخست شهری را در یک کشور فرضی نشان می‌دهد، در ضمن مدل مرتبه - اندازه شهری (شکل ۱ - ب) و روند تکاملی تبدیل مدلهای نخست شهری به مدلهای "مرتبه - اندازه‌ای" (شکل ۱ - ج) کنگه بعداً "مورد بررسی قرار می‌گیرند، از جهت سهولت مقایسه‌ای در شکل ۱ گنجانیده شده‌اند.

ترسیم این گونه منحنیها جهت توجیه الگوی "نخست شهری" و رابطه "مرتبه - اندازه‌ای" بین مجموعه شهرهای یک ناحیه یا یک کشور مورد مطالعه، از روشهای متداول برای بررسی و چگونگی توزیع فضایی جمعیت در آن سیستم شهری می‌باشد. علاوه بر این مورد روش دیگری جهت سنجش و استحصال نسبت "نخست شهری" در یک سیستم شهری مورد مطالعه وجود دارد که معمولاً "در بررسیهای تجربی به کار می‌رود. نحوه محاسبه نسبت یا شاخص "نخست شهری" در میان سلسله مراتب شهرهای کشور مورد مطالعه با تقسیم نمودن جمعیت "نخست شهر" آن به جمعیت دومین شهر آن کشور به دست می‌آید که بدین ترتیب نسبتها و یا شاخصهای حاصله را می‌توان در بررسی مقایسه‌ای جهانی قابل کار برد دانست و در این مورد می‌توان به بررسیهای لینسکی، و کینگ و گالچ اشاره نمود. ذکر این نکته ضروری است که بیشتر محققان امروزی در بررسیهای خود

32-Jordan & Rowntree ,1986, p. 309

33- King & Golledge , 1978,pp.37, 42

مدلهایی از اندازه جمعیتی و مرتبه شهرها

شکل ۱ - نمایش مدلهای نخست شهری، مرتبه - اندازه و حد واسطه - اندازه جمعیتی و مرتبه شهرها بر اساس الگوهای نخست شهری
 بر رابطه اندازه جمعیتی و مرتبه شهرها بر اساس مدل "مرتبه - اندازه" - رابطه اندازه جمعیتی و مرتبه شهرها بر اساس الگوهای
 "نخست شهری" حد واسطه"، "مرتبه - اندازه" که تکامل آنها در مرحله ۱ و ۲ اتفاق می افتد. منبع:

[de souza & Foust , 1979, pp. 282, 284]

هر دو مورد یعنی محاسبه نسبت " نخست شهری " و ترسیم منحنیهای مربوطه را در توجیه الگوی نخست شهری به کار می‌برند.

لینسکی در تحقیق خود در مورد " نخست شهرها " از ۳۹ کشور جهان، نسبت یا میزان نخست شهری در نواحی متروپل (بالاتر از ۱ میلیون نفری) این کشورها را براساس آمار ۱۹۵۵ محاسبه کرد. روش او همانطوریکه در بالا ذکر شد عبارت از تقسیم نمودن جمعیت اولین شهر به دومین شهر هر کشور بود. بدین ترتیب بالاترین نسبت در مورد ویتنام با اندازه ۱۶/۳ استحصال شد و پایین‌ترین نسبت معادل در مورد کشور کانادا بود.^{۳۴} این ارقام نشان می‌دهند که هرچه شاخص نسبت جمعیت بزرگتر باشد. میزان نخست شهری در آن کشور بالاتر است و برعکس پایین بودن این شاخص نماینده، پایین بودن و یا عدم وجود الگوی نخست شهری در آن کشور بخصوص، است. با توجه به ماهیت قانون " مرتبه - اندازه " که در صفحات بعدی مورد بحث قرار می‌گیرد، کشورهایی که دارای الگوی منظم " مرتبه - اندازه " در سلسله مراتب شهری خود هستند، قاعدتاً " باید نسبت جمعیت اولین شهر به دومین شهر آنها معادل ۲ باشد بنابراین وجود شاخص‌های نسبت بالاتر از ۲ نماینده عدم وجود الگوی شهری " مرتبه - اندازه " بوده و روند الگوی نخست شهری را در آن کشور بخصوص نشان می‌دهد. در ادامه توجیه تحقیق لینسکی، شاخص نسبت جمعیت در مورد آرژانتین ۹/۱ (رتبه پنجم) ایران ۵/۲ (رتبه سیزدهم)، ترکیه ۳/۳ (رتبه هفدهم)، پاکستان ۱/۵ (رتبه بیست و نهم) و هند ۱/۳ (رتبه سی و سوم) ذکر شده بود. این موضوع نشان می‌دهد که آرژانتین، ایران و ترکیه دارای الگوی نخست شهری بوده‌اند، در حالیکه پاکستان و هند الگوی " مرتبه-اندازه " را ارائه می‌دهند.

در تحقیق دیگری، کینگ و گالجر مورد ۲۷ شهر دنیا و براساس سالنامه دموگرافیکی ۱۹۷۳ سازمان ملل به این نتیجه رسیدند که آرژانتین با نسبت ۱۰/۳۱ در بالاترین رده جدول از لحاظ الگوی نخست شهری قرار

دارد و کانادا با نسبت ۱/۰۵ در پایین‌ترین رتبه این جدول قرار گرفته است .
 ضمناً " اطریش با نسبت ۶/۵۱ (رتبه چهارم)، ترکیه دارای نسبت ۱/۸۶ (رتبه ۱۶)، برزیل ۱/۲۲ (رتبه ۲۲) و هند ۱/۱۸ (رتبه ۲۵) در این مورد بودند^{۳۵} .
 بدین ترتیب می‌توان قضاوت نمود که سه کشور اخیرالذکر دارای الگوی
 " مرتبه - اندازه " می‌باشند . ضمناً " با توجه به سرشماری عمومی نفوس
 و مسکن در ایران در سال ۱۳۵۵ (۱۹۷۶) شاخص نسبت جمعیت شهر تهران
 (نخست شهر) به مشهد (دومین شهر) ۶/۷۸ را ارائه می‌دهد . تطبیق
 و مقایسه این رقم با جدول کینگ و گالچ در باره سطوح " نخست شهری "
 ایران را در ردیف کشورهای دارای الگوی نخست شهری حدباً لا و تقریباً "
 در ردیف اطریش یعنی رتبه چهارم قرار می‌دهد .

در رابطه با تحقیقات لینسکی، و کینگ و گالچ در مورد تعیین نسبت
 " نخست شهری " در کشورهای دنیا، نگارنده، جدول ۲ را که بر اساس
 آمارهای جدید می‌باشد تنظیم و ارائه کرده است . بر اساس این جدول
 آرژانتین با نسبت ۱۰/۰۳ دارای بالاترین میزان نخست شهری بوده و
 کانادا با دارا بودن نسبت ۱/۰۷ فاقد الگوی نخست شهری بوده و تابع
 قانون " مرتبه - اندازه " می‌باشد . کشورهای فرانسه، مکزیک، مصر، ایران
 و انگلستان با دارا بودن نسبت‌های بالاتر از ۲ دارای الگوی نخست شهری
 هستند در حالیکه ژاپن، پاکستان، برزیل، ترکیه، چین و هند با داشتن
 نسبت‌های کمتر از ۲ فاقد الگوی نخست شهری بوده و نمایانگر آن
 هستند که با طرح " مرتبه - اندازه " مطابقت دارند . با توجه به این مطلب
 که میزان نسبت نخست شهری در مورد ایران از ۶/۷۸ (سال ۱۳۵۵) به
 ۴/۱۳ (سال ۱۳۶۵) کاهش یافته است، می‌توانیم برای اجرای سیاست متعادل
 سازی توزیع فضایی جمعیت در ایران، دلیلی دلگرم‌کننده داشته باشیم .

بررسی جدول ۲ نشان می‌دهد که کشورهای پیشرفته‌ای نظیر فرانسه
 و انگلستان همانند برخی از کشورهای در حال توسعه مندرج در جدول مزبور
 دارای مدل نخست شهری هستند و یا بالعکس تعدادی از کشورهای در حال

جدول ۲- نمایش میزان جمعیت شهرهای مرتبه اول و دوم و نسبت آنها به هم در برخی از کشورهای منتخب^۱

کشورها	شهرهای مرتبه اول و دوم با ذکر جمعیت آنها	نسبت جمعیتی شهرهای مرتبه اول به شهرهای مرتبه دوم هر کشور
آرژانتین	بوئنوس آیرس کوردوبا	۹,۹۲۷,۴۰۴ ۹۹۰,۰۰۰
فرانسه	پاریس مارسی	۸,۵۱۰,۰۰۰ ۱,۰۰۸,۰۰۰
مکزیک	شهر مکزیکو گوآدالاجارا	۱۷,۵۰۰,۰۰۰ ۳,۰۰۰,۰۰۰
مصر	قاهره بزرگ اسکندریه	۱۰,۰۰۰,۰۰۰ ۲,۳۱۷,۷۰۵
ایران	تهران مشهد	۶,۰۴۲,۵۸۴ ۱,۴۶۳,۵۰۸
انگلستان	لندن منچستر	۹,۰۱۲,۷۰۰ ۲,۵۸۸,۴۰۰
ژاپن	توکیو - یوکوها ما اوزاکا - کوب	۱۵,۶۸۷,۱۴۱ ۸,۵۹۴,۰۰۰
پاکستان	کراچی لاهور	۵,۱۰۳,۰۰۰ ۲,۹۲۲,۰۰۰
برزیل	ساو پائولو ریودوژانیرو	۱۳,۰۰۰,۰۰۰ ۹,۵۰۰,۰۰۰
ترکیه	استانبول آنکارا	۲,۹۴۸,۸۵۶ ۲,۲۷۵,۶۸۱
چین	شانگهای پکن	۱۱,۸۵۹,۷۴۸ ۹,۲۳۰,۶۸۷
هند	کلکته بمبئی	۹,۱۹۴,۰۱۸ ۸,۲۴۳,۴۰۵
کانادا	تورانٹو مانتریا ل	۳,۰۶۷,۱۰۰ ۲,۸۶۲,۳۰۰

۱- آمارها مربوط به سال ۱۹۸۴ می باشند. آمار کشور هند مربوط به سال ۱۹۸۱ و ایران مربوط به سال ۱۹۸۶ می باشد. منابع مورد استفاده: مرکز آمار ایران "سرشماری نفوس و مسکن مهر ماه ۱۳۶۵- نتایج تفصیلی کل کشور" ۶ اردیبهشت ماه ۱۳۶۷ و اطلس تایمز:

"The Times Concise Atlas of the world", Reprinted with Revisions, 1987

توسعه در سیستم شهری خود همانند کشورهای پیشرفته‌ای چون کانادا دارای الگوی "مرتبه - اندازه" هستند. بنابراین همانطوریکه کینگ و گالچ نیز اشاره می‌کنند، هیچ رابطه ممرانه وقوی بین توسعه اقتصادی و الگوی "نخست شهری" وجود ندارد و در این مورد می‌توان به حضور "نخست شهری" در کشورهای با اقتصاد پیشرفته و در حال توسعه اشاره نمود.^{۳۶} مهتا^{۳۷} نیز در بررسی خود در باره همبستگی های دموگرافیکی و اقتصادی نخست شهرها، به این نتیجه رسیده که بطور کلی هیچ رابطه‌ای بین سطح توسعه اقتصادی و درجه یا میزان نخست شهری وجود ندارد. هگت الگوهای نخست شهرها را به عنوان نتایجی از فرآیندهای شهر گرایی در کشورهای کوه از حد میانگین کوچکترند و تاریخچه کوتاهی از شهر گرایی دارند و دارای ساختارهای ساده اقتصادی و اجتماعی می‌باشند، تلقی می‌نمایند.^{۳۸} دریک بررسی تاریخی از روند تکاملی شاخص های نخست شهری در کانادا کر. جغرافیدان کانادائی به این نتیجه رسید که شاخصها از سال ۱۹۰۱ تا سال ۱۹۷۱ تدریجاً "از ۱/۳ به ۱" تنزل یافته‌اند. روش محاسبه شاخص نخست شهری در تحقیق وی شامل بدست آوردن نسبتی بوده که از تقسیم نمودن جمعیت بزرگترین شهر کانادا به دومین شهر بزرگ آن، بدست آمده است.^{۳۹} بدین ترتیب است که امروزه هم، کانادا دارای پایین‌ترین شاخص نخست شهری در میان کشورهای جهان است و در واقع دارای الگوی "مرتبه - اندازه" در سیستم سلسله مراتب شهری خود می‌باشد.

با توجه به مطالبی که در این مبحث گفته شد برخی از کشورهای جهان منجمله ایران دارای الگوی نخست شهری در سیستم های خود هستند و این مساله صرفاً "خاص کشورهای جهان سوم نمی‌باشد بلکه بطور معمول شامل کشورهای با ساختار ساده اجتماعی - اقتصادی هستند.

36-King & Golledge, 1978, p. 37

37-Mehta, 1969

38-Haggett, 1983, pp. 367, 368

39-Kerr, 1968

در هر صورت باید توجه داشت که تمرکز بیش از حد فعالیت های سیاسی اداری ، اجتماعی اقتصادی و فرهنگی کشورها در شهر پایتختی آنها عملاً" مساله برانگیز بوده و علاوه بر تشویق به ابقای يك الكوی نامناسب از توزیع ناعادلانه جمعیت در شهرهای آنها ، موانع بزرگی را در توسعه یابیهای ناحیهای کشور ایجاد می نماید . بنابراین در اینجا ضمن شناخت چگونگی توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران در رابطه با فرآیندهای شهرنشینی و مهاجرتی آنها در دهه های اخیر الگوهای نخست شهری کشور و تکامل آنها در زمانها و مقاطع زمانی مورد مطالعه نیز مورد تجلیل قرار می گیرند . سپس جهت متعادل سازی توزیع جغرافیایی جمعیت شهری ایران، مدل های دیگر نیز مورد بررسی قرار می گیرند .

توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران در رابطه با فرآیندهای شهرنشینی و مهاجرتی در سالها و مقاطع زمانی مورد مطالعه

جمعیت شهرهای ایران در فاصله سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ افزایش قابل توجهی داشته است . در سال ۱۳۴۵ از کل جمعیت کشور یعنی ۲۵،۰۷۸،۹۲۳ نفر ۲۹ درصد شهر نشین و ۶۱ درصد روستا نشین بوده اند ، در سال ۱۳۵۵ از رقم ۳۳،۷۰۸،۷۴۴ نفری جمعیت ایران ۴۷ درصد شهر نشین و ۵۳ درصد در روستاها زندگی می کردند ، و بالاخره در سال ۱۳۶۵ ، جمعیت کشور بالغ بر ۴۹،۴۴۵،۰۱۰ نفر گشته که ۵۴/۳ درصد آن را شهر نشینان و ۴۵/۲ درصد را روستا نشینان کشور تشکیل داده اند . جمعیت شهر نشین کشور که در سال ۱۳۶۵ به میزان ۵۴/۳ درصد رسیده ، الگوئی از شهرنشینی شکل گرفته را نشان می دهد . در این رابطه بییر^{۴۰} اظهار نموده که یکی از بافتهای رشد در کشورهای دنیا در قرن حاضر شامل فرآیندهای شهر گرایی تثبیت شده با در بر داشتن ۵۰ درصد از جمعیت کشور در مناطق شهری آن می باشد . بدین ترتیب الگوی توزیع جغرافیایی جمعیت ایران در شهرها در سال ۱۳۶۵ نمایانگر افزون شدن اعتبار شهرنشینی و شهر گرایی در این کشور است .

جمعیت شهری ایران در سال ۱۳۴۵ بالغ بر ۲۴۶،۷۹۴،۹ نفر بوده که این میزان در سال ۱۳۵۵ به ۶۸۰،۸۵۴،۱۵ نفر و با اواخره در سال ۱۳۶۵ به ۵۶۰،۸۴۴،۲۶ نفر رسیده است. بدین ترتیب در دهه ۵۵-۱۳۴۵ جمعیت شهری ایران به ۱/۶۲ برابر برودر دهه ۶۵-۱۳۵۵ به ۱/۶۹ برابر رسید. این ارقام نشان دهنده روند رو به رشد شهرنشینی و شهرگرایی در دهه‌های اخیر در کشورمان می‌باشند. براساس جدول ۳، در ایران تعداد شهرهای دارای جمعیتی بالاتر از سی هزار نفر در سال ۱۳۴۵، ۵۱ شهر، در سال ۱۳۵۵، ۷۴ شهر، و در سال ۱۳۶۵، ۱۳۱ شهر بوده است. بنابراین شهرهای مذکور در دهه ۵۵-۱۳۴۵، معادل ۱/۴۵ برابر و در دهه ۶۵-۱۳۵۵ به میزان ۱/۷۷ برابر افزایش یافته‌اند. به این مساله باید اشاره نمود که افزایش تعداد کلیه شهرهای بالاتر از سی هزار نفر در دهه‌های مذکور، نمایانگر این مطلب است که این رشد و توسعه جمعیتی در سیستم مذکور فراگیر بوده است.

توزیع فضایی شهرهای بالاتر از سی هزار نفر در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ بر روی اشکال ۲، ۳ و ۴ نمایانده شده است. اشکال مذکور افزایش تعداد شهرها را در استانها و قسمت‌های مختلف کشور نمایش می‌دهند. ظهور شهرهای بیشتر در سال ۱۳۵۵، نمایانگر افزایش رشد طبیعی جمعیت شهرهای کوچکتری است که در سابق (سال ۱۳۴۵) دارای جمعیتی کمتر از سی هزار نفر بوده‌اند. این شهرها بیشتر در استانهای خراسان، آذربایجان شرقی، ایلام خوزستان و کرمان ملاحظه می‌شوند که به لیست شهرهای بالاتر از سی هزار در سال ۱۳۵۵ افزوده شده‌اند. ظهور شهرهای همایون شهر سابق (خمینی شهر کنونی) و قاسم آباد سابق (اسلام شهر کنونی) در روی شکل ۳ (سال ۱۳۵۵)، نمایانگر ادغام نقش‌های اجتماعی - اقتصادی و سیاسی - اداری مجموعه‌ای از روستاهای مجاور به یکدیگر بوده که در چهار چوب یک نقش جدید شهری (حاشیه متروپل) به حیات خود، ادامه می‌دهند. در روی شکل ۴ (سال ۱۳۶۵)، تعداد، زیادشهرهای بالاتر از سی هزار نفر چشمگیر بوده و توزیع فضایی آنها در روی نقشه مذکور اکثر استانهای کشور را دربر می‌گیرد. بدین ترتیب می‌توان گفت که با افزایش ۵۷ شهر با جمعیتی بیشتر از سی هزار نفر در سال ۱۳۶۵، فرآیند

شهرها، استانها و فرمانداریهای کل در سال ۱۳۴۵

شکل ۲- نمایش توزیع جغرافیایی شهرهای مورد مطالعه بر روی تقسیمات و فرمانداریهای کل کشور در سال ۱۳۴۵. اطلاعات مورد نیاز از سالنامه آماری کشور سال ۱۳۴۵ و سایر منابع مرکز آمار ایران تهیه گردیده است.

شهرها و استانها در سال ۱۳۶۵

شکل ۴- نمایش توزیع جغرافیایی شهرهای مورد مطالعه بر روی تقسیمات استانی کشور در سال ۱۳۶۵، اطلاعات مورد نیاز از نقشه تقسیمات کشوری و سایر منابع مرکز ما را بران تهیه گردیده است.

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده بر اساس قانون تعدیل یا فتنه
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "
۱- تهران ۲/۷۱۹/۷۳۰	۱- تهران ۴/۵۳۰/۲۲۳	۱- تهران ۶/۰۴۲/۵۸۴	۴/۱۸۲/۱۱۲	۸/۷۷۳/۸۳۲*	۶/۰۷۲/۴۲۷
۲- اصفهان ۴۲۴/۰۴۵	۲- مشهد ۶۶۷/۷۷۰	۲- مشهد ۱/۴۶۳/۵۰۸	۲/۰۹۱/۰۵۶	۲/۱۲۵/۰۱۴	۲/۰۳۶/۲۱۳
۳- مشهد ۴۰۹/۶۱۶	۳- اصفهان ۶۶۱/۵۱۰	۳- اصفهان ۹۸۶/۷۵۳	۱/۳۹۴/۰۳۷	۱/۴۳۲/۷۶۵	۲/۰۲۴/۱۴۲
۴- تبریز ۴۰۳۴۱۳	۴- تبریز ۵۹۷/۹۷۶	۴- تبریز ۹۷۱/۴۸۲	۱/۰۴۵/۵۲۸	۱/۴۱۰/۵۹۲	۱/۵۱۸/۱۰۷
۵- آبادان ۲۷۲/۹۶۲	۵- شیراز ۲۲۵/۸۱۳	۵- شیراز ۸۴۸/۲۸۹	۸۳۶/۴۲۲	۱/۲۳۱/۷۱۶*	۱/۲۱۴/۴۸۵
۶- شیراز ۲۶۹/۸۶۵	۶- اهواز ۳۳۴/۳۹۹	۶- اهواز ۵۷۹/۸۲۶	۶۹۷/۰۱۹	۸۴۱/۹۰۷	۱/۰۱۲/۰۷۱
۷- اهواز ۲۰۶/۳۷۵	۷- آبادان ۲۹۴/۶۰۸	۷- باختران ۵۶۰/۵۱۴	۵۹۷/۴۴۵	۸۱۳/۸۶۶	۸۶۷/۴۹۰
۸- کرمانشاه ۱۸۷/۹۳۰	۸- کرمانشاه ۲۹۰/۶۰۰	۸- قم ۵۴۳/۱۳۹	۵۲۲/۷۶۴	۷۸۸/۶۳۸*	۷۵۹/۰۵۳
۹- تجریش ۱۵۷/۴۸۶	۹- قم ۲۴۷/۲۱۹	۹- ارومیه ۳۰۰/۷۴۶	۴۶۴/۶۷۹	۴۳۶/۶۸۳	۶۷۴/۷۱۴
۱۰- رشت ۱۴۳/۵۵۷	۱۰- رشت ۱۸۸/۹۵۷	۱۰- رشت ۲۹۰/۸۹۷	۴۱۸/۲۱۱	۴۲۲/۳۸۲	۶۰۷/۲۴۳
۱۱- قم ۱۳۴/۲۹۲	۱۱- همدان ۱۶۵/۷۸۵	۱۱- اردبیل ۲۸۱/۹۷۳	۳۸۰/۱۹۲	۴۰۹/۴۲۵	۵۵۲/۰۳۹
۱۲- همدان ۱۲۴/۱۶۷	۱۲- ارومیه ۱۶۴/۴۱۹*	۱۲- زاهدان ۲۸۱/۹۲۳	۳۴۸/۵۰۹	۴۰۹/۳۵۲	۵۰۶/۰۳۶
۱۳- ارومیه ۱۱۰/۷۴۹*	۱۳- اردبیل ۱۴۷/۸۶۵	۱۳- کرج ۲۷۵/۱۰۰	۳۲۱/۷۰۱	۳۹۹/۴۴۵	۴۶۷/۱۱۰
۱۴- ری ۱۰۲/۸۲۵	۱۴- کرمان ۱۴۰/۷۶۱	۱۴- همدان ۲۷۲/۴۹۹	۲۹۸/۷۲۲	۳۹۵/۶۶۹	۴۳۳/۷۴۵
۱۵- یزد ۹۳/۲۴۱	۱۵- خرمشهر ۱۴۰/۴۹۰	۱۵- اراک ۲۶۵/۳۴۹	۲۷۸/۸۰۷	۳۸۵/۲۸۷	۴۰۴/۸۲۸

* - رضائیه سابق

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده بر اساس قانون تعدیل یا فتنه^۳
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه ^۳ " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه ^۳ " مرتبه - اندازه "
۱۶- خرمشهر ۸۸/۵۳۶	۱۶- قزوین ۱۳۹/۲۵۸	۱۶- کرمان ۲۵۷/۲۸۴	۲۶۱/۳۸۲	۳۷۳/۵۷۶	۳۷۹/۵۲۷
۱۷- قزوین ۸۸/۱۰۶	۱۷- کرج ۱۳۷/۹۲۶	۱۷- قزوین ۲۴۸/۵۹۱	۲۴۶/۰۰۷	۳۶۰/۹۵۴*	۳۵۷/۲۰۲
۱۸- کرمان ۸۵/۴۰۴	۱۸- یزد ۱۳۵/۹۲۵	۱۸- یزد ۲۳۰/۴۸۳	۲۳۲/۳۴۰	۳۳۴/۶۶۱	۳۳۷/۳۵۷
۱۹- دزفول ۸۴/۴۹۹	۱۹- دزفول ۱۲۱/۲۵۱	۱۹- زنجان ۲۱۵/۲۶۱	۲۲۰/۱۱۱	۳۱۲/۵۵۹	۳۱۹/۶۰۱
۲۰- اردبیل ۸۳/۵۹۶	۲۰- اراک ۱۱۶/۸۳۲	۲۰- اسلامشهر ۲۱۵/۱۲۹	۲۰۹/۱۰۶	۳۱۲/۳۶۷	۳۰۳/۶۲۱
۲۱- اراک ۷۱/۹۲۵	۲۱- خرم آباد ۱۰۴/۹۱۲	۲۱- خرم آباد ۲۰۸/۵۹۲	۱۹۹/۱۴۸	۳۰۲/۸۷۶*	۲۸۹/۱۶۳
۲۲- بروجرد ۷۱/۴۸۶	۲۲- بروجرد ۱۰۱/۳۴۵	۲۲- سنندج ۲۰۴/۵۳۷	۱۹۰/۰۹۶	۲۹۶/۹۸۸*	۲۷۶/۰۱۹
۲۳- مسجد سلیمان ۶۴/۴۸۸	۲۳- زنجان ۱۰۰/۳۵۱	۲۳- بندرعباس ۲۰۱/۶۴۲	۱۸۱/۸۳۱	۲۹۲/۷۸۴*	۲۶۴/۰۱۹
۲۴- خرم آباد ۵۹/۵۷۸	۲۴- سنندج ۹۵/۸۷۲	۲۴- بروجرد ۱۸۳/۸۷۹	۱۷۴/۲۵۵	۲۶۶/۹۹۲*	۲۵۳/۰۱۸
۲۵- زنجان ۵۸/۷۱۴	۲۵- زاهدان ۹۳/۷۴۰	۲۵- دزفول ۱۵۱/۴۲۰	۱۶۷/۲۸۴	۲۱۹/۸۶۲	۲۴۲/۸۹۷
۲۶- کاشان ۵۸/۴۶۸	۲۶- گرگان ۸۸/۰۳۳	۲۶- ساری ۱۴۱/۰۲۰	۱۶۰/۸۵۰	۲۰۴/۷۶۱	۲۳۳/۵۵۵
۲۷- سنندج ۵۴/۵۷۸	۲۷- بندرعباس ۸۷/۹۸۱	۲۷- گرگان ۱۳۹/۴۳۰	۱۵۴/۸۹۳	۲۰۲/۴۵۲	۲۲۴/۹۰۵
۲۸- مراغه ۵۴/۱۰۶	۲۸- کاشان ۸۴/۸۶۳	۲۸- کاشان ۱۳۸/۵۹۹	۱۴۹/۳۶۱	۲۰۱/۲۴۶	۲۱۶/۸۷۲
۲۹- گرگان ۵۱/۱۸۱	۲۹- مسجد سلیمان ۷۷/۹۸۸	۲۹- سبزوار ۱۲۹/۱۰۳	۱۴۴/۲۱۱	۱۸۷/۴۵۸	۲۰۹/۳۹۴
۳۰- بابل ۴۹/۹۷۳	۳۰- نجف آباد ۷۵/۲۷۶	۳۰- نجف آباد ۱۲۹/۰۵۵	۱۳۹/۴۰۴	۱۸۷/۳۹۲	۲۰۲/۴۱۴

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده بر اساس قانون تعدیل یا فتنه^۵
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "
۳۱- خوی ۴۷/۶۴۸	۳۱- ساری ۷۵۲/۷۰	۳۱- سندرینوهر ۷۸۷/۱۲۰	۳۱- سندرینوهر ۹۰۷/۱۲۴	۳۱- خوی ۲۸۲/۱۷۵	۳۱- خوی ۸۸۵/۱۹۵
۳۲- خمینی شهر ^{***} ۴۶/۸۳۶	۳۲- خوی ۳۵۷/۷۰	۳۲- آمل ۲۴۲/۱۱۸	۳۲- آمل ۶۹۱/۱۳۰	۳۲- خوی ۶۸۷/۱۷۱	۳۲- خوی ۷۶۳/۱۸۹
۳۳- ساری ۴۴/۵۴۷	۳۳- سبزوار ۵۶۲/۶۹	۳۳- چابقی شهر ۸۵۲/۱۱۷	۳۳- چابقی شهر ۷۳۱/۱۲۶	۳۳- ساری ۱۲۱/۱۷۱	۳۳- ساری ۰۱۳/۱۸۴
۳۴- کرج ۴۴/۲۴۲	۳۴- آمل ۹۶۳/۶۸	۳۴- خوی ۳۲۳/۱۱۵	۳۴- خوی ۰۰۳/۱۲۳	۳۴- کرج ۴۷۸/۱۶۷	۳۴- کرج ۶۰۱/۱۷۸
۳۵- نجف آباد ۴۳/۳۸۴	۳۵- بابل ۵۵۹/۶۸	۳۵- بابل ۳۲۰/۱۱۵	۳۵- بابل ۴۸۹/۱۱۹	۳۵- نجف آباد ۴۴۵/۱۶۷	۳۵- نجف آباد ۴۹۸/۱۷۳
۳۶- سبزوار ۴۲/۴۱۵	۳۶- خمینی شهر ^{**} ۴۹۵/۶۵	۳۶- قائم شهر ۲۸۸/۱۰۹	۳۶- قائم شهر ۱۷۰/۱۱۶	۳۶- سبزوار ۶۸۶/۱۵۸	۳۶- سبزوار ۶۷۹/۱۶۸
۳۷- سندرانرلی ^{**} ۴۱/۷۸۵	۳۷- مراغه ۱۷۲/۶۵	۳۷- نیشابور ۲۵۸/۱۰۹	۳۷- نیشابور ۰۳۰/۱۱۳	۳۷- سندرانرلی ۶۴۳/۱۵۸	۳۷- سندرانرلی ۱۲۰/۱۶۴
۳۸- گنبد کاووس ۴۰/۶۶۷	۳۸- قائم شهر ^{***} ۳۷۷/۶۳	۳۸- مسجد سلیمان ^ن ۷۸۷/۱۰۴	۳۸- مسجد سلیمان ^ن ۰۵۶/۱۱۰	۳۸- گنبد کاووس ۶۶۷/۴۰	۳۸- گنبد کاووس ۸۰۱/۱۵۹
۳۹- آمل ۴۰/۰۷۶	۳۹- گنبد کاووس ۷۲۱/۶۰	۳۹- خمینی شهر ۴۶۷/۱۰۴	۳۹- خمینی شهر ۲۳۴/۱۰۷	۳۹- آمل ۰۷۶/۴۰	۳۹- آمل ۷۰۳/۱۵۵
۴۰- بهبهان ۳۹/۸۷۴	۴۰- نیشابور ۵۶۲/۵۹	۴۰- ملایر ۶۴۰/۱۰۳	۴۰- ملایر ۵۵۳/۱۰۴	۴۰- بهبهان ۸۷۴/۳۹	۴۰- بهبهان ۸۱۱/۱۵۱
۴۱- کازرون ۳۹/۷۵۸	۴۱- بوشهر ۹۵۶/۵۸	۴۱- مراغه ۶۷۹/۱۰۰	۴۱- مراغه ۰۰۳/۱۰۲	۴۱- کازرون ۷۵۸/۳۹	۴۱- کازرون ۱۰۸/۱۴۸
۴۲- زاهدان ۳۹/۷۳۲	۴۲- سندرانرلی ^{**} ۴۸۱/۵۵	۴۲- جنتور ۳۹۲/۹۳	۴۲- جنتور ۵۷۴/۹۹	۴۲- زاهدان ۷۳۲/۳۹	۴۲- زاهدان ۵۸۲/۱۴۲
۴۳- قائم شهر ^{***} ۳۸/۸۹۸	۴۳- کازرون ۵۲۷/۵۱	۴۳- بیرجان ۰۷۲/۹۰	۴۳- بیرجان ۲۵۸/۹۷	۴۳- قائم شهر ۸۹۸/۳۸	۴۳- قائم شهر ۲۱۹/۱۴۱
۴۴- جهرم ۳۸/۲۳۶	۴۴- مرودشت ۴۴۶/۵۰	۴۴- ایلام ۰۳۵/۸۹	۴۴- ایلام ۰۴۸/۹۵	۴۴- جهرم ۲۳۶/۳۸	۴۴- جهرم ۰۱۰/۱۳۸
۴۵- سندرعباس ۳۴/۶۲۷	۴۵- قائم آباد ۲۹۲/۵۰	۴۵- گنبد کاووس ^ن ۱۰۰/۸۷	۴۵- گنبد کاووس ^ن ۹۳۶/۹۲	۴۵- سندرعباس ۶۲۷/۳۴	۴۵- سندرعباس ۹۴۳/۱۳۴

■ - همایون شهر سابق ■■ - بندر پهلوی سابق ■■■ - شاهی سابق

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده بر اساس قانون تعدیل یا فاصله
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: بر اساس قانون تعدیل یا فاصله " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: بر اساس قانون تعدیل یا فاصله " مرتبه - اندازه "
۴۶- شهرضا ۳۴/۲۲۰	۴۶- شاهرود ۴۹/۷۸۳	۴۶- سبزواری ۸۷/۰۶۳	۹۰/۹۱۵	۱۲۶/۴۱۵	۱۳۲/۰۰۹
۴۷- نینابور ۳۳/۴۸۲	۴۷- بهبهان ۴۹/۳۷۸	۴۷- بیرجند ۸۱/۷۹۸	۸۸/۹۸۱	۱۱۸/۷۷۱	۱۲۹/۲۰۱
۴۸- بجنورد ۳۱/۲۴۸	۴۸- جهرم ۴۸/۵۳۰	۴۸- سقز ۸۱/۳۵۱	۸۷/۱۲۷	۱۱۸/۱۲۲	۱۲۶/۵۰۹
۴۹- سمنان ۳۱/۰۵۸	۴۹- بجنورد ۴۷/۷۱۹	۴۹- مرودشت ۷۹/۱۳۲	۸۵/۳۴۹	۱۱۴/۹۰۰	۱۲۳/۹۲۷
۵۰- شاهرود ۳۰/۷۶۷	۵۰- ملایر ۴۷/۱۱۷	۵۰- شاهرود ۷۸/۹۵۰	۸۳/۶۴۲	۱۱۴/۶۳۵	۱۲۱/۲۲۹
۵۱- تربت حیدریه ۳۰/۱۰۶	۵۱- شهرضا ۴۶/۹۵۶	۵۱- بهبهان ۷۸/۶۹۴	۸۲/۰۰۲	۱۱۴/۲۶۴	۱۱۹/۰۶۷
جمعا: ۵۱ شهر	۵۲- بیرجند ۴۶/۹۴۳	۵۲- فرجک ۷۷/۹۵۷	۸۰/۴۲۵	۱۱۳/۱۹۴	۱۱۶/۷۷۷
	۵۳- مهاباد ۴۴/۰۶۷	۵۳- جهرم ۷۷/۱۷۴	۷۸/۹۰۸	۱۱۲/۰۵۷	۱۱۴/۵۷۴
	۵۴- تربت حیدریه ۴۳/۲۵۹	۵۴- مهاباد ۷۵/۲۳۸	۷۷/۴۴۷	۱۰۹/۲۴۶	۱۱۲/۲۵۲
	۵۵- شهرکرد ۴۰/۳۵۹	۵۵- زابل ۷۵/۱۰۵	۷۶/۰۳۸	۱۰۹/۰۵۲	۱۱۰/۲۰۸
	۵۶- فوجان ۴۰/۳۰۱	۵۶- شهرکرد ۷۵/۰۸۰	۷۴/۶۸۱	۱۰۹/۰۱۶*	۱۰۸/۳۳۶
	۵۷- سرجان ۳۹/۴۶۴	۵۷- کازرون ۷۳/۴۴۴	۷۳/۳۷۰	۱۰۶/۶۲۱*	۱۰۶/۵۳۲
	۵۸- سمنان ۳۸/۷۸۶	۵۸- قمیه ۷۳/۳۶۷	۷۲/۱۰۵	۱۰۶/۵۲۹*	۱۰۴/۶۹۷
	۵۹- میانه ۳۶/۱۶۴	۵۹- اسلام آباد ۷۳/۳۶۲	۷۰/۸۸۳	۱۰۶/۵۲۲*	۱۰۲/۹۲۲
	۶۰- مرند ۳۶/۱۰۸	۶۰- تربت حیدریه ۷۲/۰۶۸	۶۹/۷۰۲	۱۰۴/۶۴۳*	۱۰۱/۲۰۷

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده براساس قانون تعدیل بافتنه
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: براساس قانون تعدیل بافتنه " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: براساس قانون تعدیل بافتنه " مرتبه - اندازه "
۶۱- رفسنجان ۳۶/۰۲۵	۶۱- بندرماهشهر ۷۱/۸۰۸	۶۸/۵۵۹	۱۰۴/۲۶۵ *	۹۹/۵۴۸	
۶۲- ایلام ۳۲/۴۷۶	۶۲- مرند ۷۱/۳۹۴	۶۷/۴۵۳	۱۰۳/۶۶۴ *	۹۷/۹۴۲	
۶۳- بهشهر ۳۲/۱۶۶	۶۳- بوکان ۶۷/۹۳۸	۶۶/۳۸۳	۹۸/۶۴۶ *	۹۶/۳۸۸	
۶۴- اهر ۳۲/۰۹۸	۶۴- تبرازجان ۶۷/۰۶۱	۶۵/۳۴۶	۹۷/۳۷۳ *	۹۴/۸۸۲	
۶۵- اندیمشک ۳۲/۰۸۵	۶۵- قوچان ۶۶/۵۳۱	۶۴/۳۴۰	۹۶/۶۰۳ *	۹۳/۴۲۲	
۶۶- گل آرا ۳۲/۰۳۲	۶۶- رفسنجان ۶۶/۴۹۸	۶۳/۳۶۵	۹۶/۵۵۵ *	۹۲/۰۰۶	
۶۷- برازجان ۳۱/۶۱۱	۶۷- میانه ۶۵/۹۵۹	۶۲/۴۲۰	۹۵/۷۷۲ *	۹۰/۶۳۳	
۶۸- فسا ۳۱/۴۸۹	۶۸- شوشتر ۶۵/۸۴۰	۶۱/۵۰۲	۹۵/۶۰۰ *	۸۹/۳۰۰	
۶۹- لاهیجان ۳۱/۳۸۳	۶۹- سمنان ۶۴/۸۹۱	۶۰/۶۱۰	۹۴/۲۲۲ *	۸۸/۰۰۶	
۷۰- خوراسگان ۳۱/۰۹۵	۷۰- فسا ۶۴/۷۷۱	۵۹/۷۴۴	۹۴/۰۴۷ *	۸۶/۷۴۹	
۷۱- اسلام آباد * ۳۰/۸۱۸ مغرب	۷۱- آغا جاری ۶۴/۱۰۲	۵۸/۹۰۳	۹۳/۰۷۶ *	۸۵/۵۲۷	
۷۲- بم ۳۰/۷۹۳	۷۲- ساوه ۶۴/۰۸۱	۵۸/۰۸۵	۹۳/۰۴۶ *	۸۴/۳۳۹	
۷۳- سقز ۳۰/۶۶۱	۷۳- تربت جام ۶۴/۰۱۰	۵۷/۲۸۹	۹۲/۹۴۳ *	۸۳/۱۸۴	
۷۴- آغا جاری ۳۰/۴۴۹	۷۴- درود ۶۲/۵۱۷	۵۶/۵۱۵	۹۰/۷۷۵ *	۸۲/۰۶۰	
جمعا " : ۷۴ شهر	۷۵- اهر ۶۲/۱۴۵	۵۵/۷۶۲	۹۰/۲۳۵ *	۸۰/۹۶۶	

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده بر اساس قانون تعدیل یا فتنه :
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفره یا لا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفره یا لا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفره یا لا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "
		۷۶- میاندوآب ۵۹/۵۵۱	۵۵/۰۲۸	* ۸۶/۴۶۸	۷۹/۹۰۰
		۷۷- ورامین ۵۸/۳۱۱	۵۴/۳۱۳	* ۸۴/۶۶۸	۷۸/۸۶۳
		۷۸- مهرشهر ۵۷/۴۷۷	۵۳/۶۱۷	* ۸۳/۴۵۷	۷۷/۸۵۲
		۷۹- اندیمشک ۵۶/۲۸۸	۵۲/۹۳۸	* ۸۱/۷۳۰	۷۶/۸۶۶
		۸۰- الیکودرز ۵۳/۸۴۳	۵۲/۲۷۶	* ۷۸/۱۸۰	۷۵/۹۰۵
		۸۱- بهشهر ۵۲/۴۶۱	۵۱/۶۳۱	* ۷۶/۱۷۳	۷۴/۹۶۸
		۸۲- نقده ۵۲/۲۷۵	۵۱/۰۰۱	* ۷۵/۹۰۳	۷۴/۰۵۴
		۸۳- نهاوند ۵۲/۲۶۵	۵۰/۳۸۷	* ۷۵/۸۸۹	۷۳/۱۶۲
		۸۴- خوراسگان ۵۱/۱۵۵	۴۹/۷۸۷	* ۷۴/۲۷۷	۷۲/۲۹۱
		۸۵- دوگنبدان ۵۱/۱۰۷	۴۹/۰۲۱	* ۷۴/۲۰۷	۷۱/۴۴۰
		۸۶- بزم ۵۰/۷۰۹	۴۸/۶۲۹	* ۷۳/۶۲۹	۷۰/۶۱۰
		۸۷- سلماس ۵۰/۵۷۳	۴۸/۰۷۰	* ۷۳/۴۳۲	۶۹/۷۹۸
		۸۸- بندر امام خمینی ۴۹/۳۵۵	۴۷/۵۲۴	* ۷۱/۶۶۳	۶۹/۰۰۵
		۸۹- شاهین شهر ۴۹/۳۱۲	۴۶/۹۹۰	* ۷۱/۶۰۱	۶۸/۲۳۰
		۹۰- کاشمر ۴۹/۲۵۹	۴۶/۴۶۸	* ۷۱/۸۴۴	۶۷/۴۷۱

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده براساس قانون تعدیل یا فتنه^۵
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: براساس قانون تعدیل یا فتنه ^۵ " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: براساس قانون تعدیل یا فتنه ^۵ " مرتبه - اندازه "
۹۱- شیروان ۴۸/۶۸۸		۴۵/۹۵۷	* ۷۰/۶۹۵	۶۶/۷۳۰	
۹۲- ایزه ۴۶/۰۴۲		۴۵/۴۵۸	* ۶۶/۸۵۳	۶۶/۰۰۵	
۹۳- لنگرود ۴۵/۹۱۰		۴۴/۹۶۹	* ۶۶/۶۶۱	۶۵/۲۹۵	
۹۴- بناب ۴۵/۸۸۵		۴۴/۴۹۱	* ۶۶/۶۲۵	۶۴/۶۰۰	
۹۵- کوهدشت ۴۴/۶۵۳		۴۴/۰۲۲	* ۶۴/۸۳۶	۶۳/۹۲۰	
۹۶- لاهیجان ۴۳/۹۴۱		۴۳/۵۶۴	* ۶۳/۸۰۲	۶۳/۲۵۴	
۹۷- هرسین ۴۲/۵۳۵		۴۳/۱۱۵	۶۱/۷۶۱	۶۲/۶۰۲	
۹۸- زرین شهر ۴۲/۳۵۶		۴۲/۶۷۵	۶۱/۵۰۱	۶۱/۹۶۴	
۹۹- گل آرا ۴۲/۲۶۵		۴۲/۲۴۴	* ۶۱/۳۶۹	۶۱/۳۳۸	
۱۰۰- بندرکناره ۴۱/۸۸۳		۴۱/۸۲۱	* ۶۰/۸۱۴	۶۰/۷۲۴	
۱۰۱- ابهر ۴۱/۶۲۸		۴۱/۴۰۷	* ۶۰/۴۴۴	۶۰/۱۲۳	
۱۰۲- آباد ده ۴۰/۹۶۹		۴۱/۰۰۱	۵۹/۴۸۷	۵۹/۵۳۴	
۱۰۳- ایرانشهر ۴۰/۰۲۷		۴۰/۶۰۳	۵۸/۱۱۹	۵۸/۹۵۵	
۱۰۴- شهرک الوین ۳۹/۹۳۸		۴۰/۲۱۳	۵۷/۹۹۰	۵۸/۳۸۹	
۱۰۵- شوش ۳۹/۷۱۶		۳۹/۸۳۰	۵۷/۶۶۸	۵۷/۸۳۳	

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده بر اساس قانون تعدیل یا فتنه
 " مرتبه - اندازه " (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: بر اساس قانون تعدیل یا فتنه " مرتبه - اندازه "
		۱۰۶- خمین ۲۸/۹۲۰	۲۹/۴۵۴	۵۶/۵۱۲	۵۷/۲۸۷
		۱۰۷- تاکستان ۲۸/۵۱۷	۲۹/۰۸۵	۵۵/۹۲۷	۵۶/۷۵۲
		۱۰۸- کنگاور ۲۸/۴۵۲	۲۸/۷۲۲	۵۵/۸۳۴	۵۶/۲۲۶
		۱۰۹- لار ۲۷/۹۲۲	۲۸/۳۶۸	۵۵/۰۶۴	۵۵/۷۱۰
		۱۱۰- قروه ۲۷/۴۵۶	۲۸/۰۱۹	۵۴/۲۸۶	۵۵/۴۰۴
		۱۱۱- شادگان ۲۷/۰۴۹	۲۷/۶۷۷	۵۳/۷۹۵	۵۴/۷۰۷
		۱۱۲- گلپایگان ۲۵/۲۵۳	۲۷/۳۴۰	۵۱/۱۸۷	۵۴/۲۱۸
		۱۱۳- جیرفت ۲۵/۰۳۳	۲۷/۰۱۰	۵۰/۸۶۸	۵۳/۷۳۸
		۱۱۴- اردکان ۲۴/۸۲۸	۲۶/۶۸۵	۵۰/۵۸۵	۵۳/۲۶۷
		۱۱۵- رهنان ۲۴/۶۰۲	۲۶/۳۶۶	۵۰/۲۴۲	۵۲/۸۰۴
		۱۱۶- آبدان ۲۴/۵۱۶	۲۶/۰۵۳	۵۰/۱۱۷	۵۲/۳۴۹
		۱۱۷- فیروزآباد ۲۴/۴۳۳	۲۵/۷۴۵	۴۹/۹۹۷	۵۱/۹۰۱
		۱۱۸- بروجن ۲۴/۲۳۱	۲۵/۴۴۲	۴۹/۷۰۳	۵۱/۴۶۱
		۱۱۹- بیجار ۲۴/۱۲۳	۲۵/۱۴۴	۴۹/۵۴۷	۵۱/۰۲۹
		۱۲۰- دامغان ۲۴/۰۵۷	۲۴/۸۵۱	۴۹/۴۵۱	۵۰/۶۰۴

جدول ۳- جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ارقام محاسبه شده بر اساس قانون تعدیل بافت - مرتبه - اندازه" (سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) و جمعیت تخمینی در سال ۱۳۷۵

ستون اول	ستون دوم	ستون سوم	ستون چهارم	ستون پنجم	ستون ششم
جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵	جمعیت شهرهای سی هزار نفر به بالا: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵	جمعیت محاسبه شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵: براساس قانون تعدیل بافت - مرتبه - اندازه"	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵	جمعیت تخمین زده شده برای شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵: براساس قانون تعدیل بافت - مرتبه - اندازه"
		۱۲۱- سنقر ۳۳/۷۸۲	۳۴/۵۶۳	۴۹/۰۵۱	۵۰/۱۸۵
		۱۲۲- داراب ۳۳/۷۱۸	۳۴/۲۸۰	۴۸/۹۵۸	۴۹/۷۷۴
		۱۲۳- سراب ۳۳/۵۵۲	۳۴/۰۰۱	۴۸/۷۱۷	۴۹/۳۶۹
		۱۲۴- تکاب ۳۲/۶۹۴	۳۳/۷۲۷	۴۷/۴۷۲	۴۸/۹۷۱
		۱۲۵- مگین شهر ۳۲/۴۵۹	۳۳/۴۵۷	۴۷/۱۳۰	۴۸/۵۷۹
		۱۲۶- مبارکه ۳۲/۰۸۹	۳۳/۱۹۱	۴۶/۵۹۳	۴۸/۱۹۴
		۱۲۷- علی آباد ۳۱/۱۷۳	۳۲/۹۳۰	۴۵/۲۶۳	۴۷/۸۱۴
		۱۲۸- نایب آباد ۳۰/۹۷۹	۳۲/۶۷۳	۴۴/۹۸۱	۴۷/۴۴۱
		۱۲۹- سوسنگرد ۳۰/۴۴۰	۳۲/۴۱۹	۴۴/۱۹۹	۴۷/۰۷۳
		۱۳۰- زرنند ۳۰/۴۰۴	۳۲/۱۷۰	۴۴/۱۴۷	۴۶/۷۱۱
		۱۳۱- اقلید ۳۰/۰۹۳	۳۱/۹۲۵	۴۳/۶۹۵	۴۶/۳۵۴

منابع مورد استفاده: سازمان برنامه: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن آبانماه ۱۳۴۵، نتایج مربوط به جمعیت ساکن کل کشور، جلد صد و شصت و هشتم - اسفندماه ۱۳۴۶، سازمان برنامه و بودجه: مرکز آمار ایران، جمهوری اسلامی ایران، سالنامه آماری کشور سال ۱۳۵۹، بهمن ماه ۱۳۶۰ (شامل اطلاعات جمعیتی که از سرشماری عمومی نفوس و مسکن آبانماه ۱۳۵۵ مندرج در نشریات استانی اخذ گردیده است)، وزارت برنامه و بودجه: مرکز آمار ایران، جمهوری اسلامی ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵ نتایج تفصیلی کل کشور، ۱۶ اردیبهشت ماه ۱۳۶۷، از فرمول ریاضی بهره مرکب و قانون مرتبه - اندازه تعدیل یافته نیز جهت تخمین زدن جمعیت شهرهای مورد مطالعه و میزان جمعیت این شهرها بر حسب یک سیستم متعادل شده شهری استفاده شده است.

شهرنشینی در اکثر نواحی کشور در حال تداوم و رشد می‌باشد. در ضمن قله‌ور اسامی جدید مربوط به شهرهایی نظیر اسلام‌شهر، رجایی شهر، مهر شهر، قرچک و رامین در استان تهران، شاهین شهر، زرین شهر و مبارک‌سه در روی شکل ۴ در برگیرنده این مطلب است که نقاط مذکور در نزدیکی شهرهای متروپولی تهران و اصفهان قرار گرفته‌اند که بدین ترتیب رشد و جاذبه نفوذی متروپولها در تاسیس و توسعه این شهرهای جدید خصوصاً " به عنوان نقش خوابگاهی و مسکونی آنها تاثیر گذاشته است.

اسامی شهرهای خرمشهر و آبادان در روی شکل‌های ۲ و ۳ به چشم می‌خورند، و لیکن دوشهر مهم و بندری در روی شکل ۴ ترسیم نشده‌اند. علت این مساله در رابطه با جنگ تحمیلی و مهاجرت ساکنان این شهرها به دیگر شهرهای استان خوزستان و یا استانهای دیگر بوده است و آمار سرشماری عمومی و نفوس مسکن ۱۳۶۵ ایران، جمعیت خرمشهر را " صفر " و جمعیت آبادان را " شش " نفر گزارش کرده است. البته از هم‌اکنون با طرح‌های بازسازی مناطق جنگ‌زده کشور، این نقاط مرحله سکونت‌گزینی را آغاز کرده‌اند و در آینده که جمعیت این شهرها به روال عادی بازگشت، می‌توان این دوشهر مهم را نیز مورد بررسی و مطالعه در مجموعه سیستم شهرهای ایران قرار داد.

جهت بررسی و توجیه افزایش روند شهرنشینی و افزایش تعداد شهرها در ایران در طی سالهای مورد مطالعه، جدول ۴ ارائه گردیده است. براساس این جدول، جمعیت‌های شهری و روستایی کل کشور (ارقام واقعی و تخمینی) و همچنین نرخ‌های رشد طبیعی جمعیت برای مناطق شهری و روستایی در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ مشخص شده‌اند. نرخ‌های رشد طبیعی جمعیت‌نمایان‌کننده این مطلب است که جمعیت شهری و روستایی کل کشور طبیعتاً " در فاصله سالهای ۱۳۶۵-۵۵ افزایش یافته‌اند، این نکته نیز باید ذکر شود که نرخ رشد طبیعی جمعیت در مناطق روستایی از نرخ رشد طبیعی جمعیت در مناطق شهری در هر سه مورد بالاتر بوده است.

بررسی ارقام جمعیتی مربوط به سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ نشان می‌دهد

که در دهه ۵۵-۱۳۴۵ جمعیت واقعی مناطق شهری با لاتر از میزان تخمینی آن یعنی حدوداً " ۲/۷ میلیون نفر بیشتر شده است و همزمان با این مساله جمعیت واقعی روستایی کل کشور حدوداً " با ۵ میلیون نفر تفاوت از میزان تخمینی کمتر بوده است. این مطلب نشان دهنده مهاجرت سنگین و مساله برانگیز روستاییان به مناطق شهری کشور است.^{۴۱} به این مطلب اشاره می‌نماید که از سالهای ۱۳۴۰ شمسی به بعد شاهد گرایش‌های شدید روستاییان به شهر نشینی هستیم که اینگونه مهاجرت‌های شدید روستایی به شهر بسه نوبه خود اثرات نامطلوبی در نظام زندگی اجتماعی - اقتصادی شهر و روستا می‌گذارند. ادامه روند مهاجرت از روستا به شهرها در دهه ۶۵-۱۳۵۵ نیز مشاهده می‌شود. ارقام جدول ۴ مشخص می‌کند که حدود ۵/۲ میلیون از جمعیتی که می‌بایست در روستاها باشند به مناطق شهری مهاجرت کرده‌اند. فرسخ حسامیان در توجیه روند مهاجرت روستاییان ایران به شهرهای کشور، در مقطع زمانی ۱۳۴۰-۱۳۵۵، اظهار می‌دارد که تحول در مالکیت ارضی (دررا بطه با اصلاحات ارضی)، مکانیزاسیون کشاورزی و وابستگی به اقتصاد پولی، تنها عامل مهاجرتی روستاییان نبوده، بلکه مصرف درآمدهای نفت در توسعه و بهبود زیر ساخت‌های شهری (ارتباطی، تاسیساتی، تجهیزات) و سرمایه‌گذاری‌های صنعتی را نیز در تشویق این نوع مهاجرت‌ها باید در نظر داشت. وی می‌افزاید که توسعه روابط سرمایه داری در چهار چوب اقتصاد، تک محصولی متکی بر صادرات نفت، موجب کاهش اهمیت بخش کشاورزی از یک سو و رشد سریع شهرها از سوی دیگر شده و نتیجه آن ایجاد روندهای مهاجرتی از روستاها به شهرهای کشور بوده است. بعلاوه در همین رابطه گیتی اعتماد، مسایل افزایش شدید بیکاری در روستاهای ایران (۵۵-۱۳۳۵) و امکانات اشتغال در شهرهای بزرگ مثل پایتخت را از دلایل مهاجرت‌های روستاییان به شهرها ذکر نموده که این موضوع موجب شهرنشینی بسیار

۴۱- مراجعه شود به مقاله دکتر عباس رضوانی در فصلنامه تحقیقات

جغرافیایی " تابستان ۱۳۶۵، صفحات ۶۷-۷۰

جدول ۴- نمایش جمعیت کل شهری و روستایی کشور (واقعی و تخمینی) و همچنین نرخ رشد

طبیعی جمعیت در مناطق شهری و روستایی : ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵.

سالهای مورد مطالعه	جمعیت شهری کل کشور	نرخ رشد طبیعی جمعیت (درصد) مناطق شهری	جمعیت روستایی کل کشور	نرخ رشد طبیعی جمعیت (درصد) مناطق روستایی
۱۳۴۵	۹۰۷۹۴۰۲۴۶ واقعی ۱۵۰۸۵۴۰۶۸۰	۲/۹۹	۱۵۰۲۸۴۰۶۷۷ واقعی ۱۷۰۸۵۴۰۰۶۴	۴/۱۱
۱۳۵۵	۱۳۰۱۵۳۰۶۷۲ تخمینی واقعی ۲۶۰۸۴۴۰۵۶۱	۳/۰۳	۲۲۰۸۶۵۰۸۷۷ تخمینی واقعی ۲۲۰۳۴۹۰۳۵۱	۴/۳
۱۳۶۵	۲۱۰۴۰۳۰۸۱۸ تخمینی	۳/۸	۲۷۰۱۹۱۰۷۳۹ تخمینی	۴/۷

اطلاعات آماری از سالنامه‌های مرکز آمار ایران استخراج گردیده است. به علاوه محاسبه نرخ رشد طبیعی جمعیت توسط نگارنده و براساس آمار موالید و مرگ و میر سالانه برای مناطق شهری و روستایی کشور در سالهای مورد مطالعه به تفکیک انجام شده است. ارقام تخمینی مندرج در جدول فوق با استفاده از نرخهای رشد طبیعی جمعیت محاسبه گردیده اند.

سریع‌الواخر دهه ۱۳۴۰ و اوایل دهه ۱۳۵۰ در شهرهای ایران گردیده است.^{۴۲} همانطوریکه ذکر شد دهه ۱۳۵۵-۶۵ نیز شاهد مهاجرت بیش از ۵ میلیونی روستاییان کشور به مناطق شهری بوده است. از میان استانهای ۲۴ گانه کشور، استانهای تهران، خراسان، خوزستان، اصفهان و فارس بترتیب اولویت دارای بالاترین میزان مهاجرت پذیر برای دهه ۱۳۵۵-۶۵ بوده‌اند. جدول ۵ تعداد کل مهاجران در سطح کشور و همچنین در استانهای فوق‌الذکر را در رابطه با محل اقامت قبلی آنها (همان استان، سایر استانها، خارج از کشور) را در دهه ۱۳۵۵-۶۵ نمایش می‌دهد. استانهای تهران، اصفهان و فارس از لحاظ دریافت نمودن بیشترین تعداد مهاجرین از سایر استانها (به غیر از خودشان) به یکدیگر شباهت دارند. در مورد استان خراسان، بیشترین تعداد مهاجرین وارد شده به آنجا، مربوط به افراد خارج از کشور یعنی افغانه می‌باشند.

مراجعه شود به کتاب "شهرنشینی در ایران" نوشته گیتی اعتماد، ۱۳۶۳، صفحات ۱۲۸ و ۱۱۴ و ۹۷ و ۷۸.

که به دلایل اقتصادی - سیاسی به ایران مهاجرت نموده‌اند و مهم‌ترین محل تمرکز آنها در این استان بوده است. و بعد از آن می‌توان مهاجرت‌های داخل استانی یعنی مهاجرت‌های روستاییان به شهرها را مورد توجه قرار داد. استان خوزستان وضع متفاوتی دارد. بیشترین مهاجرت‌ها بین شهرستان‌های خود استان خوزستان می‌باشد. علت این امر هم بواسطه وجود مخارات و خسارت وارد شده به برخی نواحی شهری خوزستان در ایام جنگ تحمیلی بوده که موجب مهاجرت مردم به نواحی امن‌تر موجود در خود استان شده است.

جدول ۵ - استان‌هایی که دارای بالاترین رتبه از لحاظ تعداد مهاجران وارد شده در دهه ۱۳۵۵-۶۵ بوده‌اند.

استان محل اقامت کنونی	جمع مهاجران وارد شده	محل اقامت قبلی		
		شهرستان محل سرشماری	سایر شهرستان‌های استان محل سرشماری	شهرستان‌های سایر استان‌ها
کل کشور	۵۰۸۲۰۰۶۲۵	۱۰۶۱۴۰۸۵۳	۱۰۴۰۵۰۴۴۴	۱۰۸۷۲۰۳۵۰
۱- تهران	۱۰۳۷۷۰۰۷۹	۱۱۱۰۵۷۴	۳۵۲۰۱۳۸	۷۴۱۰۹۴۰
۲- خراسان	۷۹۷۰۹۱۴	۲۱۸۰۲۸۳	۱۲۵۰۳۰۲	۹۴۰۳۳۳
۳- خوزستان	۵۱۷۰۷۷۰	۹۶۰۶۵۶	۳۱۱۰۷۱۵	۸۱۰۴۵۴
۴- اصفهان	۳۵۰۰۰۴۹	۶۴۰۷۱۲	۶۶۰۹۴۶	۱۶۳۰۳۳۳
۵- فارس	۳۰۱۰۹۵۹	۷۶۰۲۴۸	۷۴۰۷۲۶	۱۱۸۰۰۳۷

منبع: مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه - جمهوری اسلامی ایران، "سالنامه آماری کشور ۱۳۶۷"، تاریخ انتشار: بهمن ماه ۱۳۶۸، چاپخانه مرکز آمار ایران، صفحه ۴۰.

با توجه به این مطلب که در دهه ۶۵-۱۳۵۵ نیز مانند دهه ۵۵-۱۳۴۵ مشخصه عمومی و مهم مهاجرتها از روستاها به شهرها بوده، بنابراین روند مهاجرتی غالب و شایع در استانهای تهران، اصفهان و فارس در همیمن رابطه توجیه می شود. تداوم تاثیرگذاری عوامل دافعه روستاها (مسایل طبیعی کم آبی، مشکلات کشاورزی، درآمد کم، بیماری، فقدان و یا کمبود تاسیسات رفاهی و زیربنایی و...) و جاذبه های مرکزیت یافته در مناطق شهری (وجود امکانات شغلی بخصوص در کارهای ساده و ساختمانی و یا دستیابی به مشاغل کاذب مثل انواع دستفروشیها، کوپن فروشیها و سیگار فروشیها) منظر دریافت در آمد بیشتر و استفاده از امکانات و رفاه شهری را می توان از علل اصلی این مهاجرتها برشمرد. سعیدی رضوانی یکی از پیامدهای نامطلوب مهاجرت روستاییان به شهرهای کشور را ایجاد حاشیه نشینها در کنار شهرها و ارائه مشاغل کاذب مثل خرده فروشی، ساعت فروشی، سیگار فروشی و... توسط روستاییان می داند که نتیجه آن ایجاد مشکلات شهری و رشد بی رویه شهری می باشد.^{۴۳}

روند مهاجرتها انجام شده در استانهای خراسان و خوزستان نیز در دهه ۶۵-۱۳۵۵ در حدی لایبی به سوی مراکز شهری آن استانها بوده است. این موضوع بیان کننده این مطلب می باشد که هرچند عامل مهاجرت و سکونت افغانه در شهرهای خراسان و مهاجرتها داخل استانی خوزستان به دلایل مسایل جنک تحمیلی در الگوهای مهاجرتی این استانها نقش داشته است، و لیکن موضوع مهاجرتها روستاییان به مراکز شهری این استانها را هم بخصوص در مورد استان خراسان بایستی مورد نظر قرار داد.

الگوهای نخست شهری در سیستم شهری ایران در سالهای ۱۳۵۴، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

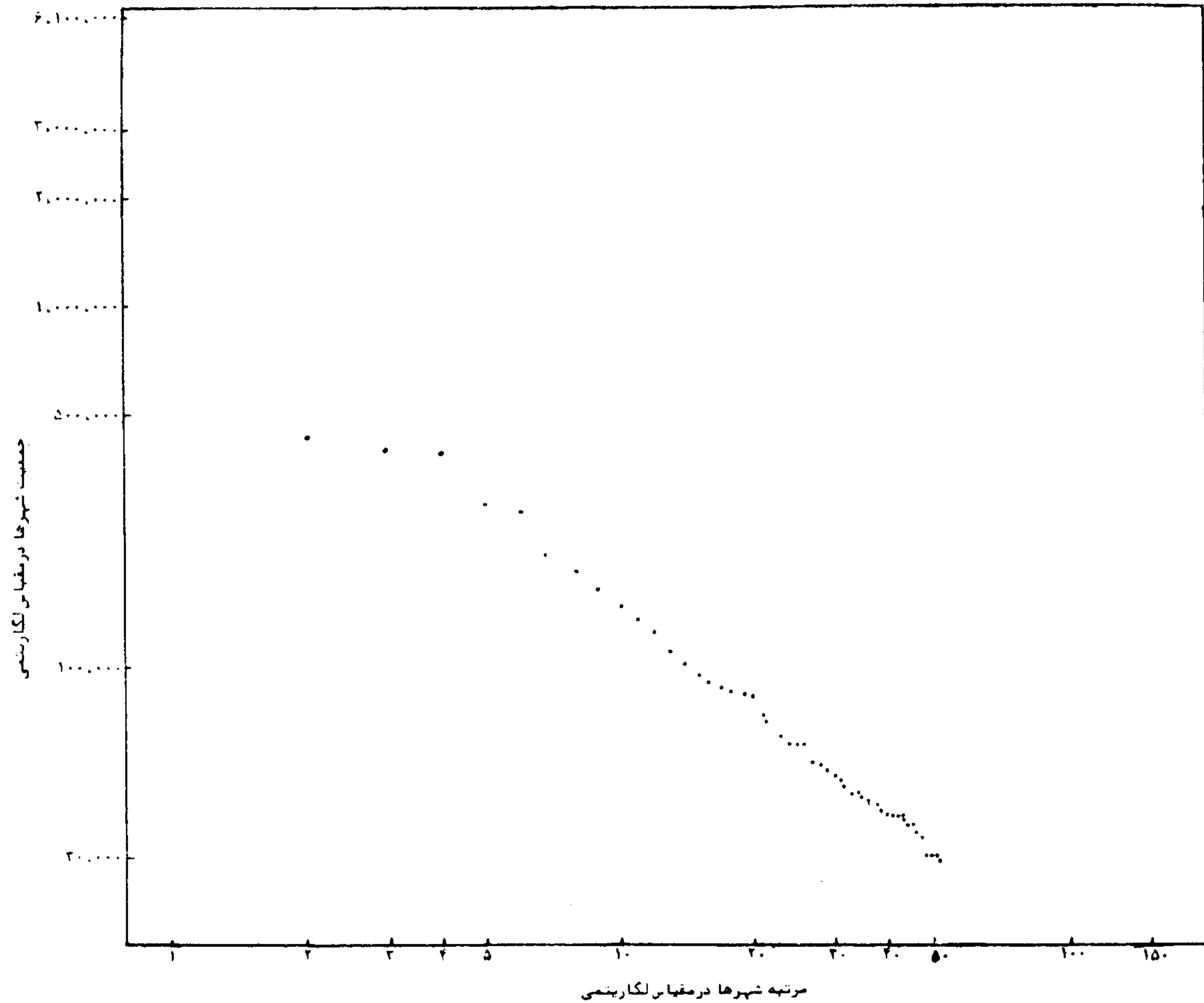
در این مقاله، مبانی نظری الگوی نخست شهری و همچنین برخی از تجربیات عملی انجام شده در چهار چوب روشهای تحقیق و توجیه محتوای

۴۳- مراجعه شود به مقاله دکتر عباس سعید رضوانی در "فصلنامه تحقیقات جغرافیایی" تابستان ۱۳۶۵، صفحات ۷۱-۷۰

مورد مطالعه در این مورد ، مورد بحث و بررسی قرار گرفت . همانطوریکه در آن قسمت اشاره شد ، کشور ایران نیز از لحاظ توزع جغرافیایی جمعیت در سیستم شهری خود ، دارای الگوی نخست شهری می باشد . برای توجیسه الگو نخست شهری ایران در سالهای مورد مطالعه ، گرافهای مربوطه ترسیم شده اند و در اینجا مورد بررسی قرار می گیرند .

سال ۱۳۴۵

با توجه به این مطلب که جمعیت کل کشور در سال ۱۳۴۵ ، بالغ بر ۲۵،۰۷۸،۹۲۳ نفر بوده و شامل ۳۹ درصد جمعیت شهرنشین می شده است ، جمعیت شهر تهران در همان سال به عنوان پایتخت و نخست شهر ، ۲۷/۷۷ درصد از جمعیت شهرنشین کل کشور را در خود جذب کرده بود و این نسبت در مورد دومین شهر کشور یعنی اصفهان شامل ۴/۳۳ درصد می گردید . بدین ترتیب مشخص می شود که الگوی نخست شهری به دلیل اختلاف زیاد جمعیتی بین شهرهای اول و دوم کشور وجود داشته است . در ضمن نسبت یا شاخص نخست شهری در ایران در سال ۱۳۴۵ به میزان ۶/۴۱ بوده که رقم بالایی است و دلیل الگوی نخست شهری می باشد . شکل ۵ رابطه بین رتبه و اندازه جمعیتی شهرهای مورد مطالعه (بالاتر از سی هزار نفر) را بر اساس آمار سال ۱۳۴۵ و در مقیاس لگاریتمی نمایش می دهد . در شکل مذکور ، شهر تهران به عنوان نخست شهر در بالاترین نقطه جمعیتی و اولین مرتبه شهری با حفظ فاصله زیسادی ، نسبت به شهر دوم (اصفهان) و سایر شهرهای مورد مطالعه به چشم می خورد . سایر شهرها در یک روند نزدیکتر به هم قرار گرفته و تقریباً " یک همبستگی خطی را مجسم می سازند و تربت حیدریه به عنوان آخرین شهر بالاتر از سی هزار نفر در مرتبه پنجاه و یکم یعنی آخرین حد دامنه منحنی به چشم می خورد . میزان جمعیت نخست شهر تهران در سال ۱۳۴۵ یکمتر و پیل چنسد میلیونی را مطرح ساخته در حالیکه جمعیت شهرهای اصفهان (مرتبه دوم) و مشهد (مرتبه سوم) آنها را در حد متروپلهای حدوداً " نیم میلیونی مطرح ساخته است (جدول ۶) تاریخچه موجودیت و رشد شهرهایی که در اطراف و

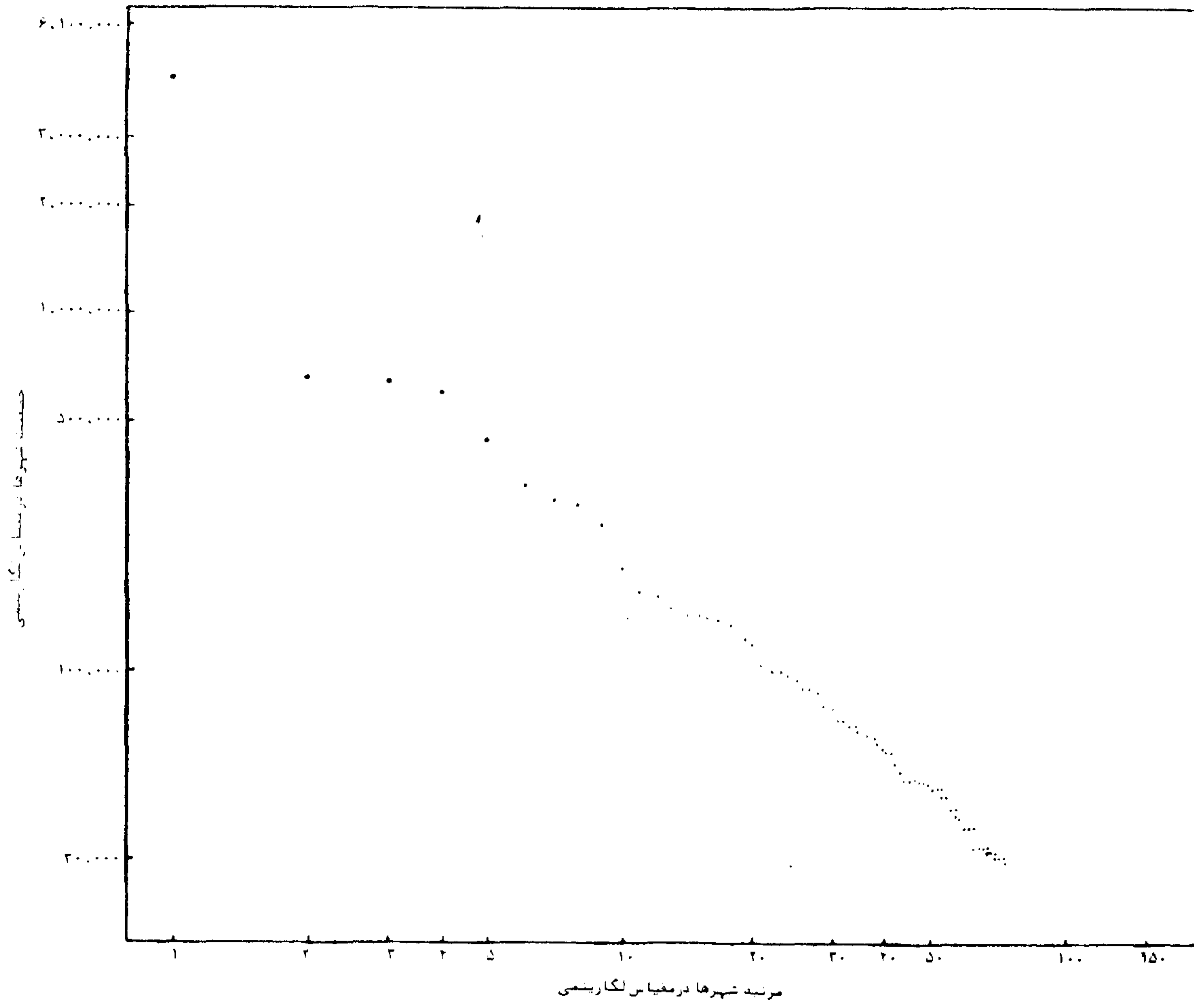

شکل ۵ نمایش رابطه بین "مرتبه" و "جمعیت" شهرهای مورد مطالعه کشور در سال ۱۳۲۵ (اطلاعات از جدول شماره ۳ استخراج گردیده است.)

نزدیکی شهرهای تهران و اصفهان واقع شده‌اند و در دهه‌های ۵۵-۱۳۴۵ و ۶۵-۱۳۵۵، فزاینده‌ای را در خود جای داده‌اند از لحاظ برخی از تحلیل‌های این مبحث حایز اهمیت می‌باشند. شهرهای نجف‌آباد و همایون شهر سابق (خمینی‌شهر کنونی) در سال ۱۳۴۵ مجموعاً با دارا بودن ۲۲۰،۹۰ نفر جمعیت در حوزه نفوذی متروپل شهر صنعتی اصفهان قرار داشتند و در دهه‌های بعدی جمعیت آنها بیشتر شد. شهرهای مهم موجود در حوزه نفوذی متروپل چند میلوونی تهران در سال ۱۳۴۵، شامل تجریش (۴۸۶۵، ۱۵۷ نفر)، ری (۸۲۵، ۲ نفر) و کرج (۲۴۳، ۴۴ نفر) می‌شده است (جدول شماره ۳). شهرهای تجریش و ری در سالنامه‌های آماری سال ۱۳۵۵ کشور در شهر تهران ادغام شده‌اند و در تاسیس تهران بزرگ سهمی را ایفا نموده‌اند.

سال ۱۳۵۵

در سال ۱۳۵۵ جمعیت کل کشور شامل ۷۴۴، ۷۰۸، ۳۳ نفر بود که ۴۷ درصد آنرا شهرنشینان تشکیل می‌دادند. جمعیت پایتختی تهران یا نخست شهر ۲۸/۵۷ درصد از کل جمعیت شهرنشین ایران را در بر می‌گرفته است. همزمان با آن جمعیت دومین شهر یعنی مشهد با دارا بودن ۴/۲۱ درصد از کل جمعیت شهرنشین کشور، با اختلاف زیادی نسبت به نخست شهر تهران مشاهده می‌شود. مقایسه این آمارها با موارد مشابه به سال ۱۳۴۵، بیان‌کننده این مطلب می‌باشد که نسبت نخست شهری تهران در سال ۱۳۵۵ افزایش یافته است. نتیجه محاسبه نسبت یا شاخص شهری در سال ۱۳۵۵ عددی معادل ۶/۷۸ می‌باشد که در مقایسه با سال ۱۳۴۵ افزایش یافته است و بیان‌کننده وجود الگوی نخست شهری در سیستم شهرهای مورد مطالعه در سال ۱۳۵۵ می‌باشد. شکل ۶ رابطه بین مرتبه و اندازه جمعیتی شهرهای مورد مطالعه کشور را در سال ۱۳۵۵ و در مقیاس لگاریتمی نشان می‌دهد. براساس این مدل، شهر تهران در بالاترین حد جمعیتی و اولین مرتبه قرار دارد، در حالیکه مشهد در مرتبه دوم و با فاصله زیادی نسبت به تهران و در موقعیت نسبی نزدیکتری نسبت به بقیه شهرهای این مجموعه قرار گرفته است. آخرین شهر در روی گراف

شکل ۶: نتایج رابطه بین "مرببه" و "جمعیت شهرهای مورد مطالعه کشور در سال ۱۳۵۵" (اطلاعات از جدول شماره ۳ استخراج گردیده است.)

مذکور، آغا جاری است که در مرتبه هفتاد و چهارم و در آخرین حد مرتبه‌ای به چشم می‌خورد. همانند گراف شکل ۵ مجموعه شهرهای از دوم تا آخر بتقریب يك همبستگی خطی را مجسم می‌نمایند.

جدول شماره ۶- اسامی شهرهای مرتبه اول، مرتبه دوم و مرتبه سوم ایران در رابطه با اندازه جمعیتی آنها در سالهای مورد مطالعه:

نام شهر	سال ۱۳۴۵	سال ۱۳۵۵	سال ۱۳۶۵
نخست شهر ۱- تهران	۲۰۷۱۹۰۷۳۰	واقعی ۴۰۵۳۰۰۲۳۳ تخمینی ۳۰۶۵۲۰۵۹۷	واقعی ۶۰۰۴۲۰۵۸۴ تخمینی ۶۰۱۱۵۰۸۰۱
۲- مشهد	۴۰۹۰۶۱۶ (مرتبه سوم)	واقعی ۶۶۷۰۷۷۰ تخمینی ۵۵۰۰۱۱۴	واقعی ۱۰۴۶۳۰۵۰۸ تخمینی ۹۰۱۰۲۹۰
۳- اصفهان	۲۲۴۰۰۲۵ (مرتبه دوم)	واقعی ۶۶۱۰۵۱۰ تخمینی ۵۶۹۰۴۹۲	واقعی ۹۸۶۰۷۵۳ تخمینی ۸۹۳۰۰۳۹

ارقام جمعیت‌های واقعی از جدول ۳ استخراج شده اند و ارقام جمعیت‌های تخمینی با استفاده از نرخ رشد طبیعی جمعیت مندرج در جدول ۴، محاسبه گردیده اند. در سال ۱۳۴۵، شهر اصفهان شهر مرتبه دوم بوده ولیکن به دلیل آنکه شهر مشهد در سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ به مرتبه دوم رسیده است لذا جهت تنظیم جدول، بناچار اصفهان در سطر سوم نوشته شده است.

بررسی ارقام جمعیتی مربوط به سال ۱۳۵۵ در مورد شهرهای تهران، مشهد و اصفهان (جدول ۶) نشان می‌دهد که جمعیت ۴/۵ میلیونی نخست شهر تهران حدود ۰/۹ میلیون نفر نسبت به میزان تخمینی (برآورد شده) آن بیشتر است. این مساله نشان می‌دهد که نخست شهر تهران بشدت با مساله مهاجری روبرو بوده است. در شهرهای مشهد (مرتبه دوم) و اصفهان

(مرتبه سوم) نیز روند مهاجر پذیری در طی دهه ۵۵-۱۳۴۵ در مقیاس کوچکتر مشهود است. نگاهی به جدول ۴ مشخص می‌کند مهاجرت از مناطق روستایی کشور به نواحی شهری در دهه ۵۵-۱۳۴۵ يك خصوصیت عمده و غالب است. بنابراین فرآیند اینگونه مهاجرتها در دهه مذکور به شهرهای مرتبه اول تا مرتبه سوم کشور نیز قابل توجیه و تعمیم می‌باشد.

در حوزه نفوذی مادر شهر اصفهان در سال ۱۳۵۵. علاوه بر شهرهای اقماری نجف آباد (۲۷۶، ۷۵ نفر) و همابون شهر سابق (۴۹۵، ۶۵ نفر) شهر خوراسگان نیز با بیش از ۳۰ هزار نفر جمعیت به این لیست اضافه می‌شود و این سه شهر مجموعاً " ۸۶۶، ۱۷۱ نفر را در حیطه عملکردی متروپل اصفهان پذیرا می‌شوند که این رقم در مقایسه با مورد مشابه در سال ۱۳۴۵ تقریباً " دو برابر افزایش یافته است. این روند افزایش جمعیت و مهاجر پذیری در شهرهای اقماری اصفهان در دهه ۵۵-۱۳۴۵ را می‌توان به دلیل عملکرد نقش صنعتی کارخانه ذوب آهن اصفهان و اشتغالزایی آن برای کارگران منطقه دانست.

استان خراسان و شهرستان مشهد نیز در دهه ۵۵-۱۳۴۵ شاهد مهاجرت روستاییان به شهرها بوده‌اند. بر اساس تحقیق پایلی‌یزدی و حسینیون^{۴۴} در دوره زمانی ۵۵-۱۳۴۵ نقاط روستایی استان خراسان در مجموع مهاجر فرست بوده‌اند و حجم عمده‌ای از جمعیت روستایی این استان از نقاط روستایی خارج شده‌اند. از سال ۱۳۵۵ به بعد، استان خراسان و تعدادی از شهرستانهای آن مثل شهرستان مشهد با مساله آبادیهای تخلیه شده مواجه شده‌اند که این مساله در ارتباط با مهاجرتها روستایی در این منطقه اتفاق افتاده است.^{۴۵} افزایش جمعیتی شهر مشهد در دهه ۵۵-۱۳۴۵ را می‌توان در ارتباط با مهاجرت روستاییان آن استان به شهر مشهد توجیه نمود.

نخست شهر ۴/۵ میلیونی تهران در سال ۱۳۵۵ به همراه تاسیس حومه‌های مسکونی در آن و ایجاد شهرکها و شهرهای متعدد و جدید و همچنین شهرگرایی روستاهای اطراف آن، در حد چشمگیری گسترش پیکره‌ای داشته

و بدلیل احداث ورشدا توبانها ، بزرگ راهها و جاده های ارتباطی در داخل و اطراف آن موجبات رشد و توسعه بسیاری از آبادیها و شهرها را فراهم آورده است ، امروزه حومه های مسکونی و شهرکها به عنوان بخشی از بافت شهری تهران بزرگ محسوب می شوند . ساکنان شهرهای اقماری اطراف تهران در سال ۱۳۵۵ شامل کرج (۹۲۶ ، ۱۳۷ نفر) قاسم آباد (واقع در شهرستان ری و دارای ۲۹۲ ، ۵۰ نفر) و ورامین با جمعیت ۲۵ ، ۷۹۲ نفر^{۴۶} در مجموع بالغ بر ۲۱۴ ، ۰۱۰ نفر می شده است . البته بسیاری از نقاط و آبادیها نیز در فواصل ارتباطی بین تهران و این شهرهای اقماری در طول دهه ۵۵-۱۳۴۵ رشد یافته اند که آمار جمعیتی آنها در سال ۱۳۶۵ حایز اهمیت شده و در مقطع زمانی ۱۳۵۵-۶۵ بررسی خواهد شد . با توجه به بالا بودن میزان جمعیت واقعی تهران نسبت به رقم تخمینی آن در سال ۱۳۵۵ افزایش تعداد و میزان جمعیت شهرهای اقماری این نخست شهر در سال ۱۳۵۵ و همچنین روند شایع مهاجرت های روستایی به شهرهای بزرگ در دهه ۵۵-۱۳۴۵ می توان تهران بزرگ و اطرافش را از نقاط بسیار جاذب برای این مهاجرین روستایی دانست .

سال ۱۳۶۵

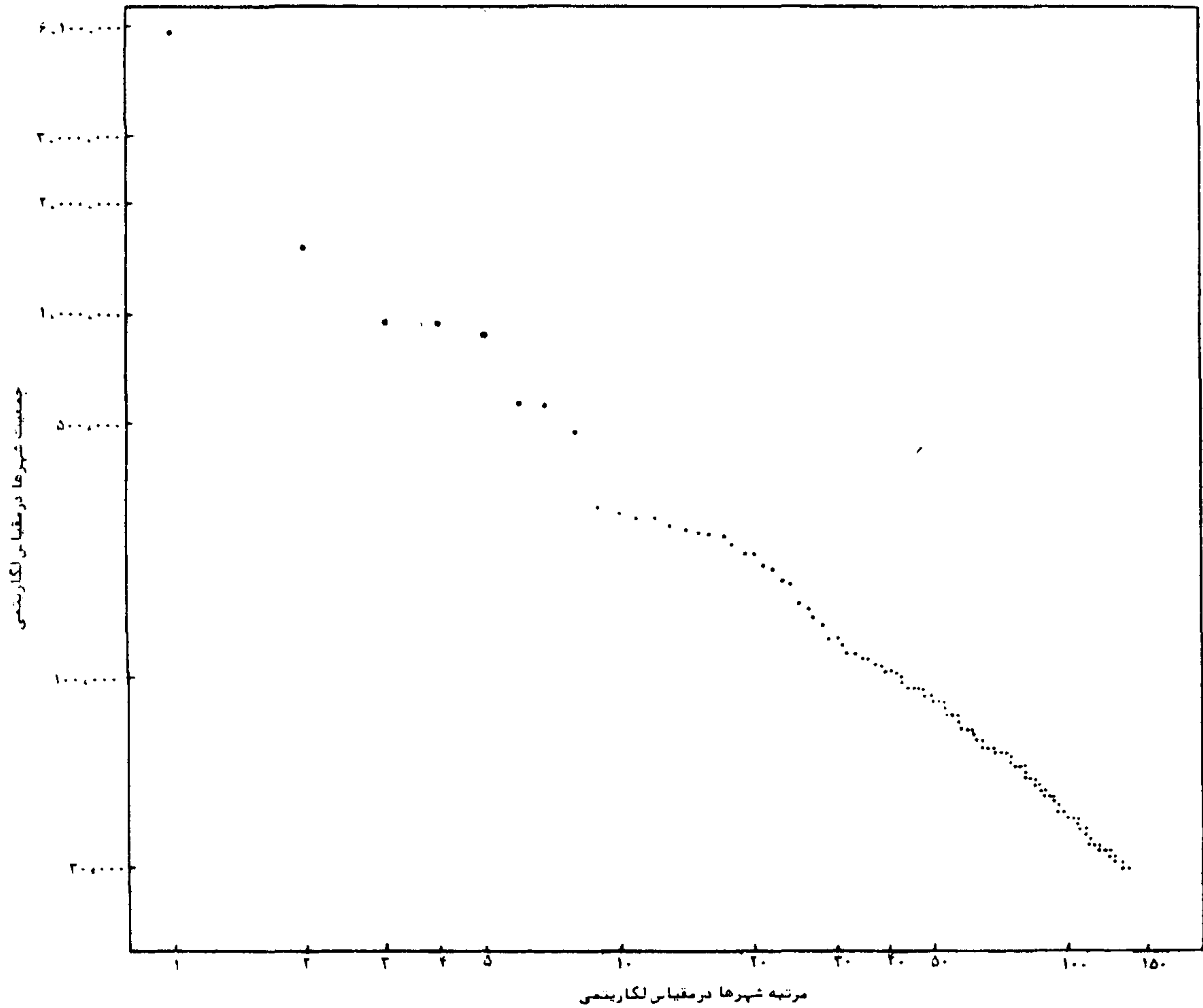
آمارهای سال ۱۳۶۵ موبد این مطلب هستند که از جمعیت ۴۹ ، ۴۴۵ ، ۰۱۰ نفری کل کشور ۵۴/۳ درصد آن را شهرنشینان کشور به خود اختصاص داده اند . همانطوریکه در صفحات قبل ذکر شد ، درصد شهرنشینی بالاتر از ۵۰ درصد مبین شهرنشینی تاسیس یافته در کشور های مختلف جهان است . بدین ترتیب ایران از لحاظ مقایسه ای با آمارهای بین المللی از سال ۱۳۶۵ به بعد در ردیف کشورهای شهرنشین جهان قرار می گیرد . جمعیت شهر تهران در سال ۱۳۶۵ شامل ۲۲/۵۱ درصد کل جمعیت شهرنشینان کشور شده است و همزمان با آن ، جمعیت شهر دوم کشور یعنی مشهد به ۵/۴۵ درصد از کل جمعیت شهری کشور دست یافته است . بدین ترتیب می توان گفت که فاصله جمعیتی شهرهای اول و دوم کشور در سال ۱۳۶۵ در مقایسه با سالهای ۱۳۴۵ ، ۱۳۵۵ ، کاهش یافته در نتیجه تغییراتی در الگوی نخست شهری

۴۶- ورامین در سال ۱۳۵۵ جزء استان سمنان بوده است .

کشور ایجاد شده است.

شاخص یا نسبت نخست شهری برای سال ۱۳۶۵ معادل ۴/۱۳ می باشد که کاهش قابل توجهی را نسبت به این شاخص در سال ۱۳۵۵ ارائه می کند. البته باید اشاره نمود که هنوز الگوی نخست شهری در سیستم شهرهای ایران وجود دارد. لیکن با کاهش یافتن نسبت یا شاخص نخست شهری مقدار وابستگی و تبعیت از این الگو کمتر می شود. شکل ۷ توزیع فضایی شهرهای مسوورد مطالعه را براساس رابطه مرتبه و اندازه جمعیتی آنها در سال ۱۳۶۵ ارائه می نماید. این شکل نشان می دهد که تهران با دارا بودن بالاترین جمعیت و موقعیت نخست شهری خود با حفظ فاصله نسبت به شهر دوم یعنی مشهد ملاحظه می شود. لیکن باید توجه داشت که فاصله تهران و مشهد روی این منحنی نسبت به منحنی شکل ۶ نزدیکتر شده است که این موضوع در رابطه با افزایش قابل توجه جمعیت دومین شهر کشور در سال ۱۳۶۵ می باشد. مجموعه شهرهای مرتبه دوم تا هشتم در روی شکل ۷ تقریباً در حد مشخص و فاصله داری نسبت به بقیه شهرها (شهر نهم تا آخر) مشاهده می شود که این تغییرات با احتمال موجبات تقلیل الگوی نخست شهری و کرایش به سوی قانون " مرتبه - اندازه " را در آینده فراهم می کند. آخرین شهر ترسیم شده در روی شکل ۷ اقلید در مرتبه یکم و سی و یکم می باشد که کمترین اندازه روی گراف مذکور می باشد در مجموع شهرهای مرتبه دوم تا یکم و سی و یکم توزیع فضایی را ارائه می نمایند همانند منحنیهای قبلی (مربوط به سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵) یک پیوستگی خطی را مجسم می سازند.

بررسی ارقام جمعیتی نخست شهر ۶ میلیونی تهران و شهرهای مرتبه دوم یعنی مشهد ۱/۵ میلیونی و مرتبه سوم یعنی اصفهان حدود یک میلیون (جدول ۶) مشخص می کند که جمعیت واقعی شهر تهران با جمعیت تخمینی آن خیلی نزدیک است لیکن در مورد شهرهای مشهد و اصفهان تفاوت قابل بحثی بین ارقام واقعی و تخمینی جمعیت آنها موجود است. در مسوورد متروپل چند میلیونی تهران در بدو امر می توان گفت که ظاهراً این شهر

شکل ۷: نمایش رابطه بین " مرتبۀ " و " جمعیت " شهرهای مورد مطالعه کشور در سال ۱۳۶۵ (اطلاعات از جدول شماره ۲ استخراج گردیده است.)

در دهه ۱۳۵۵-۶۵ دارای روند مهاجر پذیری نبوده است لیکن با توجه به این موضوع که استان تهران در دهه ۱۳۵۵-۶۵ دارای ۱،۳۷۷،۰۷۹ نفر (جدول ۵) مهاجر بوده و قسمت اعظم این مهاجرتها هم از سایر استانهای کشور به استان تهران صورت گرفته، میباید در جستجوی توجیه دیگری برای محصل سکونت جدید این مهاجران بود. با توجه به آمار مندرج در سرشماری عمومی نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵ و بررسی نتایج تفصیلی شهرستانهای ری، ورامین، کرج، شمیرانات و تهران، متوجه می شویم که میزان جمعیت واقعی شهرهای مهم اقماری غرب و جنوب تهران (محورهای تهران و شهرستان کرج، تهران و شهرستان ری، تهران و شهرستان ورامین) شامل کرج (۱۰۰،۲۷۵، نفر) اسلام شهر (۱۲۹،۲۱۵، نفر)، رجایی شهر (۸۵۲،۱۱۷، نفر)، میان جاده (۲۳۰،۷۹، نفر)، قرچک (۹۵۷،۷۷، نفر)، شهرکهای ملارد- فردیس (۱۷۹،۷۴، نفر)، قلعه حسنخان (۵۵۸،۶۶، نفر)، ورامین (۳۱۱،۵۸، نفر) و مهرشهر (۴۷۷،۵۷، نفر)، مجموعاً " به ۱،۰۲۱،۷۹۳ نفر در سال ۱۳۶۵ رسیده است، در حالیکه مجموع جمعیت واقعی نقاط فوق الذکر در سال ۱۳۵۵ عبارت از ۲۵۶،۵۰۸ نفر بود که با احتساب ۳/۳ درصد نرخ رشد طبیعی جمعیت برای مناطق شهری ایران در سال ۱۳۵۵ میزان برآورد جمعیت شهرها و شهرکهای مذکور برای سال ۱۳۶۵، می بایستی به ۳۴۴،۲۳۴ نفر بالغ می گردید بنابراین مابه التفاوت قابل توجه ارقام جمعیت واقعی و تخمینی نشان می دهند که مهاجرت عظیمی صورت گرفته لیکن به دلیل گرانی مسکن در پایتخت این مهاجران در حومه های اقماری تهران در طی دهه ۱۳۵۵-۶۵ مسکن گزیده اند و عمدتاً " دارای کار و یا جستجوی کاری در تهران بوده اند.

در يك تحقيق از مجموعه روستاهای جنوب تهران در دهه ۱۳۵۵-۶۵ مشخص شده است که مهاجرت به این گونه روستاها برای استفاده از مسکن ارزان قیمت به منظور سکونت در آنجا و به دست آوردن شغل در کارخانه های اطراف و کاری در نقاط شهری ری و تهران صورت گرفته است. این روستاها با ارائه نقش خوابگاهی خود محلی دلخواه برای جذب مهاجران،

روستایی و شهرستانی تازه وارد به تهران و اطراف آن بوده‌اند.^{۴۷}
 آمار مربوط به ارقام جمعیت های واقعی و تخمینی شهر مشهد (شهر مرتبه دوم) در سال ۱۳۶۵ (جدول ۶) بیان کننده این مطلب است که شهر مذکور در دهه ۱۳۵۵-۶۵ دارای روند مهاجر پذیری بوده است. افزایش ۲/۲ برابری جمعیت شهر مشهد در دهه ۱۳۵۵-۶۵ آنرا حدوداً "به يك شهر متروپل ۱/۵ میلیونی تبدیل نموده، به همراه مهاجرپذیری ۰۱۸،۰۵۶۲ نفری آن در دهه مذکور بوده است. این افزایش جمعیت شهر مشهد را می‌توان در رابطه با مهاجرت‌های روستاییان به شهر و همچنین مهاجرت افغانه به خراسان و خصوصاً "شهر مشهد توجیه نمود.

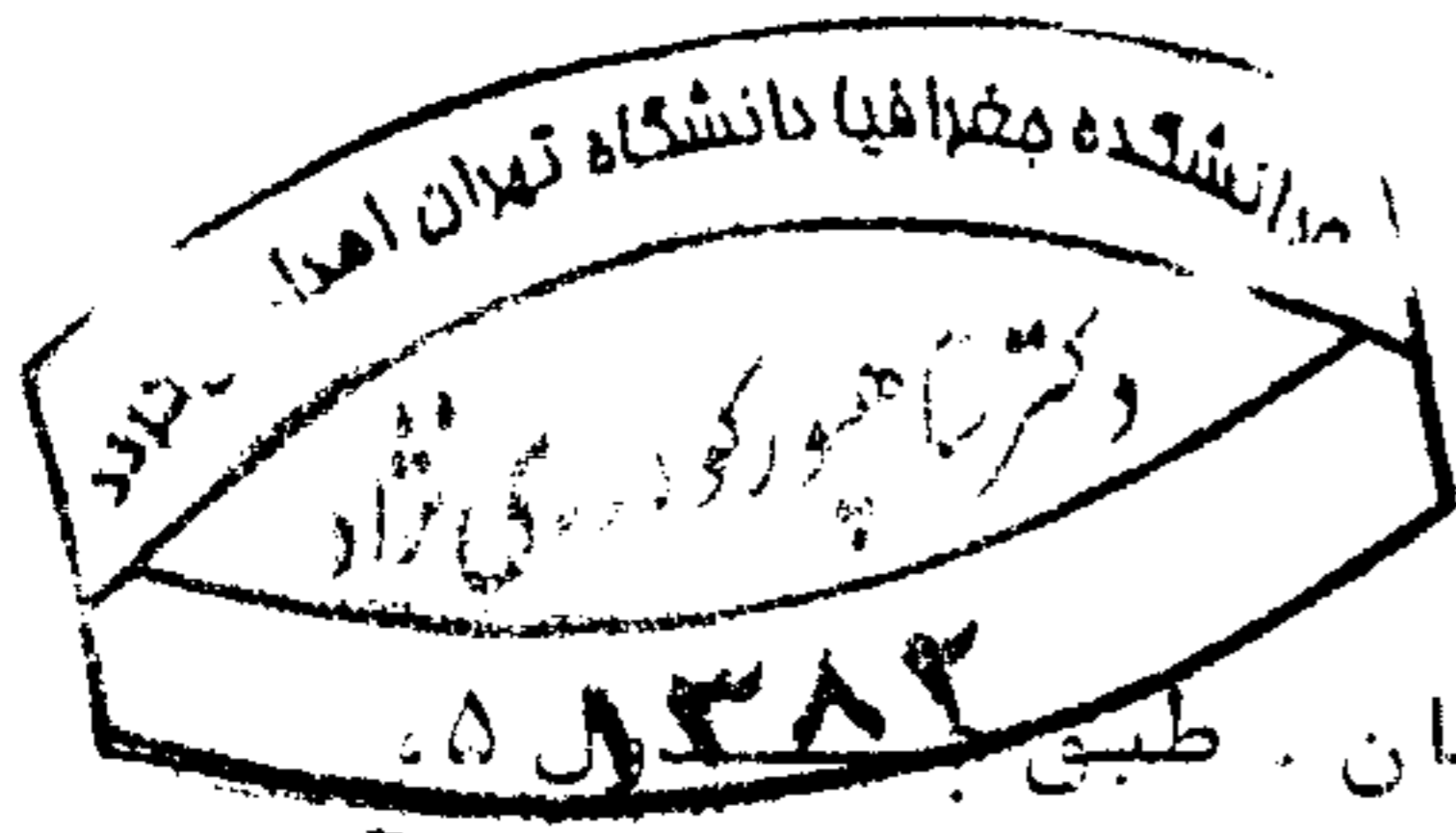
در مورد برون مهاجرتی ساکنان روستاهای استان خراسان در سال ۱۳۵۵ می‌توان گفت که سال ۱۳۵۵ مجموعاً " ۷۹۵۶ آبادی مسکونی (روستاها و مزارع و . . .) در استان خراسان وجود داشت در سال ۱۳۶۴ تعداد ۱۰۵۲ آبادی به دلیل مهاجرت‌های روستایی بکلی از نقشه جغرافیایی حذف شده‌اند و در رابطه با این موضوع، مشهد دارای رتبه دوم از لحاظ تعداد آبادیهای تخلیه شده در استان خراسان بوده است.^{۴۸} بدین ترتیب می‌توان یکی از علل پرجمعیت شدن نقاط شهری خراسان منجمله مشهد را در مقطع زمانی مذکور در رابطه با مهاجرت روستاییان به شهرها دانست.

مساله دیگر در مورد افزایش جمعیت شهر مشهد مربوط به مهاجرت افغانه در دهه ۱۳۵۵-۶۵ به استان خراسان و شهرهای آن منجمله مشهد می‌باشد. مهاجرت افغانه در مقطع زمانی فوق الذکر به استان خراسان و اقامت آنان در دهستانهای شرقی استان، نشان دهنده روند مهاجرتی آنها و افزایش جمعیت منطقه است.^{۴۹}

۴۷- تاج، شهره، پاییز ۱۳۶۷ " شهری شدن چشم انداز روستایی اطراف شهر تهران،

۴۸- حسینیون، سید ابوالقاسم، زمستان ۱۳۶۵، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۳ صفحات ۱۲۸-۱۳۳

۴۹- پاپلی یزدی و حسینیون، زمستان ۱۳۶۶، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۷، ص ۵۲-۰۵۲

از میزان ۹۱۴،۷۹۷ نفر مهاجر وارد شده به استان خراسان. طبق ^{۵۰} ۱۳۸۲، تعداد ۸۵۴،۳۴۰ نفر آنها از مهاجرین خارج از کشور یعنی افغانه بوده‌اند که بدین ترتیب سهم مهمی را در این فرآیند مهاجرتی به عهده داشته‌اند. در سال ۱۳۶۷ از ۵۵۷،۰۰۰ افغانی که در شهرها و روستاهای خراسان زندگی می‌کرده‌اند، ۲۹۶،۵۰۰ نفر آنها در شهر مشهد ساکن بوده‌اند و بدین ترتیب شهر مشهد خود یکی از مراکز عمده جذب پناهندگان افغانی نه تنها در سطح خراسان، بلکه ایران است ^{۵۰} مهمترین علل مهاجرت افغانه به ایران که سابقه آن حتی به قبل از اشغال افغانستان توسط ارتش شوروی برمی‌گردد شامل علل اقتصادی برای کار و کارگری در امور کشاورزی و ساختمانی و ... بوده که بعد از اشغال افغانستان این دلایل در چهار چوب مسایل اقتصادی - فرهنگی و سیاسی مطرح شده‌اند. ^{۵۱}

جمعیت شهر اصفهان (مرتب به سوم) از ۵۱۰،۶۶۱ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۹۸۶۷۵۳ (حدوداً "یک میلیون") نفر در سال ۱۳۶۵ رسیده که میزان افزایش آن نسبت به جمعیت تخمینی آن نشان دهنده مهاجرت پذیرایی این شهر در دهه ۶۵-۱۳۵۵ می‌باشد (جدول ۶). علاوه بر این از مجموع ۳۵۰۰۴۹ نفر مهاجر وارد شده به استان اصفهان در دهه ۶۵-۱۳۵۵، تعداد ۶۳۲۲۳ نفر از سایر استانها بوده‌اند (جدول ۵) که این روند مهاجرتی را می‌توان به مهاجرت روستاییان به شهر و به دست آوردن شغل‌های کارگری ساده و یا کار در کارخانجات صنعتی توجیه نمود.

در گزارشی مربوط به چندین روستای نمونه از استان اصفهان در مورد مهاجرت روستاییان آن منطقه از سال ۱۳۵۷ به بعد می‌بینیم که ۹۸ درصد مهاجرت‌ها به شهرها بوده و مهمترین علل در توجیه این مهاجرت‌ها مربوط به کمبود در آمد و مشکلات امور کشتا و رزی و موقعیت شغلی آنها بوده است. ^{۵۲} بدین ترتیب شهر اصفهان تبدیل به یکی از مراکز پذیرنده ایمن مهاجران روستایی گردیده و به همراه شهرهای اقماری خود، پاسخگوی نیازهای جمعیتی جدید شده است. تعداد شهرهای اقماری اصفهان از ۳ شهر به

۵۰- پاپلی یزدی، حسینسون، زمستان ۱۳۶۸، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۱۵ صفحات ۷ و ۸

۵۱- پاپلی یزدی و حسینسون، زمستان ۱۳۶۸ فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۱۵ صفحات ۵ و ۶

۵۲- جهاد استان اصفهان، گزارشی از مهاجرت روستاییان استان اصفهان بعد از انقلاب - نشریه شماره ۱-۱۳۶۳ مندرج در رساله فوق لیسانس شهره تاج.

به ۷ شهر در دهه ۶۵-۱۳۵۵ افزایش یافت که با نگاهی به نقشه‌های اشکال ۳ و ۴ می‌توانیم موقعیت جغرافیایی این شهرهای اقماری را در سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵، در اطراف شهر صنعتی ببینیم. سه شهر نجف آباد، همایون شهر سابق (خمینی شهر) و خوراسگان در سال ۱۳۵۵ مجموعاً "دارای ۱۷۱.۸۶۶ نفر جمعیت بودند که با تخمین جمعیتی آنها برای سال ۱۳۶۵، می‌باید در مجموع دارای ۲۳۱،۱۶۰ نفر باشند، لیکن در عمل این ۳ شهر در سال ۱۳۶۵ در مجموع ۲۶۴،۸۶۰ نفر را در خود جای داده بودند که بدین ترتیب مهاجرت پذیری این نقاط را که نقش خوابگاهی برای شهر صنعتی اصفهان ایفاء می‌نمایند می‌توان ملاحظه نمود. شهرهای اقماری شاهین شهر، زرین شهر، مبارکه و رهنان (رنان) با جمعیت‌های بالاتر از سی هزار نفر در سال ۱۳۶۵ (جدول ۳) به لیست شهرهای اقماری مهم ما در شهر اصفهان اضافه شده‌اند و در حوزه عملکرد اجتماعی - اقتصادی این شهر به فعالیت بیشتری وادار شده‌اند.

روند تکاملی منحنیهای نخست شهری در ایران در سالهای مورد مطالعه

بررسیهای نظری و تجربی آکادمیکی انجام شده درباره شناخت و توجیه الگوهای نخست شهری در دنیا، مورد استفاده نویسنده این مقاله قرار گرفته‌اند. در ادامه حفظ پیوستگی با چنان مطالعات و تحقیقاتی، تعریف و تبیین منحنیهای مربوط به مدل نخست شهری در ایران در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ با استناد به شکل ۸ در اینجا مورد بحث قرار می‌گیرند. در تهیه و تنظیم هر یک از منحنیهای سه گانه شکل ۸ نگارنده در ابتدا یک خط مستقیم بین شهر اول و شهردوم ترسیم نموده و سپس با استفاده از محاسبه ضریب همبستگی و خطوط همبستگی (رگرشن) بین شهرهای سوم تا آخر سال مورد مطالعه، منحنیهای مربوط را در شکل مذکور مندرج نموده است.

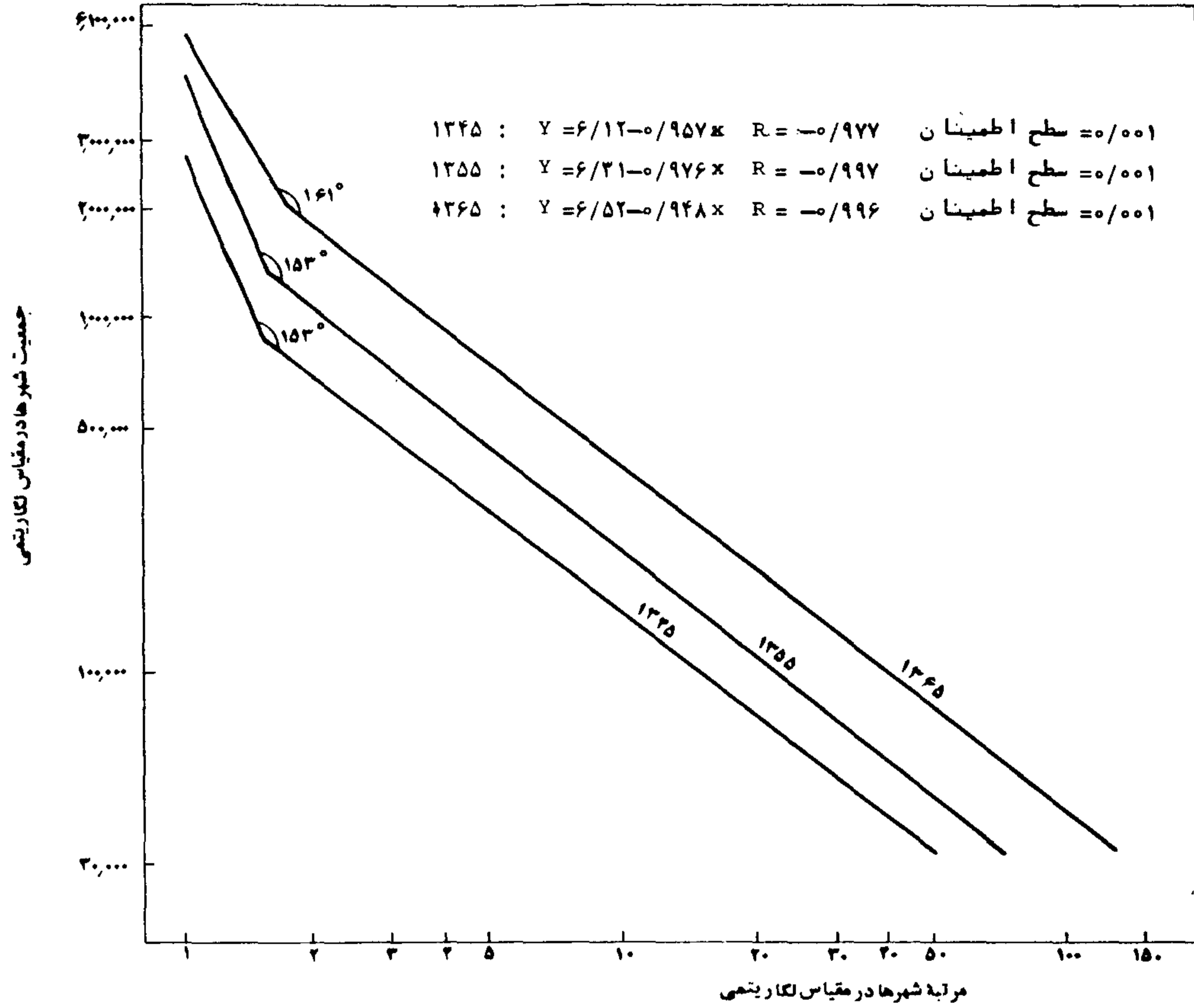
منحنیهای ترسیم شده در شکل ۸ در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ الگوهای نخست شهری را در ایران تایید می‌کنند و از لحاظ روند تکاملی به دلیل آنکه زاویه نمودارها از ۱۵۳ درجه در سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ و با لاخره به ۱۶۱ درجه در سال ۱۳۶۵ افزایش یافته‌اند، گرایشی را به سوی تبدیل به مدلهای شهری سلسله

مراتبی و نهایتاً " مرتبه - اندازه‌ای " در آینده نشان می‌دهند. توضیحا " آنکه با تداوم افزایش زاویه بین دومنحنی، زاویه مزبور بازتر شده و آنگاه خط منحنی رگرشن بطور یکپارچه از اولین تا آخرین شهر را با ضریب همبستگی بالا زیر پوشش خود قرار می‌دهد و این حالتی است که قانون " مرتبه-اندازه " یا وجود سلسله مراتب شهری دلالت می‌کند.

بر اساس شکل ۸ شهر تهران همواره موقعیت نخست شهری خود را در سالهای مورد مطالعه حفظ نموده است و دامنه منحنیها بدلیل افزایش تعداد شهرها بزرگتر شده و همچنین بدلیل افزایش اندازه جمعیتی شهرها در طی سالهای مورد بررسی، منحنیها به ترتیب در حد بالاتری قرار گرفته‌اند، وجود ضرایب همبستگی بالا در هر سه مورد و در سطح اطمینان ۰/۰۰۱-نماینده، پیوستگی و رابطه مهم بین مرتبه و اندازه جمعیتی شهرهای مورد مطالعه به زبان آماری هستند. ضمناً " منفی بودن ضریبهای همبستگی، نماینده جهت یابی بالعکس (منفی) خطوط رگرشن می‌باشد که ارتباط با روند افزایش مرتبه شهرها، میزان جمعیت آنها نیز کمتر می‌شود.

در توجیه وجود نقش نخست شهری تهران در سیستم شهرهای کشور و کلیه سالهای مورد مطالعه در شکل ۸ می‌توان به این موضوع اشاره نمود که تهران همواره به عنوان يك شهر متروپل چند میلیون نفری بی‌رقیب به دلیل مرکزیت متنوع و در سطح بالایش توانسته است تمامی کشور را در حوزه نفوذ سیاسی، اداری و اقتصادی اجتماعی خود قرار دهد. مهارت در تحقیق و توجیه ساختار شهری کشورها به این نتیجه رسیده که معمولاً " کشورهای کوچکتر دارای الگوی نخست شهری می‌باشند و این بدان دلیل است که بزرگترین شهر می‌تواند تمامی کشور را در مقیاس ملی نه ناحیه‌ای، به عنوان پسرانه اقتصادی خود به همراه یک مرکزیت، انحصار طلبی در مورد تعداد زیادی از نقشها را در اختیار داشته باشد.^{۵۳}

توسعه و رشد مداوم جمعیتی نخست شهر تهران در دهه‌های اخیر مبین عملکرد مرکزیت بالا و تنوع نقشهای آن بوده که مجموعه کشور را در مقیاس ملی در پسرانه یا حوزه نفوذی خود قرار داده و این مساله روند مهاجرت‌های

شکل ۸ — الگوهای نخست شهری در سیستم شهرهای ایران: سالهای ۱۳۲۵ ، ۱۳۵۵ ، ۱۳۶۵

روستایی و شهری را به تهران، متداوم ساخته است. تاسیس و توسعه چشمگیر خدمات زیر بنایی در بخش حمل و نقل و ارتباطی شهر تهران و اطراف آن نیز موجبات رشد شهرهای خوابگاهی اطراف تهران را خصوصا " دهه ۶۵-۱۳۵۵ فراهم کرده که این مساله جاذبه‌های مهاجرت به تهران را افزایش داده و در نتیجه تمرکز جمعیتی آنرا بیش از پیش بالا برده است.

باتوجه به این مطالب که الگوهای نخست شهری در بسیاری از کشورهای جهان بخصوص ممالک جهان سوم وجود دارند، لذا محققان را برآن داشته که با ارائه برنامه‌های مناسب و مربوط به متعادل سازی سیستمهای شهری، از ادامه روند قطبی شدن نخست شهرها که بطور معمول شهر پایتختی هم می باشند، جلوگیری به عمل آید. در رابطه با این موضوع، نظریان در بررسی دینامیک شهرها و توسعه و گسترش آنها، اشاره می‌کند که در کشورهای جهان سوم نفوذ پلاریزه (قطبی شدن) پایتختها نظام خامی از شبکه شهری را بوجود آورده است و تغییر دادن نظام آن شبکه شهری و پایین آوردن نفوذ قطب گرایی پایتخت از طریق سیاست عدم تمرکز و محدود کردن پتانسیل اقتصادی، فرهنگی پایتخت به عنوان یک شهر برتر و بزرگتر از سیاستهایی هستند که امروزه در بعضی از کشورهای جهان سوم از جمله ایران به مورد اجرا گذاشته شده‌اند.^{۵۴} در رابطه با اجرای سیاست عدم تمرکز در کشور تا زمانها در اواخر دهه ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰، نیز هدف دولت تمرکز زدایی پایتخت و متعادل سازی توسعه ناحیه‌ای در سراسر نواحی آن کشور بوده که در این راستا با انتخاب و تعیین قطب های رشد (شهرهای نه گانه) به سرمایه‌گذاری صنعتی، اجرای پروژه‌های مسکن سازی و اهدای سایر کمکهای ضروری در قطبهای مذکور اقدام کرده است.^{۵۵}

با در نظر گرفتن این مطلب که سیستم شهرهای ایران در دودهه اخیر با الگوهای نخست شهری مطابقت دارند، لذا نگارنده بررسی و استفسار از قانون " مرتبه - اندازه " و مدل تعدیل یافته آنرا جهت متعادل نمودن

^{۵۴} نظریان، دکتر اصغر، پاییز ۱۳۶۶، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۷ صفحات ۱۳۸-۱۳۴

55-De Souza & Foust 1979, pp. 606, 607

الگوی سیستم شهرهای ایران در این مقاله ارائه می‌نماید تا بدینوسیله بتوان با تعیین اندازه جمعیتی شهرهای مورد مطالعه برای سال ۱۳۷۵ به متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت در سیستم شهرهای ایران دست یافت. البته این متعادل سازی در رابطه با مشخص شدن شهرهایی است که می‌باید به عنوان قطبهای رشد، جاذب اضافه جمعیت شهرهای دیگر کشور بخصوص شهر تهران در طی سالهای آینده باشند.

" قانون مرتبه - اندازه ^{۵۶} " برای متعادل کردن الگوی سیستمهای شهری

بر اساس نوشته هگت ^{۵۷} یکی از اولین دانشمندی که توانست قانونی مهمی برای توزیع اندازه‌های سکونتگاه‌ها بیاید، فلیکس آرباخ ^{۵۸} جغرافیدان آلمانی بود که در سال ۱۹۱۳ آنرا ارائه نمود. آرباخ توجه داده است که اگر ما بخواهیم رابطه‌ای ساده و مرتب بین جمعیت (اندازه) و مرتبه شهرهای یک ناحیه بدست آوریم، جمعیت هر شهر در مرتبه n th معادل $1/n$ جمعیت بزرگترین شهر آن ناحیه می‌باشد. بنابراین شهری در مرتبه و ردیف چهارم، تقریباً $\frac{1}{4}$ جمعیت بزرگترین شهر را داراست. این رابطه مستقیم بین جمعیت یک شهر و مرتبه آن در داخل یک مجموعه‌ای از شهرها " قانون مرتبه - اندازه " نامیده شده است.

نیومن و متزکه ^{۵۹} فرموله کردن قانون " مرتبه - اندازه " را که بر اساس وجود نظم در توزیع شهرهای برخی از کشورها و در ارتباط با اندازه جمعیتی آن شهرها پیشنهاد شده بود، منسوب به زیپف ^{۶۰} دانسته‌اند. فاست و دوسوزانیزدر توجه فرمول زیپف اشاره می‌کنند که او یک توزیع " مرتبه - اندازه " را که متضمن یک سیستم " متوازن شده " از شهرها می‌باشد، مورد استدلال و بحث خود قرار داده است. ^{۶۱} فرمول قانون " مرتبه - اندازه " به شرح ذیل

56-Rank-Size Rule

57-Haggett, 1983, pp. 364, 365

58- Felix Auerbach

59-Newman & Matzke, 1984, P.51

60-Zipf, 1949

61-Foust & de Souza, 1978, p.102

می باشد. ۶۲

$$P_r = \frac{P_1}{R}$$

P_r = جمعیت شهر rth

P_1 = جمعیت بزرگترین شهر

R = مرتبه شهر در مجموعه شهرها

با توجه به فرمول مذکور، اگر چنانچه فرضاً " جمعیت شهر مرتبه اول کشوری ۶،۰۰۰،۰۰۰ نفر باشد، جمعیت دهمین شهر آن معادل ۶۰۰،۰۰۰، نفر خواهد شد که از تقسیم نمودن ۶،۰۰۰،۰۰۰ بر عدد ۱۰، حاصل شده است بدین ترتیب جمعیت کلیه شهرهای مورد مطالعه را در رابطه با مرتبه‌شان می توان محاسبه نمود.

به منظور مجسم ساختن رابطه مرتبه و اندازه جمعیتی شهرها در یک کشور و یا یک ناحیه، بطور معمول آن را بصورت خط مستقیم (رگرشن منفی) ترسیم می‌کنند. در این مورد شکل ۱ - ب نمایشگر الگوی " مرتبه - اندازه " در سیستم شهری یک ناحیه مورد مطالعه فرضی می‌باشد. مقایسه این الگوی نخست شهری (شکل ۱ - الف) مشخص می‌کند که در اینجاست تفاوت جمعیتی شهرهای اول و دوم خیلی کمتر شده در ضمن بقیه شهرها هم تابع یک پیوستگی منظم بوده که در برگیرنده قانون " مرتبه - اندازه " می‌باشد. شکل ۱ - ج دو منحنی نخست شهری و مرتبه - اندازه‌ای را در کنار هم وجهت توجیه بیشتر نشان می‌دهد.

سایمن^{۶۳} در تبیین تاریخچه رشد و توسعه سیستم شهری، عامل زمان را در مدل " مرتبه - اندازه " ملحوظ می‌نماید که این موضوع مورد توجه و استفاده بری^{۶۴} جغرافیدان معروف امریکایی و متخصص جغرافیای شهری برای انجام تحقیق در مورد بررسی توزیع جغرافیایی شهرهای متفاوت

62-Haggett, 1983, p.365. Foust & de souza, 1987, p.100. and Newman & Matzke, 1984, p.51.

63-Simon, 1955

64-Berry, 1961

از نظر جمعیت و در رابطه با توسعه اقتصادی، قرار می‌گیرد. بری در این کار تجربی خود، با استفاده از مدل‌های نخست شهری و "مرتبه - اندازه‌ای" شهرهای بیش از ۲۰,۰۰۰ نفری موجود در ۳۷ کشور انتخابی دنیا را مورد بررسی قرار داده و در توجیه نتایج حاصله، مدل‌هایی را مبنی بر مراحل و دوره‌های تکاملی نقاط شهری در دنیا ارائه می‌دهد. مراحل اول و دوم توسعه شهری در هر کشور خاص دارای الگوی نخست شهری می‌باشند مرحله سوئشامل پیدایش سلسله مراتب شهری است که به همراه رشد شهرهای متوسط ال اندازه بوده و در نتیجه منحنی مربوطه از مدل نخست شهری فاصله گرفته و به الگوی "مرتبه - اندازه" نزدیک می‌گردد. در مرحله آخر (چهارم) سیستم شهری بالغ و کامل به همراه یک سلسله مراتب شهری خوب توسعه یافته و یک منحنی مستقیم (نرمال) مربوط به قانون "مرتبه - اندازه" مشاهده می‌گردد. ^{۶۵} نتیجه گیری نهایی بری آن بود که نیروهای مختلف در طول زمان در الگوهای توزیع فضایی شهرها که دارای اندازه جمعیتی متفاوت هستند اثر می‌گذارند و بطور معمول الگوی نخست شهری در مراحل اولیه توسعه اقتصادی به چشم می‌خورد و در مراحل بعدی توسعه که مسایل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی پیچیده تر هستند، توزیع "مرتبه - اندازه" مشاهده می‌گردد، به علاوه تحقیق بری نشان می‌دهد که پدیده "توزیع" مرتبه - اندازه "شهرها مربوط به کشورهایی می‌شود که دارای سابقه بالنسبه طولانی در شهر نشینی می‌باشند. کینگ و گالچ با استفاده از آمار ۱۹۷۰ مندرج در سالنامه دموگرافیکی ۱۹۷۳ سازمان ملل به مقایسه ۲۵ شهر از پرجمعیت‌ترین شهرهای ایالات متحده و همچنین ۲۵ شهر از پر جمعیت ترین شهرهای مکزیك، براساس توجیهی پراکنندگی آنها در قالب الگوی "مرتبه - اندازه" پرداختند. ترسیم منحنیهای مربوطه نشان داد که هر دو کشور به دلیل فاصله جمعیتی بین اولین و دومین شهرشان، مشخصات نخست شهری را ارائه می‌دهند، در ضمن مولفان مذکور اشاره کرده‌اند که تعداد بسیار زیادتری از شهرهای حد متوسط (از نقطه نظر میزان جمعیتی) در مدل رابطه بین مرتبه و اندازه در شهرهای

ایالات متحده مشاهده می‌گردد، در صورتیکه کمبود اینگونه شهرها در مدل مربوط به کشور مکزیک قابل توجه می‌باشد. بدین ترتیب تطبیق الگوی شهری "مرتبه - اندازه" در مورد سیستم شهری ایالات متحده بسیار به واقعیت نزدیکتر است. در ضمن با توجه به آمار جمعیتی مربوط به شهرهای مسبورده مطالعه در دو کشور فوق الذکر، شاخص نخست شهری معادل $1/65$ در مورد ایالات متحده، $5/76$ در مورد کشور مکزیک می‌باشد. ^{۶۶} ارزیابی نهایی آنها این است که توزیع فضایی جمعیت در چهار چوب مدل "مرتبه - اندازه" (خط مستقیم) در جوامع تکامل یافته تر ظاهر می‌شوند. ^{۶۷}

در راستای کاربردی قانون "مرتبه - اندازه" در مطالعات جغرافیای شهری آمریکا، فاست و دوسوزا نیز ۱۲ ناحیه شهری را که طبق آمار ۱۹۷۰ دارای بالاترین میزان جمعیت در این کشور بودند مورد بررسی قرار دادند. آنها به این نتیجه رسیدند که اگر چه توزیع شهرهای مذکور در رابطه با قانون "مرتبه - اندازه" در سطح بالا و بسیار منظمی وجود ندارد، ولیکن ترسیم الگوی کلی و جامع کلیه شهرهای آمریکایی - براساس قانون فوق دریک دوره ۱۵۰ ساله با آن تطابق داشته و ثبات حد بالایی را همواره حفظ نموده است. این مولفان توصیه می‌کنند که کاربرد قانون "مرتبه - اندازه" باید دریک مقیاس بزرگ مثل بررسی کلی یک کشور را در بر گیرد که بدین ترتیب بسامانته ثبات مجموعه سیستم شهرهای آن مملکت سروکار داشته باشد. این از آن جهت است که اهمیت برخی از شهرها ممکن است به طور انفرادی در طول زمان تغییر یابد. ^{۶۹} به دلیل آنکه اندازه جمعیتی هر شهری بسامانته جمعیتی کلیه شهرهای آن ناحیه پیوستگی دارد، ما می‌توانیم مجموعه این سری شهرها را به عنوان زنجیره از داخل پیوسته‌ای ملاحظه نماییم که در حال جریان حرکت سریع و منظم از بزرگترین شهر به کوچکترین شهر می‌باشد، این را در اصطلاح "زنجیره‌های مرتبه - اندازه" ^{۶۹} نامیده اند. ^{۷۰}

66- King & Golledge 1978, pp. 37-48

67- King & Golledge 1978, pp, 52-53

68- Foust & de Souza , 1978, pp.99-106

69- Rank - Size Chains

70- Haggett, 1983 , p. 366

در این مبحث‌الگوهای " نخست شهری " و " مرتبه - اندازه " در سیستم شهرها مورد بررسی قرار گرفتند و ضمناً " باید به این مطلب توجه داشت که ادامه سیاستهای برنامه‌ریزی کشورها در حفظ نمودن الگوی نخست شهری، مسلماً " مسایل و مشکلات عدیده‌ای را به همراه خواهد داشت. علت این مشکلات، توسعه روز افزون شهر اول از نظر سیاسی - اجتماعی - اقتصادی که احتمالاً " در اکثر موارد شهرهای پایتختی می‌باشد خواهد بود که بالمآل رشد و توسعه سایر شهرهای موجود در سیستم را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد از طرف دیگر بدلیل آنکه قانون " مرتبه - اندازه " کل سیستم شهرهای يك کشور را تحت پوشش خود قرار می‌دهد، بنابراین این گرایش استراتژیکی (بخصوص کشورهای در حال توسعه) برای به کار بردن این مدل جهت تصحیح و تنظیم الگوهای توزیع جمعیت در شهرهای آن ممالک، اقدامی متناسب در راستای متعادل سازی توزیع جمعیت‌های شهری و نتیجتاً " برنامه‌ریزی‌های توسعه در سراسر آن کشورها ست.

تعدیلی در فرمول قانون " مرتبه - اندازه " برای کاربرد آن در سیستم نخست شهری

همانطوریکه در باره مشخصات کشورها با سیستم‌های " نخست شهری " و یا " مرتبه - اندازه ای " بحث شد، معین می‌گردد که تمرکز بیش از حد جمعیت در يك شهر مهم کشور موجبات نامتعادل بودن توزیع جغرافیایی جمعیت در سیستم شهرهای آن مملکت را فراهم می‌آورد. در حالیکه توزیع جمعیت در شهرهای مختلف کشورهایی که دارای الگوی " مرتبه - اندازه " هستند، جنبه‌های تعادلی و منصفانه‌تری را در این رابطه دارا می‌باشند. در کشورهای نوع اخیر بطور معمول جمعیت اولین شهر دو برابر جمعیت دومین شهر و سه برابر جمعیت سومین شهروالی آخر بدین ترتیب می‌باشد. حال اگر خواسته باشیم الگوی " مرتبه - اندازه " را برای کشورهای دارنده مدل نخست شهری اجراء نماییم متوجه خواهیم شد که با استفاده از فرمول مربوطه، اندازه جمعیتی هر شهر مورد مطالعه علاوه بر آنکه عدم تطابق زیادی را نشان می‌دهد

در مجموع کل سیستم نیز، از جمعیت شهرهای مذکور ارقام نامناسبی استحصال می‌شود که راه حل قضیه نخواهد بود. و این بدان دلیل است که جمعیت بسیار زیادی در شهر پایتختی یادر نخست شهر مجتمع شده اند و در شهرهای دیگر آن کشور، جمعیت مورد نیاز براساس قانون "مرتبه - اندازه" بسیار پایین است. بنابراین با کاربرد قانون "مرتبه - اندازه" در اینگونه کشورها بدلیل بالا بودن فوق العاده تمرکز جمعیت در نخست شهر آنها، برای دومین شهر، سومین شهر والی آخر، بایستی به نسبت مقایسه‌ای با اولین شهر، انتظار اندازه جمعیتی زیادتری را داشته باشیم که در این صورت با کمبود جمعیت واقعی برای توزیع در شهرها به غیر از نخست شهر روبرو خواهیم شد.

از آن جهت که این مقاله کوششی است در جهت متعادل سازی توزیع جغرافیایی جمعیت در شهرهای ایران، لذا نگارنده با استفاده از قانون "مرتبه - اندازه" و تعدیلی که خود در آن ایجاد نموده، فرمول زیر را جهت بررسی و پژوهشهای مربوطه ارائه می‌نماید. براساس این فرمول پیشنهادی توزیع کل جمعیت شهرهای يك کشور مورد مطالعه را ضمن حفظ رابطه "مرتبه - اندازه" در شهرهای مذکور می‌توانیم میزان درصد سهمیه‌ای برای جمعیت هر شهر را نیز نسبت به مجموعه سیستم جمعیتی آن شهرها محاسبه کنیم، بدین ترتیب، الگویی آینده نگر برای توزیع فضایی جمعیت متعادل شده در شهرهای مورد مطالعه به دست خواهیم آورد که میزان اضافی جمعیت اولین شهر و کمبود یا زیادی جمعیت سایر شهرها را مشخص می‌نماید.

$$P_{rth} = \frac{\sum P_{1-n} - R_{rth}}{\sum \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} + \dots + \frac{1}{R_n}}$$

توضیح فرمول :

P_{rth} = جمعیت هر شهری که در مرتبه r قرار دارد
 $\sum P_{1-n}$ = مجموع جمعیت واقعی شهرهای مورد مطالعه
 R_{rth} = مرتبه شهر r
 $\sum \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} + \dots + \frac{1}{R_n}$ = مجموعه نسبتهای مرتبههای تمام شهرهای مورد مطالعه
 جهت کاربرد فرمول فوق الذکر برای متعادل سازی اندازه جمعیتی سه شهر در يك کشور فرضی با الگوی نخست شهری و با تصور به اینگونه جمعیت این سه شهر به ترتیب ۲،۷۰۰،۰۰۰ نفر، ۱،۰۰۰،۰۰۰ نفر و ۶۲۰،۰۰۰ نفر می باشد، جمعیت های پیشنهادی به شرح ذیل محاسبه شده اند.

$$\sum P_{1-n} = 4,320,000$$

$$\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_n} = 1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} = 1/8333333$$

$$P_{rth} \text{ (جمعیت شهر مرتبه اول)} = \frac{4,320,000 \div 1}{1/8333333} = 2,356,364$$

$$P_{rth} \text{ (جمعیت شهر مرتبه دوم)} = \frac{4,320,000 \div 2}{1/8333333} = 1,178,182$$

$$P_{rth} \text{ (جمعیت شهر مرتبه سوم)} = \frac{4,320,000 \div 3}{1/8333333} = 785,455$$

نتایج به دست آمده نشان می دهند که با توجه به کاربرد مسدل " مرتبه - اندازه " تعدیل شده، تاچه میزان باید از جمعیت شهر اول کاسته شده و درازای آن به جمعیت شهرهای مرتبه دوم و مرتبه سوم افزوده گردد. به منظور کاربرد مدل تعدیل یافته قانون " مرتبه - اندازه " در این مقاله، ارقام ذیل در مورد جمعیت یکمدوسی و یک شهر مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵ و ارقام تخمینی جمعیت آن شهرها برای سال ۱۳۷۵ محاسبه گردیده اند.

مجموع جمعیت واقعی کلیه شهرهای مورد مطالعه (۱۳۱ شهر) در سال ۱۳۶۵
 $\sum P_{1-131} = 22818545$

مجموع جمعیت تخمینی کلیه شهرهای مورد مطالعه (۱۳۱ شهر) در سال ۱۳۷۵
 $\sum P_{1-131} = 33132527$

مجموعه نسبت‌های مرتبه‌ای تمام ۱۳۱ شهر مورد مطالعه

$$\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} + \dots + \frac{1}{R_{131}} = 5/456224866$$

با استفاده از ارقام محاسبه شده فوق به عنوان مثال جمعیت شهر اورمیه که در مرتبه نهم سیستم شهری مورد مطالعه در سال ۱۳۶۵ قرار دارد به شرح ذیل بدست می‌آید.

$$P_{9th} = \frac{22818545 \div 9}{5/456224866} = 464679$$

جمعیت شهر اورمیه در سیستم متعادل شده شهری ۱۳۶۵

در ضمن اگر خواسته باشیم جمعیت شهر کرمان را که در مرتبه شانزدهم سیستم شهری در آمار تخمینی جمعیت شهرهای مورد مطالعه برای سال ۱۳۷۵ قرار دارد، محاسبه نماییم، به شرح ذیل عمل می‌کنیم.

جمعیت شهر کرمان در سیستم متعادل

$$P_{16th} = \frac{33132527 \div 16}{5/456224866} = 379527$$

شده شهری و براساس آمار تخمینی جمعیت در سال ۱۳۷۵

با توجه به روشهای محاسبه‌ای فوق، جمعیت هر یک از شهرهای مورد مطالعه ایران برای سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ استحصال گردیده و درستونهای چهارم و ششم جدول ۲، ارقام مربوط به هر شهر نوشته شده است.

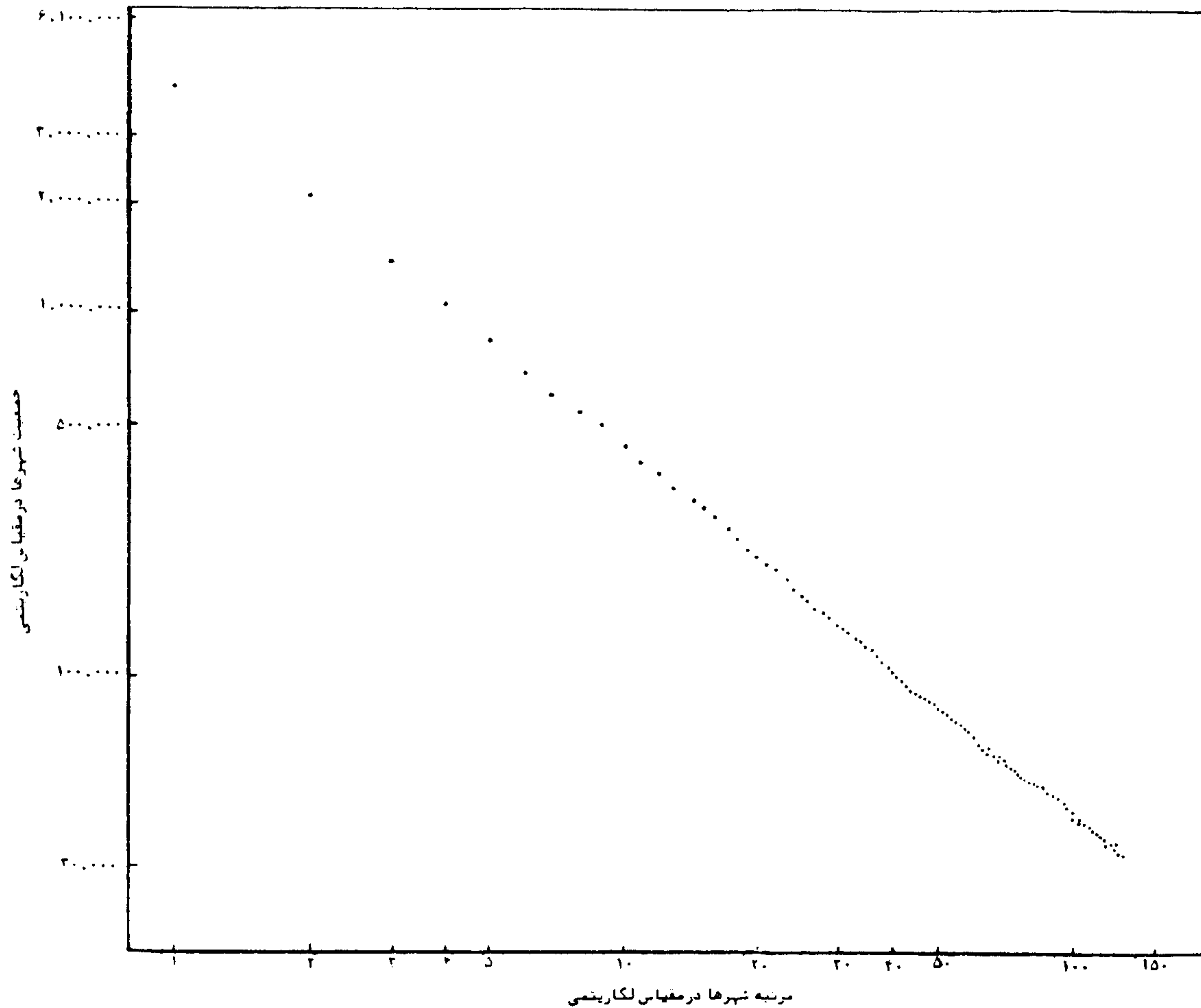
متعادل سازی اندازه جمعیتی شهرهای ایران برای سال ۱۳۷۵ در چهار چوب مدل تعدیل یافته " مرتبه - اندازه "

از آنجا که الگوی توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران در دهه های اخیر به صورت نخست شهری بوده و فقط در سال ۱۳۶۵ تا حدودی از

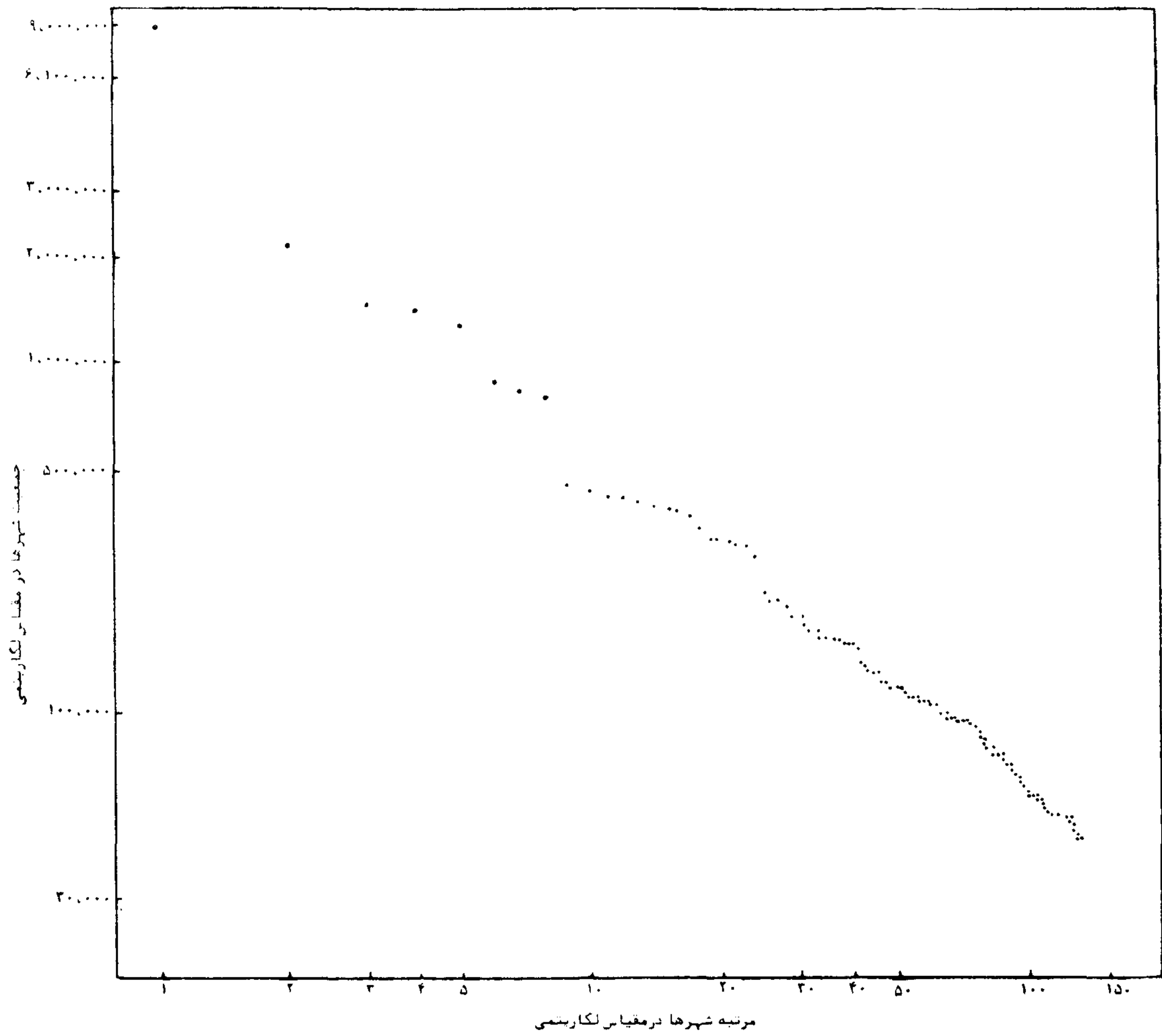
نسبت نخست شهری آن کاسته شده، لذا می‌توان با استفاده از مدل تعدیل یافته " مرتبه اندازه " به برنامه‌ریزی در زمینه تاسیس سلسله مراتب شهری در سیستم‌شهرهای ایران مبادرت نمود. بدین ترتیب است که با متعادل ساختن جمعیت شهری کشور در آینده می‌توانیم به حل مشکلات فراوان نخست شهر تهران با کاهش دادن جمعیت آن از طریق جذب مردم به سایر شهرهای کشور امیدوار باشیم.

همانطوریکه پیش از این اشاره شد بطور کلی الگوهای نخست شهری در سیستم شهرهای ایران در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ (اشکال ۵، ۶، ۷) مشاهده شدند. با توجه به مسایل و مشکلات پدید آمده نخست شهری، نگارنده مدل تعدیل یافته " مرتبه - اندازه " را برای متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران پیشنهاد کرده است. بدین ترتیب با کنترل کردن حوزه نفوذ سیاسی - اجتماعی و اقتصادی شهر تهران از طریق کاهش دادن جمعیت آن و انتخاب و توسعه قطبهای جاذب و توانایی شهری (کسه هم اکنون در سیستم شهرهای ایران وجود دارند) از طریق توسعه‌های ناحیه‌ای برای جذب جمعیت اضافی تهران می‌توانیم الگوی نخست شهری موجود را تغییر دهیم. شکل ۹ رابطه بین مرتبه و جمعیت شهرهای مورد مطالعه در ایران را برای سال ۱۳۶۵ و براساس کاربرد قانون تعدیل یافته " مرتبه - اندازه " نشان می‌دهد. به دلیل آنکه اکنون سال ۱۳۶۵ را پشت سر گذاشته‌ایم. لذا کاربرد این مدل می‌تواند برای سال ۱۳۷۵ در عمل مفید واقع شود.

آمار جمعیتی شهرهای ایران برای سال ۱۳۷۵ از طریق برآورد نمودن آن با احتساب نرخ رشد طبیعی جمعیت $3/8$ درصد برای مناطق شهری ایران در سال ۱۳۶۵ و در طی ۱۰ سال (۱۳۶۵-۷۵) برای شهرهای مورد مطالعه محاسبه گردیده است (جدول ۳ - ستون پنجم) شکل ۱۰ دوباره الگوی نخست شهری را برای سال ۱۳۷۵ نمایش می‌دهد، زیرا که اقدامی در تغییر سیستم توزیع فضایی جمعیت این شهرها صورت نگرفته است. لذا با هدف متعادل سازی این منحنی، ارقام جمعیتی و مرتبه شهرهای مورد مطالعه براساس قانون تعدیل یافته " مرتبه - اندازه " محاسبه شده‌اند و در روی ستون ششم

شکل ۹: نمایش رابطه بین "رتبه" و "جمعیت" شهرهای مورد مطالعه کشور در سال ۱۳۶۵ که با توجه به قانون "رتبه - اندازه" رسم شده است. (اطلاعات مبتنی بر جدول شماره ۳ می باشد.)

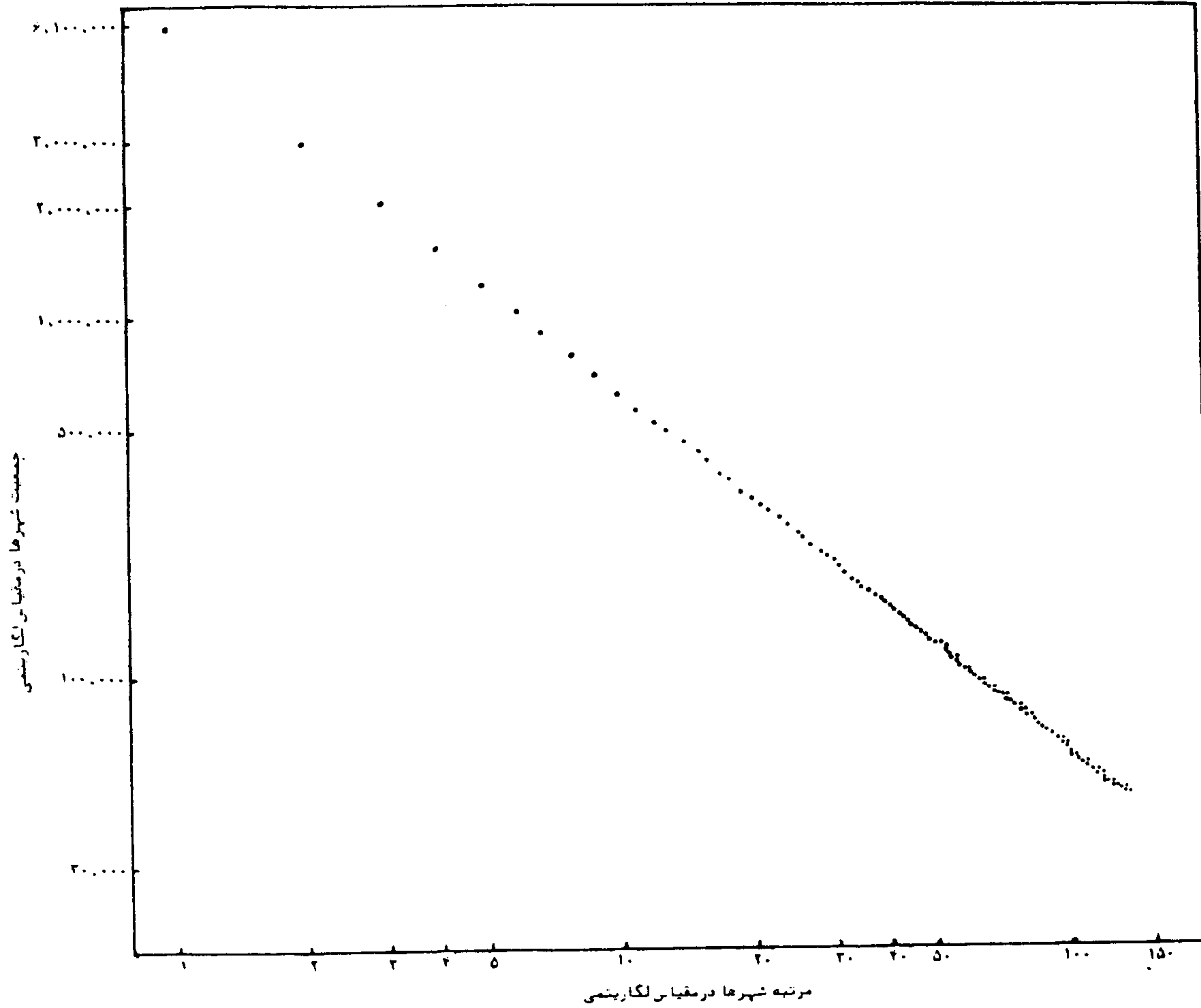

شکل ۱۰: نمایش رابطه بین "مرتبه" و "جمعیت" شهرهای مورد مطالعه کشور در سال ۱۳۷۵ که بر اساس جمعیت نسبی این شهرها سنجی می‌باشد. (اطلاعات از جدول شماره ۳ استخراج گردیده است.)

جدول - ۳ مندرج گردیده‌اند. بعلاوه شکل ۱۱ منحنی متعادل شده‌ای است که رابطه بین مرتبه شهرها و اندازه جمعیتی آنها را در سال ۱۳۷۵ و در چهارچوب قانون تعدیل یافته "مرتبه - اندازه" نمایش می‌دهد.

به منظور مشخص کردن شهرهایی که دارای اضافی جمعیت و یا کمبود جمعیت برای سال ۱۳۷۵ و در رابطه با قانون فوق‌الذکر می‌باشند، بررسی مقایسه‌ای ارقام بین ستونهای پنجم و ششم جدول ۳- نشان می‌دهد که در جمع ۵۳ شهر نسبت به ارقام محاسبه شده قانون تعدیل یافته "مرتبه - اندازه" دارای جمعیت مازاد خواهند بود (این ۵۳ شهر با علامت ستاره در روی جدول ۳ مشخص شده‌اند. و در عین حال ۷۸ شهر هستند که در سنجش مورد بحث برای سال ۱۳۷۵ کمبود جمعیت خواهند داشت) کلیه شهرهای بدون ستاره در ستون پنجم جدول ۳) بدین ترتیب است که مجموع کل جمعیت مازاد در ۵۳ شهر معادل ۳،۰۰۲،۰۶۱ نفر خواهد بود و بطور دقیق همین تعداد یعنی ۳،۰۰۲،۰۶۱ نفر مجموع کل جمعیت کمبود ۷۸ شهر دیگر برای سال ۱۳۷۵ خواهد بود. موضوع مهم آن است که شهر مرتبه اول یعنی تهران می‌بایستی با توجه به قانون تعدیل یافته "مرتبه - اندازه" به میزان ۲،۷۰۱،۴۰۵ نفر از جمعیت خود را در سال ۱۳۷۵ کاهش دهد. بنابراین متوجه می‌شویم که حدود ۹۰ درصد از میزان ارقام کاهش دادن جمعیت از شهرهایی که مازاد جمعیت دارند، شامل شهر پایتختی مامی شود و فقط ۱۰ درصد باقیمانده از کل یعنی ۳۰۰،۶۵۶ نفر موجود در ۵۳ شهر دیگر (نظیر شیراز، قم، قزوین، اسلامشهر، خرم‌آباد، سنندج، بندرعباس، بروجرد و غیره) می‌باید جمعیت مازاد را از دست بدهند. بنابراین مهمترین اولویت می‌باید در کاهش بار جمعیت نخست شهر تهران برای سال ۱۳۷۵ باشد.

از مجموعه ۷۸ شهری که نیازمند دریافت جمعیت برای سال ۱۳۷۵ و در رابطه با قانون تعدیل یافته "مرتبه - اندازه" هستند، می‌توان ۲۰ شهر را به ترتیب اولویت نیاز آنها برای پذیرش جمعیت که در جدول ۷ ارائه شده‌اند، به عنوان قطبهای رشد مورد توجه قرار داد. براساس جدول ۷ و ستونهای پنجم و ششم جدول ۳ ملاحظه می‌شود که ۲۰ شهر مذکور شامل متروپلهای ۱/۵ میلیونی و نیم میلیونی (مثل مشهد، تبریز، اهواز، باختران اورمیه، رشت، اردبیل و زاهدان) تا برخی از شهرهای متوسط و کوچک نیز می‌شوند. آنچه که به صورت وجه تشابه بین آنها مشاهده می‌گردد این است

شکل ۱۱: نمایش رابطه بین "مرتبه" و "جمعیت" شهرهای مورد مطالعه کشور در سال ۱۳۷۵ که با توجه به قانون "مرسبه اداره" تنظیم شده است. (اطلاعات مبنی بر جدول شماره ۳ می باشد)

که شهرهای مذکور از لحاظ سابقه تاریخی معتبر هستند و همگی آنها در لیست سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ جدول ۳ مشاهده می‌شوند. با در نظر گرفتن مجموع پذیرش جمعیت در این ۲۰ شهر یعنی ۷۹۵، ۷۰۶، ۲ نفر (جدول ۷) ملاحظه می‌شود که این رقم یعنی به میزان جمعیتی که تهران می‌باید تا سال ۱۳۷۵ از دست بدهد بسیار نزدیک است. بنابراین در آینده می‌توان بار جمعیتی تهران را به سوی این ۲۰ شهر که با دریافت جمعیت شهری بیشتر می‌توانند به عنوان قطب‌های رشد و جاذبه ناحیه‌ای ایفای نقش نمایند، به سوی آنان سوق داد، در مورد ۵۸ شهر باقیمانده که نیازمند پذیرش جمعیت خواهند بود، در جمع می‌باید ۲۶۶، ۲۹۵ نفر را برای توزیع و با توجه به میزان مورد نیاز هر یک از این شهرها در نظر گرفت. مقایسه ارقام ستون‌های پنجم و ششم جدول ۳ در مورد شهرهای بدون ستاره (ستون پنجم) میزان دریافت سهمیه جمعیتی هر شهر را نشان می‌دهد.

متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت در مجموعه شهرهای مورد مطالعه برای سال ۱۳۷۵ و بر اساس کاربرد مدل تعدیل یافته "مرتب - اندازه" علاوه بر آنکه منحنی عمومی رابطه مرتبه و اندازه جمعیتی شهرهای کشور را در یک سیستم سلسله مراتبی منظم قرار می‌دهد، موجب آن نیز می‌شود که در این سیستم سلسله مراتب یک پایتخت ۶ میلیونی یعنی تهران، دو متروپل چند میلیونی شامل شهرهای مشهد (۳ میلیونی) و اصفهان (۲ میلیونی) و سه متروپل ۱ تا ۱/۵ میلیونی یعنی تبریز (۱/۵ میلیونی) شیراز (۱/۲ میلیونی)، اهواز، (۱ میلیونی) و بالآخره شش متروپل نیم تا ۰/۹ میلیونی شامل شهرهای باختران، قم، اورمیه، رشت، اردبیل و زاهدان داشته باشیم (ستون ششم جدول ۳) بدین ترتیب متروپل‌های مذکور خواهند توانست در نواحی مختلف کشور و در چهار چوب یک سیستم منظم و متعادل شده شهری به ایفای نقش زیرسیستمی و سازمان یافته خود بپردازند که این مساله می‌تواند از افزایش قطب‌گرایی تهران در سالهای آینده بکاهد. یعنی در واقع پیکرانه نخست شهر

جدول ۷ - شهرهایی که به ترتیب اولویت در رابطه با قانون تعدیل یافته " مرتبه - اندازه " قابلیت جذب جمعیت اضافی شهرها منجمده نخست شهر تهران را دارند (اطلاعات مورد نیاز از ستونهای پنجم و ششم جدول ۳ ، استخراج شده اند) .

شماره ردیف ها	نام شهرها	میزان پذیرش جمعیت جدید در هریک از شهرها به نفر و برای سال ۱۳۷۵
۱	مشهد	۹۱۱,۱۹۹
۲	اصفهان	۵۹۱,۳۷۷
۳	اورمیه	۲۳۸,۰۳۱
۴	رشت	۱۸۴,۸۶۱
۵	اهواز	۱۷۰,۱۶۴
۶	اردبیل	۱۴۲,۶۱۴
۷	تبریز	۱۰۷,۵۱۵
۸	زاهدان	۹۶,۶۸۴
۹	کرج	۶۷,۶۶۵
۱۰	باختران	۵۳,۶۲۴
۱۱	همدان	۳۸,۰۷۶
۱۲	ساری	۲۸,۷۹۴
۱۳	دزفول	۲۳,۰۳۵
۱۴	گرگان	۲۲,۴۵۳
۱۵	سبزوار	۲۱,۹۳۶
۱۶	بندر بوشهر	۲۰,۵۰۲
۱۷	اراک	۱۹,۵۴۱
۱۸	آمل	۱۸,۰۷۶
۱۹	کاشان	۱۵,۶۲۶
۲۰	نجف آباد	۱۵,۰۲۲

۲,۷۰۶,۷۹۵ نفر

جمع

از مقیاس ملی - کشوری به مقیاس ناحیه‌ای تنزل نموده و امکانات رشد و توسعه ناحیه‌ای در ارتباط با نظام سلسله مراتبی متعادل شده شهرهای مورد مطالعه و با تاکید بر توسعه قطبهای رشد یعنی شهرهای مندرج در جدول ۷ و پیکرانه‌های آنها فراهم می‌گردد، این روند توسعه را می‌توان انتقال دادن پتانسیل‌های متمرکز شده سیاسی - اقتصادی و اجتماعی در "مرکز" (تهران) را به سوی "پیرامون" آن یعنی دیگر شهرها و استانهای کشور توجیه نمود.

بررسی همبستگیهای موجود بین جمعیت شهر نشین استانها و برخی از نقشها و فعالیتها

با توجه به این موضوع که بطور معمول بین اندازه جمعیتی و تعداد نقشها و فعالیتها موجود در مکانها و یا نواحی شهری همبستگیهای مهمی به زبان آماری وجود دارند، لذا سنجشی در این رابطه در اینجا صورت گرفته است. در ضمن از آن جهت که آمار مربوط به نقشها و فعالیتها در مختلف در سالنامه آماری در باره استانهای ۲۴ گانه کشور به تفکیک فراهم بود، لذا نگارنده برای محاسبه رابطه همبستگی (پیرسون r) بین میزان جمعیت شهرنشین استانها و نقشها و فعالیتها مذکور از آمارهای استانی در این تحلیل کمیته استفاده نموده است. در جدول ۸ مشخصات این محاسبات و ضرایب همبستگی (پیرسون r) و تستهای T و سطوح اطمینان درج شده‌اند. جدول مذکور نشان می‌دهد که تعداد تاسیسات مسکونی با مشخصات ویژه ساختمانی، موسسات درمانی، سینماها، مراجع قضایی، کارگاههای صنعتی، عمده فروشها، خرده فروشها، رستورانها و هتلها، مهمانخانه‌ها و مراکز جهانگردی، به تفکیک استانهای ۲۴ گانه و در رابطه با جمعیت شهری ساکن در هر یک از استانهای ۲۴ گانه، ضرایب بالایی از همبستگی (پیرسون r) را ارائه می‌دهند. در این میان، فقط دو مورد تعداد ساختمانهای اسکلت فلزی و بتون و تعداد ادارات پست شهرستانها، ضرایب همبستگی متوسطی (۰/۵۶، ۰/۵۳) را داشته‌اند که گویای این مطلب است که ساختمانهای اسکلت فلزی و بتون و ادارات پست با عامل تمرکز جمعیتی

جدول ۸- نمایش ضرایب همبستگی بین متغیر جمعیت شهری در ۲۴ استان کشور و به تفکیک
 هراستان با هریک از متغیرهای نقشها و فعالیتها ی مسکونی، اجتماعی - سیاسی و صنعتی -
 بازرگانی و جهانگردی در ۲۴ استان کشور و به تفکیک هراستان (آمار سال ۱۳۶۵).

سطح اطمینان	بحرانی (دودنباله)	محاسبه شده	ضریب همبستگی (پیرسون r)	نقشها و فعالیتها ی مورد آزمایش به تفکیک تعداد آنها در هریک از استانهای ۲۴ گانه.	جمعیت شهر - نشین ۲۴ استان کشور به تفکیک هریک از استانهای ۲۴ گانه
					مسکونی :
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۴/۹۳۲	۰/۷۲۴۶۴۰۹۲۲	تعداد ساختمان	"
۰/۰۱	۲/۸۱۹	۳/۱۷۲	۰/۵۵۹۹۵۰۳۳	تعداد ساختمانهای اسکلت فلزی و بتن	"
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۱۲/۹۳	۰/۹۴۰۵۱۹۹۵۷	تعداد ساختمانهای ۳ طبقه	"
					اجتماعی - سیاسی :
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۲۷/۷۴	۰/۹۸۶۳۶۰۰۱۴	تعداد موسسات درمانی	"
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۱۳/۶۹	۰/۹۴۶۲۶۱۴۳۵	تعداد سینماها	"
۰/۰۱	۲/۸۱۹	۲/۸۹۶۷	۰/۵۲۵۲۶۶۸۸۵	تعداد ادارات پست شهرستانها	"
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۲۱/۴۹	۰/۹۷۷۱۶۸۹۲۶	تعداد مراجع قضایی	"
					صنعتی - بازرگانی و جهانگردی :
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۱۵/۸۹	۰/۹۵۹۱۶۳۶۲۶	تعداد کارگاههای صنعتی	"
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۲۰/۵	۰/۹۷۴۷۹۵۵۴۸	تعداد عمده فروشها	"
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۳۰/۹۳	۰/۹۸۸۷۴۷۵۱۴	تعداد خرده فروشها	"
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۱۸/۷۲	۰/۹۶۹۹۷۲۵۰۲	تعداد درستورانها و هتلداریها	"
۰/۰۰۱	۳/۷۹۲	۸/۲۷۶	۰/۸۷۲۸۰۲۰۳	تعداد میهمانخانهها و جهانگردیها	"

منبع : مرکز آمار ایران ، سازمان برنامه و بودجه ، جمهوری اسلامی ایران ، سالنامه آماری کشور ، ۱۳۶۷ ، بهمن ماه ، ۱۳۶۸ ، چاپخانه مرکز آمار ایران .

که از خصوصیات شهرها می‌باشد، همبستگی متوسطی دارند.

به عنوان نتیجه می‌توان گفت که ارقام ضرایب همبستگی در اکثر موارد بسیار بالا و مهم بوده و نمایانگر این مطلب است که اندازه‌های جمعیتی (جمعیت شهر نشین استانهای کشور) از عوامل با اهمیت در موجودیت، ابقا، رشد خدمات، نقشهای امور مسکونی، اجتماعی سیاسی و صنعتی - اقتصادی در استانهای کشور می‌باشند. بنابراین در می‌یابیم که به همراه افزایش جمعیت در شهرهای کشور، تنوع و مرکزیت نقشهای آنها بیشتر و پیچیده تر می‌گردند و امکانات رشد آنها افزایش می‌یابد. با توجه به قانون تعدیل یافته "مرتبه - اندازه" که براساس نوع جمعیت در شهرهای مورد مطالعه برای سال ۱۳۷۵ (ستون ششم - جدول ۳) در این مقاله پیشنهاد شده‌اند، می‌توانیم برای شتاب دادن به برنامه‌های توسعه ناحیه‌ای، با بررسی لازم بسیاری از امور خدمات متمرکز شده اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مربوط به بخش دولتی و بخش خصوصی راطی سالهای آینده از پایتخت یعنی تهران به آن شهرها منتقل نماییم تا بدین ترتیب با پویا نمودن جذب جمعیت به آن نقاط، در امر متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران موفق شویم.

نتایج و خط مشی آینده

به منظور متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت در سیستم شهرهای ایران، نظریات و تجربیات در مورد تغییر شهرهای پایتختی در جهان، الگوی نخست شهری و تکامل آن در شهرهای مورد مطالعه کشورمان، مسایمل مهاجرتی و شهرنشینی در ایران در دهه‌های ۱۳۴۵-۵۵ و ۱۳۵۵-۶۵، الگوی "مرتبه - اندازه" و کاربرد طرح تعدیل یافته آن برای متعادل سازی جمعیت در شهرهای مورد مطالعه و اجرای سیاست عدم تمرکز، در این مقاله مورد بررسی قرار گرفتند.

نتایج مربوط به سیاست انتقال شهر پایتختی به یک شهر دیگر در برخی از کشورهای انتخابی نشان داد که عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی

و طرحهای توسعه ناحیه‌ای در انتقال پایتختها به شهرهای دیگر يك كشور دخالت داشتند، لیکن تغییر مکانی پایتخت به جای دیگر به عنوان يك راه حل برای تمرکز زدایی جمعیتی، مناسب و کافی به نظر نمی‌رسد، اجسرای اینگونه روشها، به دلیل آنکه سایر شهرهای يك سیستم شهری موجود در ناحیه مورد مطالعه را بطور کلی مورد بررسی قرار نمی‌دهند، بطور مسلم دارای نقاط ضعف اساسی می‌باشند. به همین دلیل استفاده از مدلها و الگوهای مربوطه جامعه‌تری كمك کننده نگارنده در توجیه و تحلیل خویش بوده است.

بررسی رابطه مرتبه و اندازه جمعیتی شهرهای ایران در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ نشان داد که این کشور همواره دارای الگوی نخست شهری بوده و این مساله نشان می‌دهد که شهر پایتختی تهران با دارا بودن جمعیت چند میلیونی خود همواره فاصله جمعیتی زیادی را نسبت به دومین شهر کشور و پس از آن نسبت به سایر شهرهای ایران داشته است. تداوم حضور مسایلمی نظیر مهاجرت‌های روستاییان به مراکز شهری، شهرهای بزرگ و بخصوص تهران و اطراف آن در دهه‌های ۱۳۴۵-۵۵ و ۱۳۵۵-۶۵، موقعیت تهران را به عنوان نخست شهر تثبیت نموده است. بدین ترتیب برخلاف استراتژی سیاست عدم تمرکز جمعیتی و نقش این شهر بطور مداوم در مقاطع زمانی مورد مطالعه و افزایش یافته و بالمال توسعه‌های ناحیه‌ای - استانی را در نواحی دیگر کشور تحت الشعاع قرار داده است. لذا برای جهت دادن به توسعه‌های ناحیه‌های ایران در ارتباط با متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت شهری در طی چند سال آینده، مدل "مرتبه - اندازه" و الگوی تعدیل یافته آن مورد توجیه و آزمایش قرار گرفت.

با توجه به این مطلب که جوامع دارنده الگوهای نخست شهری بطور معمول نمایانگر اقتصاد ساده و غیر پیچیده می‌باشند، لذا توسعه و تکامل این جوامع می‌تواند امور سیاسی و نقشهای اقتصادی اجتماعی پیچیده تر و کاملتری را در برگیرد که در آن صورت الگوی سیستم شهرهای آنها متعادلتر شده و بطور معمول با مدل "مرتبه - اندازه" تطابق می‌یابند بنابراین براساس کاربرد مدل "مرتبه - اندازه" تعدیل یافته، الگوی توزیع

فضایی جمعیت در شهرهای ایران برای سال ۱۳۷۵ در این مقاله تنظیم گردید ه و در طی آن " مراکز رشد " یا قطبهای شهری برای توسعه‌های ناحیه‌ای معرفی گردیده‌اند. بدین ترتیب همراه تحقیقات وسیع و اجرایی توسعه‌های ملی و ناحیه‌ای در کشورمان قادر خواهیم شد که ضمن بودن تهران به عنوان شهر پایتختی به تدریج برخی از نقشهای متمرکز سیاسی - اقتصادی آن را در طی سالهای آینده به " مراکز رشد " انتقال داده و در نتیجه از افزایش و رشد بی‌رویه جمعیتی این شهر پایتختی نیز جلوگیری نماییم.

مطالعه شهرهای بالاتر از سی هزار نفر در ایران در مقاطع زمانی ۱۳۴۵-۵۵ و ۱۳۵۵-۶۵ نشان داد که تعداد این شهرها بطور چشمگیری افزایش پیدا کرده‌اند و این مساله تأیید پر اهمیت بر روند فزاینده شهرنشینی در کشورمان در طی دهه‌های مذکور بوده است. رشد و توسعه شهرهای مسورد مطالعه را که همراه با افزون شدن جمعیت آنها بوده، می‌توان در ارتباط با پتانسیلهای جغرافیایی آنها در طول سابقه تاریخی آنها دانست. در واقع تمامی شهرهای مورد بررسی دارای افزایش جمعیت بوده‌اند و این مساله نمایانگر آن است که توانایی ابقاء و ادامه و توسعه ایفای نقش آنها در ارتباط با خصوصیات جغرافیایی آنها در طول زمان قابل تصدیق می‌باشد (البته موضوع شهرهای جنگ‌زده‌ای چون آبادان و خرمشهر به دلیل جنگ تحمیلی و خالی از سکنه شدن آنها در مقوله‌ای جداگانه قابل بررسی است).

نقش و فعالیتهای غالب و پر اهمیت موجود در شهرهای مورد مطالعه را می‌توان بطور عمده شامل نقشهای فرهنگی - اجتماعی (مسکونی، آموزش و پرورش، دانشگاهی، مذهبی - زیارتی، رفاهی، درمانی و...) نقشهای سیاسی و - اداری (مراکز مهم ادارات دولتی، مراجع قضایی، مراکز استانداریها و...) و بالاخره نقشها و فعالیتهای اقتصادی (کارخانه‌های صنایع کشاورزی - معدنی - فلزی، تجارتي و بازرگانی: عمده فروشیها و خرده فروشیها، ارتباطی و حمل و نقل، توریستی و جهانگردی و هتلداری) دانست. بنابراین با توجه به مراکز یا قطبهای رشد که براساس کاربرد مدل تعدیل یافته " مرتبه - اندازه " در این مقاله تعیین شدند، می‌توان با استفاده از

تحقیقات محلی و ناحیه‌ای در صورت لزوم و یا نقشهای موجود در شهرهای مذکور قطبهای رشد) را جهت جذب جمعیت تقویت نمود و بطور عمده امکانات اشتغالزایی آنها را بالا برد.

موضوع قابل توجه دیگر آن است که چون تاسیس شهرهای جدید و یا شهرهای اقماری جدید مستلزم صرف نمودن هزینه‌ها و سرمایه‌گذاریهای هنگفت در زمینه تاسیس و توسعه خطوط ارتباطی امور ساختمانی و مسکونی، منابع آب، ایجاد خدمات، تاسیسات رفاهی - اجتماعی - اقتصادی و سایر مسائلی می‌باشند، لذا انتخاب نمودن قطبهای رشد از میان سیستم کنونی شهرهای کشورمان، به منظور متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت شهرهای آن و با تاکید بر تمرکززدایی سیاسی - اقتصادی - اجتماعی تهران، اقدامی منطقی - منصفانه و صرفه جویانه خواهد بود.

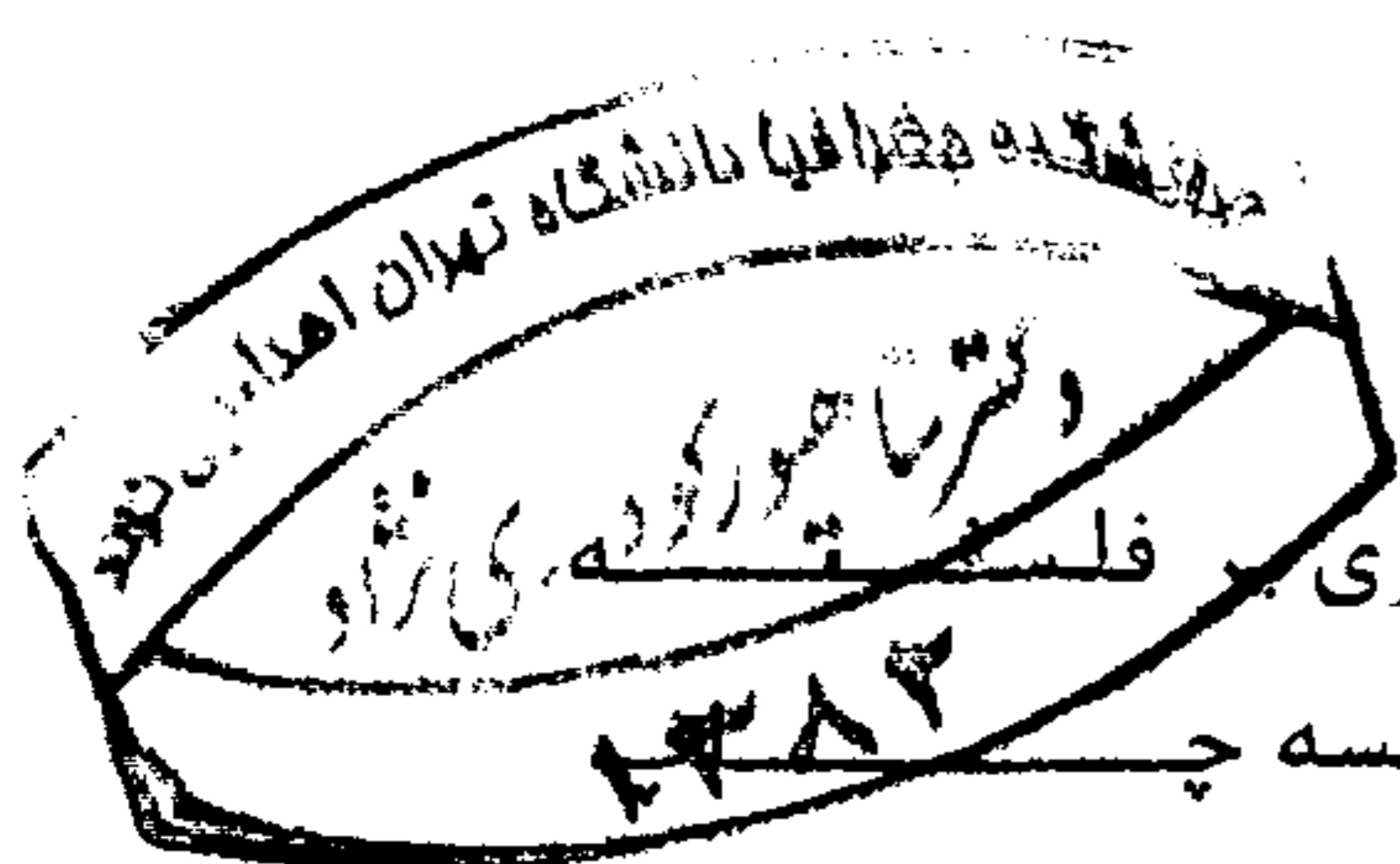
در خط مشی آینده کشور در زمینه برنامه‌های توسعه ناحیه‌های می‌باید مساله توسعه روستایی و شهری را بطور هماهنگ و بطور عمیق در ارتباط باهم، مورد بررسی و برنامه‌ریزی قرار دهد، مشکلات زندگی روستاییان را می‌باید از طریق برطرف نمودن نیازهای آنان بخصوص در مورد موضوعات بنیه مالی و موانع و محدودیتهای موجود در انجام امور کشاورزی و ایجاد اشتغالزایی در برخی از روستاهای مکان‌یابی شده از میان منظومه‌های روستاهای یک ناحیه کاهش داد. اقدام به برنامه‌ریزی جهت صنعتی نمودن روستاهای مکان‌یابی شده یکی از عوامل مهم در ایجاد قطبهای اشتغالزایی در بین روستاییان یک منظومه روستایی خواهد شد. تاسیس یک کارخانه کوچک مواد غذایی، نساجی و نظایر آن با توجه به شرایط جغرافیایی ناحیه‌های و سرمایه در نظر گرفته شده می‌تواند صنعتی شدن روستاها در ایران در مقیاسهای ناحیه‌ای ملی جامه عمل بپوشاند و حتی موجب ارائه شغل برای روستاییان گردیده و از روند مهاجرت آنان به شهرها بکاهد. علاوه بر صنعتی کردن روستاها، تاسیس و گسترش جاذبه‌های توریستی و تفریحی نیز از عوامل توسعه آنها خواهد بود. از طرف دیگر، همانطوریکه ذکر شد با تدوین برنامه‌ریزی در مورد انتقال خدمات و مرکزیت‌های سیاسی - اقتصادی اجتماعی

کشور به شهرهایی که به عنوان " قطبهای رشد " در این مقاله معرفی شده‌اند، در امر متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت در سیستم شهرهای ایران برای سالهای آینده دست خواهیم یافت. البته می‌باید در نظر داشت که حتی الامکان از ایجاد نقشها و فعالیتهای جدید سیاسی- اقتصادی و اجتماعی در شهر بزرگد و پایتختی تهران جلوگیری به عمل آید و تاسیس آنها در قطبهای رشد " توصیه نمود. نکته ضروری دیگر آن است که از تاسیس شهرهای اقماری و یا حومه‌های مسکونی جدید در اطراف دور و نزدیک شهر پایتختی تهران در طی سالهای آینده مصرانه خودداری شود زیرا که این گونه توسعه‌های حومه‌ای و اقماری در اطراف بزرگ متروپل تهران، متأسفانه جاذبه‌های جدیدی برای تداوم جریانهای مهاجرتی بخصوص مهاجرت‌های روستاییان به سوی این شهر چند میلیونی خواهد داشت.

در پایان، نگارنده امیدوار است که با مشارکت همکاران دانشگاهی و محققان و برنامه‌ریزان مملکتی در تدارم انجام تحقیقات وسیع و ارزنده‌شان در زمینه مسایل مشابه، بتوانیم حتی الامکان در طی سالهای آینده ضمن ابقای تهران به عنوان پایتخت به اجرای کامل استراتژی عدم تمرکز سیاسی- اقتصادی- اجتماعی، در سطح کشورمان به متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت در سیستم شهرهای ایران تامل شویم.

منابع فارسی

- ۱- اعتماد، گیتی، ۱۳۶۳، " مهاجرت در ایران در دهه‌های اخیر (۱۳۳۵-۵۵)،
شهرنشینی در ایران، تهران، موسسه انتشارات آگاه، صفحات، ۱۲۴-۷۵.
- ۲- اعتماد، گیتی، ۱۳۶۳، " شبکه شهرهای ایران " شهرنشینی در ایران
شهرنشینی در ایران، تهران، موسسه انتشارات آگاه، صفحات ۱۶۲-۱۲۵.
- ۳- بهروز، دکتر فاطمه، پاییز ۱۳۶۴، "تکامل تئوری مکان مرکزی " رشد
آموزش جغرافیا، سال اول، شماره ۳، صفحات ۲۰-۲۳.
- ۴- تاج، شهره، پاییز ۱۳۶۷، " شهری شدن چشم انداز روستایی اطراف شهر
تهران، روستاهای نمونه از دهستان قلعه نو، بخش کهریزک، شهرستان ری،
" رساله فوق لیسانس جغرافیا، استاد رهنما، دکتر فاطمه بهروز، گروه
جغرافیا، دانشگاه تهران.
- ۵- پاپلی، یزدی، دکتر محمدحسین، زمستان ۱۳۶۸، " اثرات سیاسی
حضور پناهندگان افغانی در خراسان " فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، مجله
علمی پژوهشی، گروه جغرافیایی بنیاد پژوهشهای اسلامی، آستان قدس رضوی
موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، شماره مسلسل ۱۵،
صفحات ۲۷-۵.
- ۶- پاپلی یزدی، دکتر محمد حسین، وحسینیون، سیدابوالقاسم، زمستان
۱۳۶۶، " مهاجرت‌های روستایی خراسان (نقشه‌های پایه) " فصلنامه تحقیقات
جغرافیایی گروه جغرافیایی بنیاد پژوهشهای اسلامی، آستان قدس رضوی،
موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، شماره مسلسل ۷، صفحات
۲۷-۹۸.
- ۷- حسامیان، فرخ، ۱۳۶۳، " شهرنشینی مرحله گذار " شهرنشینی
در ایران، تهران، موسسه انتشارات آگاه، صفحات، ۷۴-۱۳.
- ۸- حسینیون، سیدابوالقاسم، زمستان ۱۳۶۵، بررسی آبادیهای تخلیه شده
استان خراسان از سال ۱۳۵۵ به بعد " فصلنامه تحقیقات جغرافیایی موسسه
چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، شماره مسلسل ۳، صفحات
۱۴۸ - ۱۳۲.

- ۹- سعیدی رضوانی، دکتر عباس، تابستان ۱۳۶۵ " مروری بر فلسفه و جغرافیا " موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، شماره مسلسل ۱، صفحات، ۷۴-۵۵.
- ۱۰- گیتاشناسی، اطلس کامل گیتاشناسی: سیاسی، طبیعی، اقتصادی چاپ دهم، چاپ و صحافی کارون، دیماه ۱۳۶۸
- ۱۱- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه، سالنامه آماری کشور سال ۱۳۴۵، جلد اول.
- ۱۲- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه، سالنامه آماری کشور سال ۱۳۴۶، دیماه ۱۳۵۵.
- ۱۳- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه، سالنامه آماری کشور سال ۱۳۴۸، پایان اسفند ۱۳۴۸.
- ۱۴- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه، سالنامه آماری کشور سال ۱۳۴۹، اسفند ۱۳۵۰.
- ۱۵- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه، سرشماری عمومی نفوس و مسکن آبانماه ۱۳۴۵، شهرستان ری، جلد سوم، شهرستان کرج، جلد اول، شهرستان شمیران، جلد سیزدهم، شهرستان تهران جلد دهم، تاریخ انتشار، تیرماه و شهریور ماه ۱۳۴۶.
- ۱۶- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه سرشماری عمومی نفوس و مسکن آبانماه ۱۳۴۵ نتایج مربوط به جمعیت ساکن کل کشور، جلد صد و شصت و هشتم اسفند ماه ۱۳۴۶.
- ۱۷- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، فرهنگ آبادیهای کشور براساس سرشماری عمومی آبان ۱۳۴۵، جلد سیزدهم، استان مرکزی، چاپ اول مهر ماه ۱۳۴۸.
- ۱۸- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران سالنامه آماری کشور سال ۱۳۵۷، تکثیر بصورت زیراکس در نسخ محدود، مرداد ۱۳۵۹.
- ۱۹- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه بودجه، جمهوری اسلامی ایران سالنامه آماری کشور سال ۱۳۵۹، بهمن ماه ۱۳۶۰.

- ۲۰- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران، سالنامه آماری کشور ۱۳۶۷ چاپخانه مرکز آمار ایران، شماره مسلسل ۱۵۶۲، بهمن ماه ۱۳۶۸.
- ۲۱- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران سرشماری عمومی نفوس و مسکن آبانماه ۱۳۵۵، شهرستان تهران، استان مرکزی شماره ۳- تاریخ انتشار، شهریور ۱۳۵۹.
- ۲۲- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران سرشماری عمومی و نفوس و مسکن آبانماه ۱۳۵۵، شهرستان کرج، استان مرکزی، شماره ۹، و شهرستان ورامین، استان سمنان، شماره ۱۵۳، تاریخ انتشار، خرداد ۱۳۵۹.
- ۲۳- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران فرهنگآبادیهای کشور بر اساس سرشماری آبان ۱۳۵۵، جلد بیست و دوم، استان مرکزی ۱۳۵۵،
- ۲۴- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران سرشماری عمومی نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵- نتایج تفصیلی شهرستان، ری ۳-۳، شهرستان ورامین ۳-۷، شهرستان کرج ۳-۶، شهرستان شمیرانات ۴-۳، اردیبهشت و خرداد ۱۳۶۸
- ۲۵- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران سرشماری عمومی نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵- استان تهران ۱-۵، خرداد ۱۳۶۷
- ۲۶- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵، نتایج تفصیلی، شهرستانهای مختلف کشور به تفکیک هر شهرستان، چاپ شده در چندین جلد در سالهای ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸.
- ۲۷- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵، نتایج تفصیلی کل کشور ۶، اردیبهشت ماه ۱۳۶۷.
- ۲۸- مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه، جمهوری اسلامی ایران،

سرشماری عمومی و نفوس و مسکن مهرماه ۱۳۶۵، فرهنگ آبادیهای کشور
 شهرستان کرج، ۴-۶، شهرستان ری ۲-۴، شهرستان ورامین ۷-۴ شهرستان
 تهران ۱-۴، سرشماری مهرماه ۱۳۶۵.

۲۹- نظریان، دکتر اصغر، پاییز ۱۳۶۶، "دینامیک شهر یا نیروی
 محرکه شهرها (نگرشی جدید بر توسعه و گسترش شهرها)" قسمت اول
 فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، گروه جغرافیایی بنیاد پژوهشهای اسلامی
 آستان قدس رضوی، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، شماره
 مسلسل ۷، صفحات ۱۴۱ - ۱۱۶.

References

- 1- Bacon Jr. F.R. 1976. Statistical Concepts In Business: A Scientific problem Solving Approach, Michigan state university, Grid Inc,. Columbus, ohio,USA.(Third ed).
- 2- Beier G.J.1976." Can Third World Cities Cope ? " Population Bulletin, 31(4).
- 3- Berry B.J.L.1961. "City Size Distribution and Economic Development ",Economic Development And Cultural Change, 9, University of Chicago, Chicago,USA.
- 4- Clark, Audrey N.1988.(2nd impression). Longman Dictionary of Geography,Human &Physical Geography Terms Explained, Butler & Tanner ltd., Frome and London,Great Britain, (First published 1985).
- 5- De Blij,Harm.1981.Geography:Regional Concepts , (Third ed)., John Wiley & Sons, USA,. (First Copyright 1971)
- 6- De Souza A.R. And Foust J.B. 1979. World Space + economy , Charles E.Merrill publishing Co., Ohio, USA.
- 7- Foust J.B. And de Souza, A.R.1978. The Économic landscape: A Theoretical Introduction, Columbus: Charles E. Merrill publishing Co., USA.
- 8- Haggett,Peter.1983. Geography: A Modern Synthesis Harper & Row publishers, New York, USA.(Revised Third Edition).
- 9- Jefferson, Mark.1939, " The law of primate City". Geographical Review, Vcl. 29,No.2, April 1939,pp.226-232.
- 10- Jordan T.G. And Rowntree L. 1986. The Human Mosaic: A Thematic Introduction to Cultural Geography, Harper & row, Publihsers, New York, USA.

11- Kerr, D. 1968. " Metropolitan Dominance In Canada" Printed in J.Warkentin, Ed., Canada: A Geographical Interpretation, Toronto :Methuen ,1968.

12- King L.J., And Golledge, R.G.1978. Cities Space And Behavior: The Elements of Urban Geography, Englewood Cliffs, N.J.Prentice-Hall, Inc .,USA.

13-Linsky, Arnold S. 1969. " Some Generalization Concerning Primate Cities " printed in: Gerald Breese, ed The City in Newly Developing Countries: Readings on Urbanism and Urbanization, prentice Hall, inc.,Englewood Cliffs, N.J.USA.

14-Mehta, S.K. 1969. " Some Demographic And Economic Correlates of primate Cities: A Case For Reevaluation " , printed in: Gerald Breese, Ed.,The City in Newly Developing Countries: Readings on urbanism and Urbanization , prentice Hall, inc., Englewood Cliffs, N.J. USA.

15- Newman J.L. And Matzke G.E.1984. population : patterns, Dynamics , and prospects ,prentice- Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, USA.

16- Pannell, C.W.1980. "Monsoon Asia; Overview" print printed in: Essentials of Geography and Development: Concepts and Processes, Macmilan Publishing Co., Inc , New York, USA,pp. 356-391.

17- Simon H.A. 1955, " On a Class of Skew Distribution Functions",Biometrika 42,pp.425-440.

18- Taylor, peter J.1977. Quantitative Methods in Geography: an Introductory To spatial Analysis.Boston, Houghton -Mifflin co., USA.

19- Times Books. 1987.the Times Concise Atlas of The World, reprinted with Revisions 1987, Times Books Limited & John Bartholomew & son Limited, London, England, (First Edition 1972).

20-Webster's New Geographical Dictionary. 1980 , a Merriam-Webster, G.&C. Merriam Company, publishers., Springfield, Massachusetts, USA, (First Copyright 1972).

21-Weigert H.W., Brodie H., Doherty E.W. Frenstrom J. R. Fischer E., Kirk D., 1957. principles of Political Geography, New York, Appleton-Century-Crofts, Inc., USA. (Fourth Edition).

22-Wood W.B. 1989. "Long Time Coming: The Repatriation of Afghan Refugees ", Annals of The Association of American Geographers, vol. 79, No, 3, Sept 1989, pp. 345-369.

23-Zipf G.K. 1949. Human Behavior and The principle of Least Effort, Hafner Publishing Co, New York, USA.